

BOREC

1972

Prva štajerska partizanska brigada
Po preboju štirih bataljonov na Pohorje
Partijska konferenca na Sveti gori
Kdo je opozoril sovjetsko armado na začetek
nemške ofenzive pri Kursku
Štajerski splavar — sovjetski vojni obveščevalec
K partizanom iz Novega mesta

3

revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Glavni odbor Zveze borcev Slovenije

Izdaja: Zavod Borec

Uredniški svet: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Rudi Janhuba, Ljuban Jakše, Franc Konobelj-Slovenko, dr. Lojze Krakar, Radko Polič, Tone Svetina, Črt Šinkovec, dr. Julij Titl, Vera Visočnik, Zima Vrščaj

Uredniški odbor: dr. Aleš Bebler, dr. Tone Ferenc, Ljuban Jakše, Radko Polič (predsednik), Črt Šinkovec (gl. in odg. urednik) in Zima Vrščaj

Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana, Beethovnova 10

Poštni predal 203, telefon 21-901

Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Vsebina

- 129 **Ivan Ferlež**: Prva štajerska partizanska brigada
- 147 **Branko Žužek**: Smrt, pesem
- 148 **Vien Fong**: Na pomlad bo najina svatba, pesem
- 149 **Franci Strle**: Po preboju štirih bataljonov na Pohorje
- 156 **Francè Škerl**: Partijska konferenca na Sveti gori aprila 1942
- 161 **Dr. Tone Ferenc**: Kdo je opozoril sovjetsko armado na začetek nemške ofenzive pri Kursku
- 164 **Giang Nam**: Moja domovina, pesem
- 165 **Milica Ostrovska**: Štajerski splavar — sovjetski vojni obveščevalec
- 170 **Branko Žužek**: Vojna, pesem
- 171 **Drago Suhí**: K partizanom iz Novega mesta
- 176 **Che Van Lien**: Ne trgaj cveta, pesem
- 177 **Emil Cesar**: Slovenska partizanska književnost do septembra 1943

Likovna umetnost

- 184 **Vera Visočnik**: Likovna dejavnost na temo revolucije v jubilejnim letu 1971

Polemika

- 188 **Matija Žgajnar**: Prekmurje v NOB ali odgovor na opombo v Godinovem članku »Zakaj si prišel domov«

Književnost — ocene

- 190 **Slavko Rupel**: Statist na diplomatskem odru
- 191 **Ivan Križnar**: Dražgoška bitka
- 192 **Prejeli smo v oceno**

Naslovno stran smo posvetili 8. marcu — mednarodnemu dnevu žensk.

Posnetek, ki priča o požrtvovalnosti slovenske žene za lačne, bolne in ranjene partizane, je iz fotoarhiva Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani.

Naročila in reklamacije pošljite upravi na naslov: Zavod Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, telefon 22-607, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 502-61806-250-514. Celoletna naročnina znaša 35 dinarjev, polletna 17,50 dinarja. Posamezna številka 3 dinarje. Tisk: Ljudska pravica v Ljubljani.

Zgodovina

Prva štajerska partizanska brigada

NOB

Ivan Ferlež

Marca 1942 se je vreme že precej izboljšalo in splošna dejavnost partizanskih enot v Ljubljanski pokrajini je občutno rasla, se krepila ter vnašala zmedo med okupatorjeve vrste. Italijani očitno niso vedeli, kako se razvijajo partizanske enote, kakšna je njih kakovost in kolikšno je število partizanskih borcev na okupacijskem področju, zato so bili presenečeni, ko kljub vsem svojim dotedanjim varnostnim ukrepom, reorganizaciji okupacijskega sistema in ogromni premoči v ljudeh in orožju, v svojem prizadevanju, da bi z vojaškimi posegi proti partizanom zatrli oborožen upor, niso nikakor mogli doseči kakega vidnejšega uspeha. Partizani so jih proti koncu zime čedalje bolj vznemirjali, tako da so izgubljali ljudi in material, napadi na italijanske patrulje in prometne zveze so se vrstili iz dneva v dan, postajali vse bolj pogosti in neznosni, vse vojaške akcije proti nepoznanemu sovražniku pa so se redno končale z novimi izgubami in porazi. Poleg 2. partizanskega bataljona je vzhodno od Ljubljane postal zelo aktiven tudi 3. partizanski bataljon, ki je prezimil na območju Kožljeka na Notranjskem in v marcu začel z akcijami južno od Ljubljane. Precej aktivne so postale tudi čete nastajajočega dolenjskega ali 5. partizanskega bataljona na področju okoli Novega mesta.

Ker italijanske vojaške in policijske sile nikakor niso mogle zavreti dejavnosti partizanskih enot v naštetih žariščih in nikakor ne dojeti partizanske taktike boja, ki se je stalno prilagajala novemu položaju in se tako seveda nenehoma menjala, so se zatele v najbolj grobo in brezobzirno nasilje nad neoboroženim prebivalstvom, v čemer so prednjačila italijanska vojaška poveljstva vseh stopenj. Po vsakem porazu ali neuspehu v bojih s partizani, so fašistični vojaki ropali in požigali hiše, ubijali nedolžne prebivalce ter jih v poročilih prikazovali kot ubite partizane, druge pa zapirali in pošiljali v internacijska taborišča ali pa jih zadržali v zaporih. Mnoge od njih so kasneje postrelili kot talce. Italijanske okupacijske oblasti so se nadejale, da bodo z množičnim nasiljem ljudstvo prisilile, da bo nehalo sodelovati v narodnoosvobodilnem gibanju, vendar so dosegle prav nasprotno. Upornost prebivalstva se je vse bolj krepila in tisti, ki so se uspeli izogniti okupatorskim akcijam, so v vse večjem številu vstopali v partizanske enote. Ko se je 2. partizanski bataljon po boju na Pugledu zadrževal 24. in 25. marca v Medvedici, se mu je pridružilo okoli 20 oboroženih mladincev iz Grosupljega in okoliških vasi, italijansko poveljstvo pa je v tistih dneh ukinilo svoje postojanke na Lipoglavu in Polici ter te posadke premestilo v Šmarje in Grosuplje.

Še pred bojem na Pugledu, nekako v prvi polovici marca 1942, je komandant 2. partizanskega bataljona odšel v Ljubljano, da bi članom glavnega poveljstva osebno poročal o stanju enote in prejel nova navodila za razvoj in dejavnost bataljona. V razgovoru ga je komandant glavnega poveljstva seznanil s sklepom, da vodstvo 2. partizanskega bataljona dejansko prevzame vlogo pokrajinskega poveljstva partizanskih enot za Štajersko in ga je v zvezi s tem tudi pooblastil, naj vse štajerske partizanske enote organizacijsko oblikuje tako, kot bo uvidel, da bo v nastalem položaju najbolj primerno, in naj organizacijsko obliko prilagodi tudi najboljšim možnostim za uspešno poveljevanje.¹ Prejel je tudi ukaz, naj z 2. partizanskim bataljonom čimprej krene čez Savo na štajersko stran. Po komandantovi vrnitvi na Pugled je bataljonski štab sklenil, da to izvede v zadnjih dneh marca, toda boj na Pugledu je načrt povsem spremenil.

Po umiku s Pugleda v okolico Grosupljega se je dotedanja stalna povezava 2. partizanskega bataljona z glavnim poveljstvom v Ljubljani za daljši čas prekinila. Štab bataljona je pošiljal v Ljubljano poročila in prosil za določnejša navodila. Ta so v resnici prispela na glavno poveljstvo, toda ker je obratna zveza tekla po drugem kanalu, ki so ga Italijani s tem, ko so aretirali kurirja, nevede prekinili, štab bataljona ni prejel od glavnega poveljstva nobenih odgovorov niti navodil.² V takem položaju je bataljonski štab sklenil, da se bo ravnal po prejetih pooblastilih in da bo do ponovne povezave ukrepal po lastni presoji.

V boju na Pugledu se je izkazalo, da italijansko poveljstvo ni bilo sposobno, da bi bataljon razbilo in preprečilo njegovo nadaljnjo dejavnost. Zneslo se je le nad neoboroženim prebivalstvom in s tem še poslabšalo položaj okupacijske oblasti. Ko je italijanska vojska 13. marca zažgala Spodnje Brezovo pri Višnji gori, nekaj dni za tem Škrilje in Golo na pobočjih Mokrica, 24. marca pa še Veliki in Mali Lipoglav, so simpatije za narodnoosvobodilno gibanje v severozahodnem delu Dolenjske še bolj narasle. Ker je štab 2. partizanskega bataljona hotel to kar najbolje izkoristiti, je sklenil zbrati kar največ novih borcev in oblikovati močno operativno enoto, ki bo sposobna ofenzivno nastopiti na širšem območju grosupeljskega in stiškega okrožja, kjer bi z vojaškimi in političnimi akcijami utrdila osvobodilno gibanje v teh krajih ter se hkrati tudi pripravila za odhod na Štajersko. Politični aktiv partije in OF v teh dveh okrožjih je pozimi ta teren že precej organiziral in politično pripravil, toda če so hoteli dokazati pravilnost politike OF in nesposobnost italijanskih okupatorjev v boju proti vsemu narodu, je bila potrebna še učinkovita in močna vojaška akcija.

Po prihodu novih borcev iz okolice Grosupljega je 2. partizanski bataljon 25. marca že štel čez 200 dobro oboroženih partizanov. Njegov štab ni imel namena, da bi tako močno enoto dalj časa zadrževal v bližini Grosupljega, zato je sklenil, da bataljon razdeli na dva dela. Vsak del naj bi po svoji poti odšel proti Kremenjku, po nekaj dneh pa bi se oba tam združila. Petindvajsetega marca popoldne so v Medvedici sklicali zbor bataljona. Vse borce so pohvalili, ker so se v boju na Pugledu držali tako dobro, potem pa so razčlenili še nekatere napake in pomanjkljivosti, ki so se takrat pokazale. Iz bataljona so izločili 2. in 4. četo ter oddelek 1. strojničnega voda, ki so dobili nalogo, naj v noči na 26. marec minirajo železniško progo med Žalno in Višnjo goro, se nato umaknejo na Ilovo goro ter od tod naslednjo noč krenejo proti Kremenjku. Štab bataljona je predvideval, da bo italijansko poveljništvo skušalo bataljonu slediti in ga napasti, zato ga je razdelil, da sovražnika in njegove morebitne akcije usmeri v napačno smer. Ker so iz Medvedice že 24. marca poslali kurirja s poročilom glavnemu poveljstvu, je bataljonski štab sklenil, da z drugimi tremi četami še nekaj dni ostane med Grosupljem in Dobropoljem ter počaka odgovor glavnega poveljstva, potem pa bi tudi ta del bataljona krenil proti Kremenjku.

Skupine borcev II. grupe odredov na Kremenjaku na Dolenjskem spomladi 1942

Enote, ki so bile določene za akcijo pri Žalni, so 25. marca zvečer, pod poveljstvom komandirja 4. čete Alojza Kolmana-Maroka, krenile iz Medvedice. Med Predolami in Spodnjo Slivnico so šle čez progo Grosuplje—Kočevje, nato pa čez Mokrine in gozd Jelovec nadaljevale pohod proti Žalni. Okoli treh zjutraj so v bližini Male Loke na železniški tir postavili tri mine, čete pa so nato v pobočju na južni strani proge čakale, da pride vlak ali sovražna patrolja. Okoli pol štirih, ko je iz Grosupljega že vozil vlak, se je pojavila tudi močnejša italijanska patrolja, ki je nadzirala progo. Da Italijani ne bi odkrili postavljenih min, je zaseda s pobočja začela streljati nanje ter hkrati že prižgala tudi mine, ki so uničile 18 metrov tirnic. Zaradi prezgodnje eksplozije je strojevodji uspelo, da je ustavil vlak pred razdrtim delom proge, sovražna patrolja pa je po nekaj streljih izginila v noč. Promet na progi je bil ustavljen do devetih dopoldne, druge škode pa ta akcija ni povzročila.³

Po končani akciji pri Mali Loki sta se četi vrnili čez cesto Grosuplje—Krka in se zjutraj utaborili v gozdu na grebenu Malega vrha, med k. 551 in 489. Začasno taborišče sta zavarovali s štirimi stražarskimi mesti in utrujeni borci so polegli ter zaspali.

Četi pa so opazili cigani, ki so taborili nad Lučami, te javili Italijanom, da se na Malem vrhu zadržujejo partizani. Že dopoldne je v Račno prispelo nekaj tovrnjakov italijanskih vojakov, ki so kmalu v strelski vrsti krenili skozi gozd proti Malemu vrhu. Okoli poldneva so stražarji najprej zaslišali sumljivo piskanje piščalk, ki so se oglašale z več strani, ko pa so zagledali plazeče se italijanske vojake, so udarili po njih. Zaradi nejasnega položaja in da bi se izognili obroču ter daljšemu boju na neznanem terenu, je poveljujoči komandir 4. čete po krajšem puškarjenju ukazal umik v smeri Lučki dol—Staje. Enote so se v koloni spustile proti Lučam, precej zadaj pa jim je sledila močnejša zaščitnica, ki je imela nalogo, da takoj napade sovražne enote, če bi z Malega vrha krenile za četami. Ko so drugi borci počivali nad Stajami, je zaseda, ki jo je pustila zaščitnica pri cerkvi Sv. Ožbalta, prijel dva cigana, ki sta zasledovala partizane, in preprečila, da bi jih znova izdala.⁴

Ko so italijanske enote prispele do mesta, kjer sta malo pred tem taborili partizanski četi, so se vrnile v Račno, partizani pa so nadaljevali pohod proti Žičnemu vrhu in se 26. marca pred večerom ustavili v smrekovem gozdu nad Potokom pri Muljavi. Italijanske izgube pri spopadu na Malem vrhu niso znane, če ne štejemo prijeta vohuna, na partizanski strani pa tudi ni bilo izgub. Nad potokom sta 2. in 4. četa v miru predanili še 27. marca, ko se jima je pridružilo nekaj novih borcev iz okolice Stične in Šentvida pri Stični. Zvečer pa sta odšli v smeri Brezje—Kompolje—Lučarjev kal in se zjutraj 28. marca utaborili v gozdu pod Srebotnicami, kjer je zadnje dni decembra 1941 že taboril 2. partizanski bataljon. Istega dne zvečer je del borcev odšel proti Šentlovrencu, kjer je v noči na 29. marec, med postajama Radohova vas in Šentlovrenc, miniral progo. Poškodovali so železniški tir, da je bil promet spet za nekaj ur ustavljen.⁵

Ko sta 2. in 4. četa s težko strojnico odšli v akcijo proti Žalni, se je bataljonski štab z drugimi enotami premaknil iz Medvedice čez cesto Turjak—Grosuplje v gozdnat predel med Velikim Ostrkom (k. 525) in Polomom. Te čete so 26. marca zvečer priredile miting v Velikih Lipljenih in na Rožniku, od koder se jim je naslednje dni pridružilo še nekaj novih borcev.

Zelo ugoden politični položaj na terenu je kazal, da bo rast 2. partizanskega bataljona v naslednjih dneh še hitrejša, in ker kurirja glavnega poveljstva nikakor ni bilo iz Ljubljane, je štab bataljona 27. marca sklenil, da bo v vlogi pokrajinskega poveljstva za štajersko na svojo pobudo reorganiziral podrejene enote. Odločil se je, da bo takoj po prihodu na Kremenjek ustanovil še eno četo in nato vseh šest čet na Dolenjskem razdelil v dva bataljona. Tretji bataljon pa naj bi sestavljale enote bivšega štajerskega partizanskega bataljona, ki so po skupinah prezimovale v raznih predelih Štajerske. Tako naj bi, po vzoru nekdanjih mednarodnih brigad v Španiji, organizirali 1. štajersko partizansko brigado. Ker so možnosti za odhod čez Savo postajale iz dneva v dan ugodnejše, je štab sklenil, da svojo zamisel o reorganizaciji čimprej uresniči, obvesti o tem glavno poveljstvo in pripravi pohod na Štajersko, s pripravami za reorganizacijo pa je začel takoj.

Ker sta 2. in 4. četa z delom strojničnega voda že bili pod začasnim poveljstvom komandirja in političnega komisarja 4. čete, je štab iz drugih enot 27. marca organiziral še en začasni bataljon, njegovo vodstvo pa poveril komandirju 3. čete Zdravku Terpinu in političnemu komisarju iste čete Jožetu Babiču-Vojtehu. Dobila sta nalogo, naj vodita to začasno organizirano enoto do prihoda na Kremenjek, kjer je bilo predvideno, da bo dokončna reorganizacija. Da bi mogel poveljevati vsem svojim enotam, se je ob tej priložnosti tudi dotedanji štab 2. partizanskega bataljona preimenoval v »pokrajinsko poveljstvo štajerskih partizanskih čet — štab prve brigade« in pod tem imenom 30. marca poslal na štajersko tudi ukaz, naj se vse tamkajšnje partizanske skupine znova organizirajo v bataljon, političnemu komisarju tega bataljona Borisu Čizmeku-Boru, ki je še isti dan odšel na pot proti Štajerski, pa je dal še vsa potrebna ustna navodila.⁶

V noči na 30. marec so proti Kremenjku krenile še enote, ki so se skoraj teden dni zadrževale med Grosupljem in Turjakom. Pri prehodu čez cesto in železniško progo so med Čušperkom in Dobropoljem potrgale telefonske napeljave, nato pa nadaljevale pot v smeri Ilova gora—Ravni dol—Muljava—Lučarjev kal in se 30. marca v dopoldanskih urah pod Srebotnicami združile z 2. in 4. četo, ki sta jih tam čakali. Še istega dne so se vse enote premaknile na vrh Kremenjka in postavile novo skupno taborišče. Dne 31. marca popoldne so potem sklicali zbor vseh enot. Iz dotedanjih petih čet so izbrali 28 borcev, ki so sestavili 6. četo. Hkrati so na novo razporedili četni komandni kader po vseh četah, imenovali pa so tudi 9 novih komandirjev vodov, večinoma iz vrst tistih tovarišev, ki so se v boju na Pugledu najbolj izkazali.⁷

Medtem ko je v vsej drugi polovici marca bilo vreme precej ugodno in toplo, je v noči na 31. marec zapadel nov sneg. Zaradi tega in zaradi precej slabe opreme borcev, saj jih je večina zimsko opremo že zavrгла, čete v naslednjih dneh niso odhajale v kake akcije. Dne 31. marca ob devetih zvečer se je pri Velikem Mlačevem s patroljo 1. bataljona 23. obmejnega sektorja spopadel borec, ki je spremljal političnega komisarja štajerskega bataljona na poti čez mejo in se je zdaj po opravljeni nalogi vračal v enoto. Ubil je nekega sovražnega vojaka ter se nato srečno umaknil. Prve aprilске dni so izkoristili za ureditev reorganiziranih čet, za notranjo ureditev taborišča, za povezovanje z organizacijami OF v stiškem okrožju, za nabavo živine in živeža ter za urjenje novih borcev, ki so vsak dan v skupinah prihajali v taborišče in krepili četo. Tiste dni je bil dokončno oblikovan še 2. strojnični vod, razen tega pa še poseben konjeniški vod. Sestavljali so ga borci, ki so skrbeli za konje, ki so jih patrolje zaplenile na Kremenjku in v okolici gozdnim delavcem, ker so tovorili in prenašali drva za italijanske posadke. Štirje konji so imeli opremo za ježo, drugi trije pa za prenos kuhinjske opreme in raznega drugega tovora.

Petega aprila dopoldne so v taborišču na Kremenjku znova sklicali slovesen zbor vseh enot, pred katerim so prebrali ukaz pokrajinskega poveljstva štajerskih partizanskih čet o ustanovitvi prve partizanske brigade, ki so jo sestavljali trije bataljoni. Štab brigade so sestavljali: Franc Rozman-Stane kot komandant, Dušan Kveder-Tomaž kot politični komisar in Peter Stante-Skala kot namestnik komandanta brigade. Z istim ukazom je bila določena tudi sestava bataljonov, in to takole:

1. bataljon: revirska, savinjska in pohorska četa ter vse druge partizanske skupine, ki so bile na Štajerskem.
2. bataljon: 1., 4. in 5. četa ter 1. strojnični in 1. konjeniški vod iz sestave 2. partizanskega bataljona.
3. bataljon: 2., 3. in 6. četa ter 2. strojnični vod 2. partizanskega bataljona.

Radio-telefonski vod je ostal pod neposrednim poveljstvom štaba brigade, razen njega pa še brigadni zdravnik in brigadni kurir. Hrano za brigado so pripravljali v skupni kuhinji, ki so jo organizirali tako, da je vsaka četa in vsak strojnični vod imel svojega kuharja z enim vojaškim poljskim kotlom. Za vodjo skupne kuhinje je bil postavljen Jože Draksler-Povh, ki je skrbel tudi za nabavo hrane, posebnega brigadnega intendanta pa so postavili šele kasneje, ko je število borcev v brigadi še bolj naraslo.⁹

Ob ustanovitvi 1. partizanske brigade štab še ni bil točno seznanjen s stanjem enot in kadrov na Štajerskem, zato je v svojem povelju štabu 1. štajerskega bataljona 30. marca določil le začasni štab tega bataljona. Za začasnega komandanta je bil imenovan Martin Greif-Ruda, če pa njega na Štajerskem ne bi bilo več, so na njegovo mesto določili nekdanjega komandirja pohorske partizanske čete Miho Pintarja-Toleda. Ker je medtem glavno poveljstvo poslalo Martina Greifa s posebno nalogo na Primorsko in pohorska partizanska četa še ni prispela na zbirališče 1. štajerskega bataljona, je začasno poveljstvo nad 1. bataljonom prevzel Rudi Knez-Silas, komandir revirske partizanske čete, za začasnega političnega komisarja pa je bil imenovan Boris Čizmek-Bor, ki je bil čez zimo v 2. partizanskem bataljonu.

Za komandanta 2. bataljona je bil imenovan komandir 4. čete Alojz Kolman-Marok, za političnega komisarja pa Jože Nose-Špan, politični komisar 2. čete.

Za komandanta 3. bataljona so imenovali Franca Mazovca-Rista, komandirja 6. čete, za političnega komisarja pa Jožeta Babiča-Vojteha, političnega komisarja 3. čete.

Ob ustanovitvi brigade so na izpraznjena komandna mesta v četah postavili nove komandirje in četne politične komisarje iz vrst dotedanjih komandirjev vodov. Ves kader brigade, od komandirjev vodov do štaba brigade, so tvorili najboljši

in že preverjeni prvoborci, ki so svoje praktične izkušnje v času prezimovanja izpopolnili še z vojaškim strokovnim znanjem in so med borci uživali popolno zaupanje.⁹

Petega aprila 1942 je na Kremenjku ustanovljena 1. partizanska brigada imela več kot 300 dobro oboroženih borcev — prostovoljcev, ki so se zavedali veličine in pomena nalog, ki so stale pred njimi, in so bili zavestno pripravljeni na vse težave in nevšečnosti, ki so jih še čakale. Na dan ustanovitve je bil 1. bataljon oborožen le z dvema lahkima strojnicama in s puškami, 2. in 3. bataljon pa sta imela v svoji sestavi 2 težki in 18 lahkih strojnic. Ta dva bataljona sta bila tudi s strelivom in ročnimi bombami založena tako dobro, da sta brez skrbi lahko sprejela tudi dolgotrajnejši boj. Na vsako puško je prišlo po 300 nabojev, na lahko strojnico po 800 in na vsako težko strojnico po 2400 nabojev. Razen tega so določeno količino streliva imeli še v skritih skladiščih v rezervi, ves komandni kader, od komandirjev vodov navzgor, in vsi strojničarji pa so bili oboroženi s pištolami in revolverji raznih znamk in tipov.

Po svoji organizacijski sestavi, načinu poveljevanja, po kadrih in borcih ter po moči orožja, je bila 1. partizanska brigada v času svojega nastanka najbolj izbrana in najmočnejša slovenska partizanska operativna enota. Po času ustanovitve in svojem nazivu to ni bila prva »štajerska« partizanska brigada, temveč dejansko prva slovenska partizanska brigada, za prvo in drugo proletarsko brigado pa tretja, ki je bila ustanovljena v Jugoslaviji. Čeprav jo je po predhodnih pooblastilih ustanovil povsem na lastno pobudo štab 2. partizanskega bataljona, ki je bil v tistem času hkrati pokrajinsko poveljstvo štajerskih partizanskih čet, in je bilo njeno ime kasneje, kot bomo videli, samo formalno spremenjeno v drugo grupo odredov, je brigada s svojo dejavnostjo, manevrsko gibljivostjo, borbenostjo in taktiko jasno dokazala pomen svojega obstoja in je povsem opravičila naziv prve slovenske partizanske brigade. Njena ustanovitev, obstoj in doseženi uspehi dokazujejo raven, do katere sta se dvignila narodnoosvobodilni boj in organizacija partizanskih enot v Sloveniji od prvih dni vstaje do pomladi 1942.

Na ustanovitev prve in druge proletarske brigade je vplivala tudi politična nuja boja proti četnikom, ki so v Srbiji in Bosni začeli sodelovati z okupatorjem in so zahrbtno napadali partizanske enote. Ker izdajalski vrhovi slovenskih meščanskih strank do tedaj še niso z orožjem nastopali proti partizanom in se je zagledal politični položaj v Sloveniji razlikoval od položaja v drugih delih države, lahko ugotovimo, da je bila 1. partizanska brigada ustanovljena izključno zaradi vojaških operativnih potreb. Nastajala je v precej ostrem boju, ko je bilo treba premagati lokalistične težnje in navezanost na domači teren, ki jih je bilo čutiti v četah, in zaradi potrebe, da se osnuje taka enota, ki bo sposobna manevrirati na večjem prostoru in zadajati sovražniku hujše udarce.

Dan ustanovitve 1. partizanske brigade se je povsem po naključju ujel z velikonočnimi prazniki, ki so jih v Sloveniji že po tradiciji vedno bogato proslavljali. Ko se je po okoliških vaseh razvedelo, da so na Kremenjku spet partizani, in to še v veliko večjem številu kot minulo jesen in zimo, so terenske organizacije OF, nekateri pa tudi na lastno pobudo, začeli zbirati praznično hrano. Na velikonočni dan popoldne so na Kremenjek pripeljali nekaj vozov potic, kruha, suhega mesa in pijače, s čimer so partizane kar najprijetneje presenetili in nehote tudi sami prispevali k slavlju ob ustanovitvi brigade. Za vojni čas je bilo to pravo razkošje in je tudi s te strani dan ustanovitve brigade ostal vsem navzočim borcem v trajnem spominu. To še toliko bolj, ker so vsi vedeli, da so ljudje v tem delu Dolenjske že od nekdaj živeli v veliki revščini in da so si ob tej priložnosti prostovoljno odtrgali od ust ter dali partizanskim borcem najboljše, kar so si lahko pripravili.

Dan po ustanovitvi so vse enote čistile in urejevale orožje in strelivo ter se pripravljale za akcije. Brigadni štab je še vedno čakal na navodila glavnega po-

Simonova četa iz II. grupe odredov na Kremenjku na Dolenjskem spomladi 1942

veljstva, toda ker kurirjev ni bilo, je sklenil, da čas, dokler se brigada še zadržuje na Dolenjskem, izkoristi za izpopolnitev bataljonov z ljudmi in orožjem, hkrati pa pomaga tudi terenskim političnim delavcem pri širjenju in utrjevanju organizacije OF.

Po podatkih, ki jih je brigadni štab dobil od terenskih organizacij OF, je bilo spomladi 1942 na Dolenjskem še vedno precej orožja, streliva in druge vojaške opreme, ki so jo prebivalci pospravili in poskrili ob razpadu bivše jugoslovanske vojske. Da bi teh stvari zbrali kar največ in da bi brigado še okrepili z novimi borci, ki so bili pripravljeni prostovoljno stopiti v njene vrste, je štab sklenil, da pošlje v akcijo ves 3. bataljon ter eno od čet in strojnični vod 2. bataljona, druge enote pa zadrži v taborišču. Čete naj bi delovale povsem samostojno, se na terenu povezale z organizacijami OF, kjer pa teh še ni bilo, naj bi ljudem na vaških sestankih pojasnili nujno in pomen osvobodilnega boja ter organizirali odbore OF. Ker so želeli to široko akcijo izvesti kar najtemeljiteje, naj bi se čete izogibale nepotrebnim spopadom z italijanskimi enotami, če se tem že ne bi dalo izogniti, naj sovražniku prizadenejo kar se da velike izgube in se nato vrnejo v taborišče.

Natančne naloge s potrebnimi navodili so komandanti bataljonov in komandirji čet prejeli 7. aprila in že zvečer so čete krenile vsaka v svojo smer. Komandant 3. bataljona je s svojo 1. četo odšel na območje Žužemberk—Ajdovo—Stražo. Zasedo, ki jo je postavil na cesti med Žužemberkom in Dvorom z namenom, da napade sovražna motorna vozila ali kakšno patroljo, pa je nekdo izdal in se je morala umakniti na cesto Žužemberk—Dobrnjč—Trebnje. Nekaj dni je pod Liscem (k. 565) zamažala na italijansko patroljo, ki je drugače redno vsako jutro prihajala iz Žužemberka, in ker je ni bilo, je četa vsak večer organizirala sestanke po bližnjih vaseh, v Dobravi pa je organizirala odbor OF. Ko je zbrala nekaj pušk, streliva in druge opreme, se je 11. aprila vrnila v brigadno taborišče.

Druga četa istega bataljona je odšla čez Krko v predel Korinj—Tisovec—Struge. Tam se je zadržala tri dni, organizirala nekaj vaških sestankov, zbrala šest lahkih strojnic, več pušk ter primerno količino streliva in se prav tako 11. aprila vrnila

v taborišče na Kremenjek. Tretja četa 3. bataljona je krenila na področje Grosuplje —Turjak—Šmarje z isto nalogo kot drugi dve četi. Tam se je zadržala celih deset dni, zbrala 30 prostovoljcev, tri lahke strojnice, nekaj pušk in se okoli 20. aprila brez kakega spopada s sovražnikom vrnila v novo brigadno taborišče, ki je bilo na jugovzhodni strani Kremenjka, pri Orlaki.

Boj na Blatnem klanecu

Tretja četa 2. bataljona in 1. strojnični vod, skupaj 40 borcev, sta 7. aprila zvečer krenila v smeri Selca—Železno, se še isti večer povezala v Dobrniču z organizacijo OF, potem pa prenočila v gozdu med Valpčo vasjo in Grmado ter se tam zadržala še 8. aprila. Že dopoldne so v Trebnje poslali patroljo treh borcev z nalogo, da kaznuje nekega izdajalca in vnetega okupatorjevega sodelavca, toda ker patrolji to ni uspelo, se je četa proti večeru premestila na Trebni vrh, v bližino k. 581, od koder je 9. aprila nova patrolja odšla v Trebnje z isto nalogo. Ker tudi tokrat borcem ni uspelo najti izdajalca, je četa zvečer krenila v smeri Vrhtrebnjo—Repec—Dolenji Podboršt. Ponoči je prekoračila železniško progo in cesto Ljubljana—Novo mesto, nadaljevala pot skozi Dolenjo Nemško vas in 10. aprila predanila v gozdu pri Dolgi njivi.¹⁰

Večina borcev je čez dan počivala, nekaj manjših patrolj pa so poslali proti Rihpovcu, Gradišču in Stari gori, naj pri kmetijah poizvedo, kakšen je položaj v teh predelih, in četo pravočasno obvestijo o morebitnem prihodu sovražnika. Italijanske patrolje navadno niso zahajale v te predele, patrolja s Stare gore pa je prinesla vest, da se v gozdovih Blatnega klanca (k. 487) zadržuje neka neznana partizanska enota. Komandir 2. voda, ki je vodil to patroljo, je za te partizane zvedel pri vaščanih, ki so kopali v vinogradih, toda ker so mu pri vsaki zidanici ponujali vino, se ga je počasi nalezal in se v četo vrnil precej omamljen. Zato ga je komandir oštel pred vsemi borci, hkrati pa ga je za kazen določil v nočno stražo.

Blatni klanec je domače ime za gozdnat greben, ki se od Stare gore razteza proti Gornjemu Zabukovju, z vrhom Koren (k. 487). Ker komandirju čete pred tem ni bilo znano, da bi bila tam kaka partizanska enota, je sklenil, da s četo odide na to smer in ugotovi, kdo so ti partizani. Ker četi ni pretila nevarnost, da bi jo sovražnik opazil, je pozno popoldne krenila na Staro goro in od tam čez Ostrovec nadaljevala pot proti Gornjemu Zabukovju. Pred vrhom nad Rihpovcem jo je že ustavila partizanska straža. Ker se borci med seboj niso poznali, so šele po daljšem spraševanju in seznanjanju le ugotovili, da v bližini tabori 2. četa dolenskega partizanskega bataljona. Medtem je prispel tudi komandir te čete in borce 2. bataljona povabil na obisk v taborišče.

Taborišče 2. čete dolenskega bataljona je ležalo na južnem pobočju Korrena ob majhnem izviru, ki se izliva v potok Raduljo. Četa je imela okoli 80 borcev in je tam taborila že dalj časa, ne da bi jo sovražnik vznemirjal. Srečanje je bilo zelo pristrčno in ker so bili borci dolenskega bataljona oboroženi le s puškami in ročnimi bombami, je nanje naredila zelo močan vtis avtomatična oborožitev čete 2. bataljona — tri lahke in težka strojnice. Dolenjski borci se do takrat še niso bojevali z italijanskimi enotami, tako da so se pripovedi o izkušnjah »štajerskih« borcev ob petju partizanskih pesmi zavlekle čez polnoč.

Po polnoči je začelo rahlo deževati in ker v taborišču ni bilo prostora za vseh 40 prispelih borcev, je komandir dolenske čete predlagal, naj bi ne postavljali šotorov na mokrih tleh, temveč naj četa s strojničnim vodom odide do bližnje domačije na Košučju, kjer lahko varno prenoči pod streho. Partizane je odpeljal tja eden od dolenskih borcev, in ne da bi zbudila gospodarja, sta se četa in strojnični vod 2. bataljona razmestila po podu nad hlevom in v listnjaku na spodnji

strani gospodarskega poslopja. Ker sovražnih patrulj že nekaj mesecev ni bilo v ta zaselek, je četni komandir določil le eno stražarsko mesto pod nadstrešjem, pred vhodom na pod, kjer je spala četa, pa postavil komandirja 2. voda, ki naj bi za kazen, ker se je popoldan napil, brez zamenjave stražil do jutra.

Prostor, kjer je taborila 2. četa dolenjskega partizanskega bataljona, je bil precej daleč od glavnih poti, ki so jih od časa do časa nadzorovale italijanske patrulje, zato se je tam počutila precej varno. Večina okoliških prebivalcev je vedela za njeno taborišče, saj so jo oskrbovali s hrano in vsem drugim, italijanske oblasti pa niso niti slutile, da se v Blatnem klanecu zadržujejo partizani. Razen dveh stražarjev so taborišče varovale tudi patrulje, toda ker so se v noči na 11. april na Košučju nastanili borci 2. bataljona, je bila ta smer zavarovana in komandir dolenske čete tisto noč proti Trebelnu ni poslal običajne patrulje. Kljub naklonjenosti prebivalcev okoliških vasi in zaselkov, ki so sodelovali s partizani, se je med njimi le našel izdajalec, ki je italijanskemu poveljstvu v Mokronogu točno označil, kje leži partizansko taborišče. Desetega aprila, istega dne, ko sta na Blatni klanec prispela 3. četa in 1. strojnični vod 2. bataljona in šla prenočevat na Košučje, so se v Mokronogu zbrali nekateri oddelki pehotne divizije »Isonzo«, enote 98. legije črnih srajc in deli fašistične varnostne milice. Te italijanske enote so ponoči prispele na Trebelno in še pred svitom v koloni krenile proti Blatnemu klanecu.

Nekaj pred šesto uro zjutraj, ko se je komaj začelo svitati, je italijanska kolona nemoteno prispela do Košučja, kjer je opazila partizanskega stražarja, ki je ogrnjen v odejo sede spal na tnalu pod nadstrešjem. Da bi ne napravili hrupa pred napadom na taborišče, so italijanski vojaki spečega partizana zaklali z bajonetom, ko pa je oficir odprl vrata gospodarskega poslopja in zagledal na podu speče borce, je začel streljati vanje, pridružil pa se mu je tudi vojak z lahko strojnico. Po prvih streljih so se borci zbudili in v trenutku dojel težak položaj, v katerem so se nenadoma in nepričakovano znašli. Dva strojničarja sta še leže zgrabila svoje orožje in z dolgimi rafali začela kositi skozi leseno steno, izza katere se je slišalo kričanje italijanskih vojakov, medtem ko je eden izmed borcev skozi odprta vrata vrgel mednje ročno bombo. Tak silovit in nepričakovan odpor je napadajoče presenetil, da so se začeli umikati, iščoč kritje pred partizanskimi krogli in ročnimi bombami. Medtem ko so se brez reda umikali proti robu grebena, ki je obkrožal domačijo, se je skupina petih borcev z lahko strojnico spustila s poda na spodnjo stran poslopja, odkoder je z dvorišča, brez vsakega kritja, ščitila umik drugim tovarišem, ki so se na drugi strani prebijali iz poslopja in sovražnega obroča. Večina borcev se je z orožjem prebila v bližnji jarek, kjer jih v mrtvem kotu sovražne strojnice niso več dosegle. Ko je nato politični komisar čete z lahko strojnico z roba jarka udaril po italijanskih strojničarjih, je omogočil, da se je umaknila še zaščitnica, ki je že bila v nevarnosti, da jo bodo povsem obkolili in uničili.

Bojevali so se le nekaj minut, a tako srdito, da takega boja partizani do takrat na Dolenjskem še niso doživeli. Ko je začelo pokati, je komandir čete izgubil prisotnost duha, odvrgetel brzostrelko in pobegnil, in ker sta že pri prvih streljih padla tudi dva komandirja vodov, so borci ostali brez vodstva. Toda to jih ni zmedlo. Z naglim protinapadom so odbili sovražnika, drug drugega ščitili pri umiku, rešili hudo ranjene in vse avtomatsko orožje in se šele nato organizirano umaknili z bojišča. Razen stražarja, ki so ga Italijani spečega zaklali, so že po prvih streljih na podu padli štirje borci, kasneje, med prebojem čez čistino, pa še trije. Čez kake pol ure po končanem boju sta še dva borca zašla proti Radni vasi, kjer ju je pri mlinu pokosila sovražna zaseda. Tako je 3. četa imela 10 mrtvih in 3 ranjene borce, 1. strojnični vod pa ni imel izgub.

Druga četa dolenjskega partizanskega bataljona se je umaknila iz taborišča in ni posegla v boj, ker se je prehitro končal. V teku dneva je imela priložnost, da bi napadla sovražno kolono, ki se je vračala v Mokronog, toda tega ni storila. Pri padlih borcih so Italijani zaplenili 8 pušk ter nekaj streliva, sami pa so imeli 3 mrtve, med katerimi je bil tudi neki kapetan, in 6 ranjenih.¹¹

Čeprav so napadajoče italijanske sile šteje po italijanskih virih okoli 1200 mož, tudi to pot niso bile dorasle partizanski odločnosti in udarnosti. Nagel in silovit protinapad jim ni dovolil, da bi izkoristile prednost, ki so jo imele zaradi presenečenja in svoje tridesetkratne premoči v ljudeh in orožju. Akcija, v katero so krenile, je bila skrbno pripravljena, imela je cilj, da uniči 2. četo dolenjskega partizanskega bataljona. Le golo naključje, da je na Košučju prenočevala 3. četa 2. bataljona 1. partizanske brigade s 1. strojničnim vodom, je preprečilo ta načrt. Nad vse tajne priprave, velika moč enot, čas in smer pohoda glavnine ter v dolini Radulje postavljene zasede očitno dokazujejo, da je italijansko poveljstvo zvedelo prav vse o stanju in položaju partizanskega taborišča na Blatnem klancu. Nepredvideni predčasni spopad z zelo dobro oboroženimi borci pa jih je očitno zmedel. Poveljujoči oficirji niso vedeli, da so se enote spopadle s čisto drugimi partizani, ne s tistimi, proti katerim so šli v akcijo, saj po končanem boju na Košučju niso niti poskušali kreniti naprej proti taborišču. Besni zaradi mrtvih in ranjenih so se znesli nad domačijo, kjer je četa prenočevala. Gospodarja in gospodinjso so črno-srajčniki zvezali in ju zaprli v hišo, ki so jo nato zažgali in čakali, da je skupaj z gospodarskim poslopjem pogorela do tal. Trupla padlih borcev so morali domačini iz Zabukovja na vozovih odpeljati v Mokronog. Tam so jih razložili na trg in fašisti so s silo naganjali ljudi, da so jih hodili gledat. Potem so jih odpeljali v Trebnje in čez dva dni pokopali.

Prve vesti o boju na Blatnem klancu je v brigado prinesel komandir čete. Vrnil se je že 12. aprila in povedal, da se razen njega ni nihče rešil iz obkoljenega poslopja. Novica je hudo potrla brigado, toda ko so se še istega in naslednjega dne vrnili tudi drugi preživeli ter povedali, da so rešili tudi ranjence in vse strojnice, sovražnik pa tudi ni bil brez izgub, se je razpokošenje popravilo. Pred brigadnim zborom so razčlenili vse dogodke, tako kot so potekali, padle tovariše pa je brigada počastila z enominutnim molkom. Ob tej priložnosti je brigadni štab pohvalil vse borce 3. čete 2. bataljona in 1. strojničnega voda, kar je potem glavno poveljstvo objavilo tudi v Slovenskem poročevalcu.

Preiskava, ki jo je uvedel štab brigade, da bi ugotovil vzroke, ki so četo privedli v tako kritičen položaj, je ugotovila, da komandir in politični komisar čete nista upoštevala prejetih navodil. Pred odhodom čete v akcijo sta bila še posebej opozorjena, naj se četa ne zadržuje po vaseh in da v nobenem primeru ne sme prenočevati v poslopih, vendar sta to prezrla. Komisar čete se je nekaj časa upiral usodni komandirjevi odločitvi, a končno je zaradi dežja tudi on popustil. Največjo napako je naredil komandir, ko je za edinega stražarja določil kaznovanega komandirja voda, ki je bil zaradi pijanosti utrujen in je kmalu zaspal.

V napadu na Peščeniku in v boju na Pugledu se je komandir čete, še kot borec in komandir voda, zelo dobro izkazal, na Košučju pa je kot komandir čete povsem odpovedal, čeprav je bil šolan oficir bivše jugoslovanske vojske. Med padlimi je bil tudi njegov brat, on pa je v najtežjih trenutkih zapustil četo, odvrnil orožje in strahopetno pobegnil, da bi rešil le lastno življenje. Tega mu borci niso mogli odpustiti in so zahtevali, naj ga vojaško sodišče obsodi. Ko je 13. aprila zvečer pod stražo čakal, da objavijo razsodbo, je skušal pobegniti, toda pri tem ga je stražar ustrelil.¹²

Ko je 7. aprila več kot pol brigade odšlo v razne smeri, da izvrše zastavljene naloge, sta v taborišču na Kremenjku ostali le 1. in 2. četa 2. bataljona ter strojnični vod 3. bataljona z nalogo, da oskrbujejo taborišče ter skrbijo za varnost. Patrulja,

Kuhinja II. grupe odredov na Kremenjku spomladi 1942

ki so jo poslali na Pugled, da pripelje nove borce, ki so se tam zbrali, je v noči na 8. april med Višnjo goro in Grosupljem na dveh mestih potrgala telefonske zveze, po nekaj dneh pa je na Kremenjek pripeljala 20 novih prostovoljcev. Ker sta se med tem časom že vrnili dve četi 3. bataljona, je štab brigade sklenil, da bodo v naslednjih dneh bolj nadzorovali promet na cestah. Na Kremenjku je tudi oskrba s hrano bila bolj težavna in ko je zvedel za boj na Blatnem klancu, je štab brigade ukazal, da premeste brigadno taborišče v Bojanski boršt. Preselili so se v noči na 13. april. Še istega dne so postavili novo brigadno taborišče v bližini k. 382, vzhodno od Bojanjega vrha.

Tretja četa 3. bataljona, ki se je zadrževala v okolici Grosupljega, je 12. aprila ob pol polnoči pri Velikem Mlačevem minirala železniško progo in za šest ur ustavila promet, naslednjega dne ob istem času pa se je ena brigadna patrulja pri Mleščevem spopadla s patruljo 14. minometnega bataljona. Po krajšem boju sta se obe patrulji brez izgub umaknili, vsaka v svojo smer.¹³

Dne 14. aprila popoldne je proti Blatnemu klancu odšla 2. četa 2. bataljona z nalogo, da prinese težko strojnico, ki so jo po boju 11. aprila skrili borci 3. čete. Odšla je po isti poti kot teden dni prej 3. četa in se je 15. aprila zadržala v bližini Vrhtrebna. Ponoči je pri Sv. Ani nad Mirno pečjo šla čez progo in 16. aprila ostala v predelu Stan—Debenec. Ko je istega dne pri Sv. Heleni vzela težko strojnico, se je napotila nazaj čez Rihpovec na Jezero. Med potjo je v Dolenji Nemški vasi kaznovala neko izdajalko, nato pa še pred jutrom 17. aprila prešla železniško progo in postavila močno zasedo ob cesti med Ponikvami in Sv. Ano. Okoliške italijanske posadke so verjetno vedele, da se nekje v bližini zadržuje močnejša partizanska enota, in so tiste dni ukinile ves promet na tem delu ceste. Zvečer se je četa umaknila iz zasede in krenila v predel Šmaver—Šahovec, kjer je ostala še naslednjega dne, 18. aprila zvečer pa se je podala nazaj v brigadno taborišče v Bojanski boršt. Ker ni našla nikogar, je odšla na Kremenjek, kjer je dobila zvezo z brigado, tako da je 19. aprila dopoldne končno le prispela v novo taborišče pri Orlaki.

Brigada se je iz dneva v dan večala in njene patrulje so morale tudi podnevi obiskovati okoliške vasi, da bi brigadi priskrbele živež. Zaradi tega je italijansko poveljstvo v Stični kmalu zvedelo, da je nekje blizu brigada, ni pa vedelo, kako močna je in tudi ne, kje je njeno taborišče. Izkušnje, ki so jih dobili v zadnjem času v bojih z notranjskimi partizani in v bojih z 2. partizanskim bataljonom na Pugledu ter kasneje še na Blatnem klanecu, so jih poučile, in zato so se to pot odločili, da pred akcijo zberejo kar najbolj točna obvestila.

Ko se je 11. aprila brigadi priključila skupina novih prostovoljcev iz okolice Stične, se je vanjo vrnil tudi ovaduh, ki so ga poslali Italijani, da bi jim zbral potrebne podatke. Čeprav je bil brigadni štab zelo previden, ko so sprejemali nove nepoznane borce in so malce sumili v tega človeka, je ovaduh 16. aprila pobegnil iz taborišča v Bojanskem borštu in še istega dne poročal italijanskemu poveljstvu v Stični. Naslednje jutro je štab brigade za to že zvedel in hkrati prejel tudi obvestilo, da Italijani pripravljajo napad na brigadno taborišče. Tudi izvidniške patrulje so na glavni cesti med Stično in Radohovo vasjo opazile zelo živ promet, kar je potrjevalo, da sovražnik res nekaj namerava.¹⁴

V brigadnem taborišču sta bili po dve četi obeh bataljonov in strojnični vod 3. bataljona. Brigadni štab je menil, da so te sile dovolj močne, da odbijejo sovražni napad, zato je sklenil, da z dobro organizirano obrambo sovražnika nekako preseneti in mu prizadene izgube, nato pa taborišče premesti drugam. Takoj so okrepili straže okoli taborišča, proti Ivančni gorici, Artiži vasi in velikim Pecam pa so poslali močnejše patrulje z lahкими strojnícami, ker so pričakovali, da bo glavnina sovražnih sil napadla iz teh smeri. Patrulje so imele nalogo, naj takoj napadejo sovražnika, kakor hitro se bo kje pojavil, nato pa naj ga s postopnim umikanjem zvabijo globlje v gozd, kjer ga bo napadla glavnina z vnaprej pripravljenih položajev. Stalne patrulje so se gibale tudi v predelu Bojanji vrh—Lučarjev kal z nalogo, da prestrežejo sovražnika, če bi nastopil iz smeri Zagradca ali Muljave.

Štab brigade je imel dokaj točne podatke o stanju in moči okoliških italijanskih posadk, zato je kaj hitro ugotovil, da bo italijansko poveljstvo uporabilo še enote iz drugih garnizij, najverjetneje iz Trebnjega ali Novega mesta. Da bi sovražniku že v začetku pokvaril načrt za napad in preprečil, da bi pravočasno prišle predvidene okrepitve, je 17. aprila komandantu 2. bataljona ukazal, naj s 1. četo takoj odide na Medvedjek (k. 412) in na najugodnejšem mestu postavi zasedo z nalogo, da zapre pot sovražnim okrepitvam. Četa je še pred večerom prispela na določeno mesto in zasedla položaje ob cesti, kjer se klanec spušča k Občinam. Patrulja, ki jo je komandir čete poslal proti Veliki Loki, da ugotovi, kakšen je tam položaj, je na železniški progi napadla patruljo 3. čete 98. legije črnih srajc in težko ranila nekega sovražnega vojaka, potem pa se vrnila na Medvedjak. Drugih spopadov v noči na 18. april ni bilo; zjutraj so v Ivančno gorico prispale okrepitve iz Višnje gore, ki so zaprle cesto med Hudim in Radohovo vasjo, kar je bil očiten znak, da bodo napadli še istega dne.

Zahvaljujoč podatkom, ki jih je prinesel ovaduh, je italijansko poveljstvo točno vedelo, kako močna je brigada, kako je oborožena in kje leži njeno taborišče, zato je sklenilo, da jo napadejo čete 14. minometnega bataljona iz Stične in Šentvida, 3. četa 1. bataljona 23. obmejnega sektorja iz Višnje gore in del enot 98. legije črnih srajc iz Trebnjega. Medtem ko je četa iz Višnje gore že zgodaj zjutraj zasedla območje Ivančna gorica—Stična, so okrepitve na petih tovrnjakih krenile iz Trebnjega šele okoli desetih dopoldne.

Ker je bila 17. aprila zvečer pri Veliki Loki iz zasede napadena patrulja črnosrajčnikov, je italijansko poveljstvo predvidevalo, da bodo partizani morda postavili zasedo tudi na Medvedjeku, kjer so bili položaji še najbolj ugodni. Zato so

kamioni z okrepitvami iz Trebnjega vozili po 200 metrov drug za drugim, vojaki pa so imeli orožje naperjeno proti gozdovom na obeh straneh ceste. Prvi kamion je zaseda pustila do vrha klanca, da je lahko zajela še drugega, ki je vozil za njim, nato pa je po obeh udarila z močnim ognjem iz pušk in lahkih strojnic. Fašisti so poskakali s kamionov pod cesto in se začeli braniti, na pomoč pa so jim po-hiteli še črnosrajčniki z drugih treh tovornjakov, ki jih zaseda ni mogla doseči. Ko je partizanom že grozila nevarnost, da jih bodo obkolili, je komandant 2. ba-taljona ukazal umik južno od ceste. Po četrtturnem boju se je četa že zbrala v Ste-hanji vasi.

Italijanski fašisti četi niso upali slediti skozi gozd, pa tudi naprej proti Stični niso šli več. V kratkem, toda zelo ostrem spopadu so imeli 7 mrtvih in 7 ranjenih, uničena pa sta bila tudi dva kamiona. Ko so pobrali svoje mrtve in ranjene, so se krajši čas še zadrževali na Medvedjeku, nato pa so se vrnili v Trebnje. Pri umiku čez cesto je 1. četa 2. bataljona imela enega padlega in dva ranjena borca, ki sta še istega dne umrla. Ko so se sovražni kamioni umaknili z Medvedjeka v Trebnje, je tudi četa krenila proti Kremenjku, kjer se je zvečer sestala z drugimi brigadnimi enotami.¹⁵

Napad na Medvedjeku na oddelek 98. legije črnih srajc, ki so bili določeni kot okrepitev za napad na partizansko taborišče v Bojanskem borštu, je prvotno ita-lijansko zamisel očitno povsem zmedel. Ker so bile druge italijanske enote že pri-pripravljene za akcijo, ki je ni bilo moč več preložiti, se je poveljstvo odločilo, da napade z enotami 14. minometnega bataljona in s 3. četo 1. bataljona 23. obmejnega sektorja. Dne 18. aprila okoli pol treh popoldne je kolona kakih 150 vojakov z močnim bočnim zavarovanjem krenila iz Ivančne gorice po cesti proti Gorenji vasi. Ko je glavnina prispela na čistino pred Mrzlim poljem, jo je z roba gozda napadla štiričlanska izvidniška patrolja 3. bataljona, ki je imela tudi lahko stroj-nico. Presenečeni vojaki so se razbežali v zaklone ob cesti in med hiše, od koder so brez cilja streljali proti gozdu in niso krenili naprej, dokler niso minometi iz Ivančne gorice temeljito obdelali območje okoli k. 356. Patrolja 3. bataljona se je že pred tem umaknila in globlje v gozdu spet postavila zasedo proti Bojanjem vrhu. Ker se sovražnik ni pojavil, se je zaseda čez nekaj časa umaknila in odšla v taborišče. V tem spopadu italijanske enote niso imele izgub, po naključju je bil ranjen le neki kmet, ki je bil tedaj v bližini.

Ob istem času kot kolona iz Ivančne gorice je krenila proti Bojanskemu borštu tudi malce močnejša kolona iz Šentvida, ki se je premikala v smeri Velike Pece—Artiža vas. Previdno je prodirala po gozdnih poteh, vodil pa jo je že omenjeni ovaduh. Izvidniške patrolje so nenehoma spremljale pohod teh enot, in ko so te okoli štirih popoldne prišle že v bližino taborišča, jih je nenadoma in iz bližine napadla vsa 1. četa 3. bataljona, ki si je bila tam uredila položaje. Nepričakovani napad je italijansko vojsko tako zmedel, da ni sprejela boja, marveč se je raz-bežala po gozdu in se začela umikati. Četa je še nekaj časa streljala za bežečimi italijanskimi vojaki. Ker niso odgovarjali, se je boj kmalu končal. Padla sta neki italijanski oficir in neki vojak, brigada pa ni imela izgub. Ko so se vsi italijanski oddelki umaknili iz Bojanskega boršta proti Bojanjemu vrhu in Artiži vasi, so se vse enote zbrale v taborišču in pred večerom krenile skozi Lučarjev kal na Kremenjek, kjer so se utaborile v gozdu zahodno od Orlake.¹⁶

Italijanski napad na brigadno taborišče v Bojanskem borštu ni uspel, ker so partizani pravočasno zvedeli za priprave na akcijo. Štab brigade je lahko pripra-vil in izvedel uspešen protiudar. Zaradi izgub na Medvedjeku in neuspeha v Bo-janskem borštu so italijanski okupatorji tudi to pot ves svoj bes znesli nad civilno prebivalstvo okoli Stične. Na Viru so požgali vsa gospodarska poslopja in zaprli veliko moških, od katerih so večino odgnali v zapore in internacijska tabo-rišča. Tudi v Ivančni gorici, Stični in Pristavi so požgali domove borcev, ki so bili

v brigadi, ter zapirali njihove družine. Kljub vsemu pa nasilje ni zlomilo morale prebivalstva, imelo je celo prav nasprotni učinek. Že naslednje dni so iz okoliških vasi pričele prihajati nove skupine borcev in organizacije OF na terenu so se še bolj razširile in utrdele.

Ko se je brigada preselila v bližino Orlake, je italijansko poveljstvo še nekajkrat skušalo odkriti, kje leži njihovo taborišče. Vendar jim to ni in ni uspelo. Vse vrinjene vohune so borci pravočasno odkrili in onemogočili, veliko pa jim je pri tem pomagalo prebivalstvo okoliških vasi, ki je partizanske patrolje takoj obveščalo, če so se kje pojavile kake sumljive osebe. Taborišča pri Orlaki Italijani niso odkrili in enote so se lahko v miru pripravljale za prihodnje naloge. Spet so imele vsak dan vojaški in politični pouk, del enot pa je izmenoma odhajal na teren v okolici Stične, Žužemberka, Grosupljega in proti Ljubljani, kjer je izvrševal postavljene naloge.

Dne 25. aprila ob enajstih ponoči je 3. četa 3. bataljona minirala železniško progo pri Velikih Pecah, med postajama Ivančna gorica in Šentvid pri Stični, ter streljala na ustavljeni vojaški transport. Ubili so dva, ranili pa tri italijanske vojake. Dne 28. aprila je močnejša patrolja pri Bregu streljala na drugi vojaški transport, ki je iz Ljubljane vozil proti Novemu mestu, in tudi tokrat so ranili štiri vojake, zraven pa še potrgali telefonsko napeljavo. Ker so italijanske okupacijske oblasti 24. aprila razglasile, da bodo v prihodnje proti partizanskim akcijam ukrepale tudi tako, da bodo streljale talce, so 28. aprila ob osmih zjutraj pri Radohovi vasi, blizu mesta, kjer je bil pred tremi dnevi napaden vlak, ustrelili prvih šest talcev v Ljubljanski pokrajini.¹⁷

Okrepljena dejavnost 1. partizanske brigade je nedvomno tudi vplivala na odločitev italijanskih okupacijskih oblasti, da so ves nadzor nad okupacijsko mejo na Dolenjskem prepustili Nemcem, ki so mejo po vsej dolžini takoj začeli utrjevati z bodečo žico in minskimi polji. Od boja na Pugledu do srede aprila so Italijani postopoma ukinili svoje obmejne posadke na Lipoglavu, Polici, v Sobračah, Pustem Javorju, Brezju, Moravčah in pri Sv. Križu, razen tega pa tudi karabinjersko postajo v Dobrniču. S tem so dejansko prenehali nadzorovati ozemlje, ki je obsegalo ves obmejni pas od Sostra do Mirnske doline, ter velik del Suhe krajine od Grosuplja in Turjaka do črte Žužemberk—Trebnje, vključno pretežni del dobrepoljske doline in Struge. Ostale so le še posadke ob železnici Ljubljana—Novo mesto in Grosuplje—Kočevje, katerim pa so partizanske enote ogrožale skoraj vse premike izven garnizij in utrjenih postojank ob progi.

Občutek svobode na ozemlju, ki so ga od aprila 1942 dalje nadzorovale enote 1. partizanske brigade, na njem so se že začeli pojavljati tudi prvi zarodki ljudske oblasti, je pri borcih brigade in med prebivalstvom teh krajev občutno dvignil bojno moralo in vero v zmago. Do konca aprila so že skoraj povsod ustanovili odbore OF in organizacijo narodne zaščite. V okviru možnosti so te organizacije oskrbovale brigado z vsem, kar je potrebovala, organizirale so vsestransko obveščevalno dejavnost, pošiljale nove oborožene borce v enote, člani narodne zaščite pa so se udeleževali tudi diverzij in pomagali pri drugih akcijah. Tako je številčna moč brigade do konca aprila že zrasla na okoli 400 borcev, vzpostavili so trdnejšo povezavo z glavnim poveljstvom in tudi neposredno zvezo z enotami dolenjskega partizanskega bataljona, ki so delovale v Suhi krajini, okoli Novega mesta in vzhodno od Mirnske doline. Ob pomoči organizacij z območja Dobrunje—Podlipoglav so na Pugledu organizirali sprejemno taborišče za nove borce, ki so prihajali iz Ljubljane in okolice, iz taborišča pa so jih brigadne patrolje vodile naprej na Dolenjsko.

Po porazih na Medvedjeku in v Bojanskem borštu so se italijanske posadke v tem delu Dolenjske povsem zaprle v utrjene postojanke in vso dejavnost omejile v nasilje nad civilnim prebivalstvom, v utrjevanje oporišč ter pasivno obrambo

glavnih komunikacij. Severozahodni del Dolenjske, kjer je v aprilu delovala 1. partizanska brigada, je vsekakor predstavljal začetek velikega osvobojenega ozemlja, ki je v Ljubljanski pokrajini obstajalo od aprila do srede avgusta 1942.

Preosnova slovenske partizanske vojske in ustanovitev II. grupe odredov

Ko so vse partizanske enote v Ljubljanski pokrajini uspešno prezimile in so spomladi že nastali ugodni pogoji za njihov nadaljnji razvoj, je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet začelo pripravljati novo organizacijsko obliko slovenske partizanske vojske. Ta naj bi vodstvu omogočila lažje in bolj uspešno poveljevanje ter nadzor nad enotami in njihovo dejavnostjo. Z druge strani pa naj bi nova organizacija vojske postala dovolj širok okvir ljudski vstaji, ki jo je vodstvo gibanja pričakovalo spomladi.

Zveze med glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet in vrhovnim štabom NOPO Jugoslavije so bile v začetku maja 1942. leta zelo slabe, občasno pa celo popolnoma prekinjene. Zato glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet še ni moglo koristiti organizacijskih izkušenj iz drugih delov Jugoslavije. Na osnovi lastnih presoj trenutnega stanja in predvidevanj bodočega razvoja osvobodilnega boja v Sloveniji je glavno poveljstvo sklenilo, da se bo glede organizacije slovenske partizanske vojske držalo dotedanjih navodil vrhovnega štaba in sklepov posvetovanja v Stolicah, ki so bili sprejeti 26. septembra 1941. leta. Tako je slovenske partizanske enote reorganiziralo po teritorialnem načelu. Takšna organizacija je omogočila po presoji vodstva sočasno širjenje vstaje po vseh predelih, obenem pa je okupatorje prisiljevala k delitvi sil, ki so jih imeli na voljo za boj proti partizanskim enotam.

Do konca marca so bile partizanske enote v Sloveniji organizirane v samostojne čete ali bataljone, pod neposrednim vodstvom glavnega poveljstva. Čas je bil prekratek, da bi se lahko v polni meri uveljavila pokrajinska poveljstva, ki so bila imenovana proti koncu januarja. Tudi dotedanji način poveljevanja je bil pomanjkljiv, ker so kurirske zveze z glavnim poveljstvom, ki je bilo v Ljubljani, postale prepočasne in nezanesljive, neposredna medsebojna povezava med enotami pa sploh ni obstajala. Zato je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 4. aprila 1942 izdalo ukaz o reorganizaciji slovenske partizanske vojske.¹⁸

Ta ukaz je določal, naj se vse do tedaj samostojne partizanske čete in bataljoni med seboj povežejo in združijo v odrede na čelu z odrednim štabom. Da pa bi se uskladila dejavnost odredov, se le-ti združujejo v grupe odredov, na čelu z grupnimi štabi. Isti ukaz je odredil, naj se v Sloveniji oblikujejo štiri grupe odredov, in to: I. grupa, ki vključuje gorenjski, kokrški in koroški odred; II. grupa, ki naj ima pohorski, savinjski in dravski odred; III. grupa, ki naj bi imela dolenjski, belokranjski, notranjski ter začasno tudi primorski odred, in IV. grupa, ki naj bi imela v svoji sestavi ptujski, haloški in kozjanski odred. S posebno naredbo je glavno poveljstvo 4. aprila tudi imenovalo štabe I., II. in III. grupe odredov, imenovanje štaba IV. grupe pa je odložilo za kasnejši čas, ko bo razvoj partizanskih enot vzhodno od železnice Maribor—Celje—Zidani most dosegel določeno stopnjo.

Ustanovitev II. grupe odredov

Ukaz glavnega poveljstva o novi organizaciji slovenskih partizanskih enot je štab 1. partizanske brigade prejel s precejšnjo zamudo, zato tudi ni mogel takoj izvesti reorganizacije svojih enot. Za ukaz je zvedel šele 24. aprila, ko je prejel pismo glavnega poveljstva z dne 20. aprila.¹⁹ Čeprav je bilo poveljstvo brigade v februarju še kot poveljstvo 2. partizanskega bataljona pooblaščen, da v vlogi pokrajinskega poveljstva za Štajersko organizira vse podrejene enote tako kot bo najbolj primerno, je bil štab brigade v tem pismu ostro grajan. Očitali so mu,

da je samovoljno ustanovil 1. štajersko partizansko brigado in ni delal po ukazu od 4. aprila.

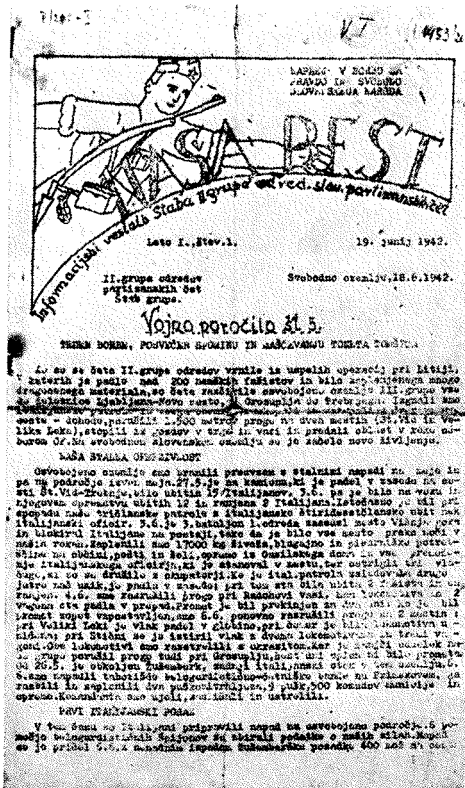
Do tega nesporazuma je prišlo zaradi slabih zvez. Zveze štaba brigade do glavnega poveljstva so delovale in je glavno poveljstvo prejelo vsa brigadna poročila, obratna zveza od glavnega poveljstva do štaba brigade pa ni delovala in zato štab brigade ni ničesar vedel o reorganizaciji. Kurir, ki je nesel ukaz od 4. aprila, je bil pri raciji na vlaku aretiran. Njegovo pošto Italijani niso zasegli, glavno poveljstvo pa je za aretacijo kurirja zvedelo šele proti koncu aprila. Ves ta čas je bilo prepričano, da je štab brigade ukaz pravočasno prejel.²⁰

Pismo glavnega poveljstva od 20. aprila je bilo napisano v zelo ostrem tonu, ki ga štab brigade do tedaj ni bil vaju in ga ob doseženih uspehih svoje enote tudi ni pričakoval. Temu je v veliki meri botrovala tudi napačna obveščenost osrednjih vodstvenih organov. Le-ti so zvedeli, da štab in enote baje prav po vojskovsko nastopajo na terenu, da na različne načine uveljavljajo svojo samovoljo, ki se ji prebivalstvo upira, in na ta način kvarijo politično stanje. Vse skupaj pa se je izkazalo za neresnično. O tem se je prepričal tudi politični komisar glavnega poveljstva, ko je osebno obiskal štab grupe in preveril tudi njegovo politično delo na terenu.²¹

Nasprotje med ukazom glavnega poveljstva in postopkom štaba brigade je dejansko bilo v nazivu enote, vse drugo pa se je v osnovi ujemalo. Oba štaba sta čutila potrebo po reorganizaciji. Medtem ko jo je glavno poveljstvo predpisalo s stališča vodstva za celo Slovenijo in po navodilih vrhovnega štaba NOPO Jugoslavije iz jeseni 1941. leta, jo je tedanji štab 2. partizanskega bataljona, v vlogi pokrajinskega poveljstva za Štajersko, izvedel samoiniciativno po lastnih izkušnjah iz španske državljanske vojne in je že iz čisto operativnih praktičnih potreb ustanovil brigado s tremi bataljoni. Ker glavno poveljstvo uradno ni imenovalo in objavilo sestave pokrajinskega štaba za Štajersko, 2. partizanski bataljon pa je med tem časom že tako narastel, da ga je bilo potrebno razdeliti na dva bataljona, je bilo nemogoče, da bi štab enega bataljona poveljeval štabu drugega. To je bil osnovni razlog za oblikovanje nekega višjega štaba in zato se je štab 2. partizanskega bataljona, v vlogi pokrajinskega poveljstva za Štajersko, ki že več ko mesec dni ni prejel nobene pošte od glavnega poveljstva, na lastno pobudo preimenoval v štab brigade. Ker pa glavno poveljstvo ni bilo pravočasno obveščeno o ustanovitvi brigade, je iste voditelje imenovalo v štab II. grupe odredov.

Čeprav je glede na organizacijo, vlogo, naloge in način njihovega izvajanja vsebinska razlika med odredom in operativno brigado dejansko precejšnja, je v obravnavanem primeru tudi ta bila le formalnega značaja. Medtem, ko sta štaba I. in III. grupe odredov lahko takoj izvedla reorganizacijo enot po teritorialnem načelu in so njihovi odredi lahko takoj po ustanovitvi že delovali na določenem področju, je bilo štabu II. grupe in njegovim odredom to mogoče šele po prihodu na Štajersko. Štab 1. štajerske partizanske brigade se je še kot štab 2. partizanskega bataljona v polni meri zavedal, da bo pohod na Štajersko odgovorna in težka naloga, ki ji bo kos le dobro organizirana in vodena operativna enota. Zato je bil pravzaprav vseeno, ali se enota do prihoda na odrejeno mesto imenuje brigada ali pa grupa odredov.

V poročilu z dne 24. aprila je štab 1. štajerske partizanske brigade pojasnil glavnemu poveljstvu svoje ukrepe in ga obvestil, da bo v najkrajšem času reorganiziral enoto po ukazu z dne 4. aprila. V naredbi, ki jo je izdalo 25. aprila, je glavno poveljstvo izreklo pohvalo borcem in komandnemu sestavu II. grupe odredov — takrat še 1. štajerske partizanske brigade — za dosežene uspehe v izgradnji enote ter za hrabrost in junaštvo v bojih s sovražnikom. V svojem pismu z dne 23. aprila 1942 je član vrhovnega štaba NOPO Jugoslavije Edvard Kardelj obvestil tovariša Tita tudi o tem, da je to najboljša slovenska partizanska enota

»Naša pest«, informacijski vestnik štaba II. grupe odredov

in zato kandidat, da postane proletarska brigada. V odgovoru na to poročilo štaba II. grupe odredov se je glavno poveljstvo 8. maja opravičilo za prezgodnjo in neumestno kritiko, znova pohvalilo samoiniciativnost štaba in pripomnilo, da bi ustanovitev brigade vsekakor potrdilo, če bi ga o tem pravočasno obvestili. Ker pa je med tem časom že izdalo ukaz o reorganizaciji vseh slovenskih partizanskih enot v grupe odredov, ga niso mogli več spreminjati in je zaradi tega bilo potrebno, da se 1. štajerska partizanska brigada preoblikuje v II. grupo odredov.²²

Ker je štab 1. štajerske brigade prejel ukaz za reorganizacijo z veliko zamudo in še ni ničesar natančnega vedel o napovedanih operacijah na Gorenjskem, pa tudi odhoda čez Savo še niso določili, je moral pohiteti, da bi pravočasno pripravil vse potrebno. Reorganizacija bataljonov in njihova razporeditev po odredih nista predstavljali nobene posebne težave, ker so bile proti koncu aprila skoraj vse enote v taborišču na Kremenjku. Težavneje je bilo sestaviti štabe odredov in novih štabov bataljonov. Čeprav je glavno poveljstvo določilo, naj štab II. grupe oblikuje tri odrede, so sklenili oblikovati samo savinjski in pohorski odred, dravski odred pa bodo organizirali šele po prihodu na Štajersko. Štab grupe tudi ni še ničesar vedel o kadrih v 1. štajerskem bataljonu, brez njih pa tudi ni želel dokončno sestaviti novih odrednih štabov, ker bi jih s tem zapostavil. O teh težavah je 30. aprila poročal glavnemu poveljstvu, obenem pa je tudi poslal predloge za sestavitev novega komandnega kadra v enotah, s prošnjo, naj imen ne objavijo, dokler ne bodo dobili poročila o kadrih na Štajerskem.²³

Slovesno ustanovitev II. grupe odredov je štab grupe združil s proslavo 1. maja. Tega dne dopoldne so v taborišču na Kremenjku sklicali zbor vseh enot. Po uvod-

nem govoru političnega komisarja grupe o pomenu delavskega praznika 1. maja in po obrazložitvi, da se bo 1. štajerska partizanska brigada zaradi novih nalog preoblikovala v II. grupo odredov, so razvili bojno zastavo II. grupe odredov, ki jo je poslalo glavno poveljstvo kot priznanje za dosežene uspehe v izgradnji enote in v bojih proti sovražniku. Zbranim borcem so potem sporočili sestav odredov, sestav štaba grupe, štabov odredov in štabov bataljonov. Oblikovali so še en bataljon.

V savinjskem odredu je 1. bataljon postal bataljon, ki je bil ustanovljen istega dne, 2. bataljon pa 3. bataljon 1. štajerske partizanske brigade. V pohorski odred so določili 2. bataljon brigade, 1. bataljon brigade, ki je bil že na Štajerskem, pa niso vključili v noben odred. Štab grupe je sklenil, naj ta bataljon do prihoda grupe na Štajersko deluje samostojno, nakar bodo njegove borce, kot dobre poznavalce terena, enakomerno razdelili med druge bataljone. V vsak odred so razporedili tudi po en strojnični vod. Ker glavno poveljstvo še ni odobrilo predloga štaba grupe za imenovanje novih štabov odredov in bataljonov, so poveljstva teh enot postavili le začasno.

Vodstvo savinjskega odreda je prevzel dotedanji komandant 2. bataljona Alojz Kolman-Marok, za političnega komisarja pa je bil predviden politični komisar 1. štajerskega bataljona Boris Čizmek-Bor. Za komandanta 1. bataljona tega odreda je bil predviden Rudi Knez-Silas, komandant 1. štajerskega bataljona, začasno pa je dolžnost prevzel komandir 1. čete 3. bataljona Janko Stariha-Janko, dolžnost političnega komisarja pa Jože Babič-Vojteh, politični komisar 3. bataljona. Za komandanta 2. bataljona savinjskega odreda so postavili Franca Mazovca-Rista, komandanta 3. bataljona, za političnega komisarja pa začasno Jožeta Meniha-Rajka, političnega komisarja 2. čete 3. bataljona. Štab pohorskega odreda sta sestavljala Zdravko Terpin-Zdravko kot komandant in Adolf Kolar-Zvone, komandir in politični komisar 3. čete 3. bataljona. S predlogom se je glavno poveljstvo strinjalo in ga je kasneje tudi potrdilo. Ker so pred prvim poskusom pohoda čez Savo ustanovili še 3. bataljon savinjskega odreda, je bilo treba tudi ta sestav takrat nekoliko spremeniti.

Komandni del štaba grupe se ni v ničemer spremenil, ker se je dotedanji štab 1. štajerske partizanske brigade samo preimenoval v štab II. grupe odredov. Okrepili so ga z grupnim obveščevalcem in grupnim intendantom, postavili pa so tudi novega grupnega zdravnika dr. Rudolfa Obračunča-Cedriha. Pod neposredno vodstvo štaba grupe je spadal tudi radio-telefonski vod. Namestnik komandanta grupe pa je hkrati s to dolžnostjo opravljal tudi del partijskega sekretarja grupe. Ob reorganizaciji se je spremenila tudi dotedanja oblika partijske organizacije. Bataljonske sekretarje so postavili za namestnike političnih komisarjev bataljonov. Tudi odredni in bataljonski štab so odslej imeli obveščevalce. Intendantsko službo so organizirali samo v četah. Čete so pogosto po več dni same delovale na terenu in jim je bil intendant potreben, kadar pa so nastopale skupaj kot bataljon, je dolžnost bataljonskega intendanta opravljal eden od intendantov čet.²⁴

Notranjo organizacijo enot je štab II. grupe izvedel na lastno pobudo in jo je prilagodil operativnim potrebam. Z uvedbo obveščevalne in intendantske službe v nižjih enotah, kakor tudi s postavitvijo namestnikov političnih komisarjev v bataljonih, je delo vsebinsko razdelil ter s tem omogočil komandantom in političnim komisarjem, da so se lahko bolj posvetili lastni izgradnji in vodenju podrejenih enot, kakor tudi boljši vojaški in politični vzgoji borcev. S tako notranjo ureditvijo enot II. grupe se je glavno poveljstvo v celoti strinjalo in jo je potrdilo.²⁵

Vendar je z ustanovitvijo II. grupe odredov 1. štajerska partizanska brigada dejansko spremenila le svoje ime. Organizacijsko se je še bolj okrepila, saj je dosegla boljšo organizacijo dela, hkrati pa je še naprej zadržala vse značilnosti

dobro organizirane in manevrsko sposobne operativne enote na stopnji udarne brigade. Taka je ostala ves čas, dokler se je premikala in borila na operativnih področjih III. in I. grupe odredov do prihoda na Štajersko. Ko se je brigada preimenovala v II. grupo odredov, se njena notranja ureditev in operativna sposobnost nista spremenili. Od drugih grup odredov se je razlikovala v tem, da je nastopala še naprej na brigadni način, da ni bila vezana na ozemlje, kjer je nastala. To je bila trenutno edina enota v Sloveniji, ki je bila sposobna izvrševati tudi zahtevnejše operativne naloge.

opombe

¹ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 2, dokument št. 59 (v nadaljnjem tekstu: Zbornik VI/2, dok. št.).

² Zbornik VI/2, dok. št. 75.

³ Zbornik VI/2, dok. št. 39; arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja (AIZDG), fascikel (F) 529; AIZDG, italijanski arhiv (IA), F 161/I.

⁴ Zbornik VI/2, dok. št. 39.

⁵ AIZDG (IA), F 4/I in 161/II.

⁶ Zbornik VI/2, dok. št. 33, 35 in 38.

⁷ Zbornik VI/2, dok. št. 35 in 36.

⁸ Po spomenu avtorja; Zbornik VI/2, dok. št. 35.

⁹ Zbornik VI/2, dok. št. 36.

¹⁰ Patrulja je imela nalogo kaznovati lesnega trgovca Ivana Bana iz Trebnjega, znanega izdajalca in okupatorjevega sodelavca; Zbornik VI/2, dok. št. 59.

¹¹ Zbornik VI/2, dok. št. 52 in 59; AIZDG (IA), F 4/I in 161/II; po spomenu avtorja; Emil Dolčič, Stane Keber, Ivan Lekše, Lado Mazovec in Ivan Stare — ustni viri. V boju na Blatnem klanecu so padli: Jože Klavs, komandir 2. voda, Anton Velepčič, komandir 3. voda ter borci Slavko Belšak, Franc Berčan, Franc Klemenčič, Franc Košenina, Jože Miklič, Branko Rot, Avgust Skubic in Stane Zajc.

¹² Po spomenu avtorja; Franc Klopčič-Klin, ustni vir.

¹³ AIZDG (IA), F 4/II in 158/I.

¹⁴ Taborišče v Bojanskem borštu je izdal Italijanom Jože Fatur iz Vira pri Stični.

¹⁵ Zbornik VI/2, dok. št. 53; AIZDG (IA), F 206/V; Jože Mekinda-Franci: Pohod II. grupe odredov na Štajersko, str. 163—167, Ljubljana 1959.

¹⁶ Zbornik VI/2, dok. št. 53 in 69; AIZDG (IA), F 4/II in 206/V.

¹⁷ Zbornik VI/2, dok. št. 96, 163 in 164; pri Radohovi vasi so bili ustreljeni kot prvi talci v Ljubljanski pokrajini: Franc Kodrič, Janez Kramer, Franc Majcen, Nikola Tatalovič, Franc Turnšek in Franc Zlajpah.

¹⁸ Zbornik VI/2, dok. št. 34, 42, 43, 44 in 50.

¹⁹ Zbornik VI/2, dok. št. 51.

²⁰ Zbornik VI/2, dok. št. 75.

²¹ Politična aktivnost štaba in enot 2. partizanskega bataljona po vaseh v okolici Stične in Grosupljega je bila zelo intenzivna. Z raznimi vprašanji so se ljudje raje obračali na štab bataljona kot na nekatere politične aktiviste, zaradi česar so se le-ti čutili zapostavljene. Politično delo partizanskega bataljona so gledali kot poseg v svoj delokrog, pri poročanju svojim nadrejenim pa so nekatere manjše napake posploševali in dejansko stanje na terenu napačno prikazali.

²² Zbornik VI/2, dok. št. 56, 59, 61 in 75.

²³ Zbornik VI/2, dok. št. 68.

²⁴ Zbornik VI/2, dok. št. 68, 71 in 75.

²⁵ Zbornik VI/2, dok. št. 75; Peter Stante, ustni vir.

Smrt

Branko Žužek

*Ubit sem ležal v jarku,
ko je prišla.*

*Sklonila se je nad moje truplo
(saj je ugasnila svetloba
za mojimi vekami).*

*Ni mogla vedeti,
kar sem vedel jaz:*

*Da je sonce, da so ptice
in oblaki in cesta
samo še za druge ljudi!*

*Čutil sem njene prsi
in jo pogledal:
Z brado je odmaknila lase
z mojega razbitega čela
in se boleče zravnila;
veter je zibal
prazne rokave
ob njenih bokih*

*Tudi zanjo, tudi zanjo
ni bilo sonca in ptic.*

Na pomlad bo najina svatba

Vien Fong

*Pesem odmeva po vasi,
nocoj je praznik in jaz mislim nate.
Svet se koplje v mesečini, jaz pa mislim
na najino malo svečo.*

*Prešel sem deželo podolž in poprek,
a spomin na rojstno vas je bil vselej z mano,
ker tam počiva moja draga, pol mojega srca.
Mislim nate, ljubljena, in na tiste mračne dni,
ko sem živel v zemljanki
s prgiščem riža in požirkom vode
in požiral svoj bes v objemu hladne zemlje.
Vsako noč si prinašala riž, plamenečih oči,
in samo zvezde so vedele za najino ljubezen.
Sanjal sem o Cuk An dai,
in ti si v meni videla Hounng Son Ba.
Njun grob se je neke noči odprl
in dva bela goloba sta vzletela proti nebu,
rešena krivice — naposled srečna.*

*Sklenila sva, da pobegneva,
ne pred krivico, zato,
da pomoreva pravici do zmage.*

*Neki dan sem napadel njihove straže,
ko sem se vrnil, te ni bilo več.*

*Obleci svojo novo obleko,
ko bodo utihnili topovi, se bova vzela.*

*Nad našo svobodno deželo bosta v pomladi zmage
vzletela proti modremu nebu
dva bela goloba.*

Prevedel Ivan Minatti

Gradivo

Po preboju štirih bataljonov na Pohorje

Pričevanja

Franci Strle

(nadaljevanje)

Naši štirje bataljoni¹ so povezavo s političnim zaledjem in s pohorskimi partizani krvavo potrebovali, kar velja tudi za 14. divizijo kot celoto. Brez tega je bila tako rekoč slepa, prepuščena le patroljnemu in nasilnemu izvidništvu, kar je na eni strani prinašalo tveganja in žrtve, na drugi strani pa onemogočalo načrtovanje širših vojaških operacij za daljši čas naprej. Povezavo s pohorsko brigado in s političnim zaledjem na njenem operacijskem področju pa je od 14. divizije zahteval tudi glavni štab NOV in PO Slovenije, ko je 13. februarja ukazal: »...Povežite se s IV. zono — po možnosti s pohorsko brigado in si tam ustvarite bazo za bolnico!...«² Z vsebino so bili seznanjeni tudi brigadni štabi in, kakor smo videli, je bilo prizadevanje za tako povezavo navzoče v obeh ključnih odločitvah začasnega skupnega štaba štirih bataljonov, prvič zarana 19. februarja 1944 na Glažutski planini in drugič 22. februarja 1944 na Zg. Završah. Obstoja tudi priče, da so naše obveščevalne patrolje že 20. februarja 1944 v Dovžah in na tistem delu Pohorja povpraševale, kje bi se lahko srečale s pohorsko brigado. Ljudje nas sicer res niso poznali in je bila previdnost upravičena, toda če bi bila pohorska brigada bolj vojaško navzoča na svojem operativnem področju, naše poizvedovanje nikakor ne bi moglo ostati brezuspešno. Treba je namreč povedati, da je 14. divizija zganjala silen hrup blizu Pohorja že od 14. februarja 1944 naprej, ko je prišla na pobočje Konjiške gore, ki je spadala v operacijsko področje pohorske brigade. Od takrat dalje so se zvrstili kar trije veliki preboji: 15. februarja na Lindek, 16. februarja na Paški Kozjak in 18. februarja 1944 delni preboj na Pohorje, da drugih bojov in poznejših prebojev ne omenjamo. Če bi pohorska oziroma Zidanškova brigada, kot se je pozneje imenovala, kakorkoli hotela pomagati 14. diviziji ter če bi poizkušala z divizijo dobiti stik, bi bila to prav lahko dosegla zlasti po 18. februarju 1944, ko so se na Pohorje prebili naši štirje bataljoni. Tega pa ni storila, ampak se je pritajila globoko sredi Pohorja, tako da celo s štabom 4. operativne cone ni imela zveze, kot izvemo iz depeše glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 18. februarja 1944 štabu 4. operativne cone.³ Videli bomo, da je do stika med Zidanškovo brigado in operativno skupino štirih bataljonov prišlo izključno po prizadevanjih operativne skupine in to šele tri dni po končani nemški ofenzivi proti 14. diviziji. Kako je do tega prišlo?

Na Zg. Završah se je bataljonoma Šercerjeve brigade 23. februarja 1944 pridružil prostovoljno prvi štajerec, zvečer istega dne pa sta se 3. bataljonu Tomšičeve brigade na Graški gori na poti proti Rdečniku pridružila še prostovoljca Vlado in

Milan, ki so postali vodniki ter nam pomagali navezovati stike s poštenimi in zavednimi domačini. Od Sv. Duha smo 24. februarja poslali na Pohorje posebno patroljo, ki jo je vodil tovariš iz Zg. Zavřra in ki naj bi našla zvezo s pohorsko brigado.⁴ S prvim terencem slovenjegraškega okrožja smo se sešli zvečer 25. februarja 1944 na Sv. Duhu.⁵ Miha Butara-Aleks meni, da je bil to tovariš Čaki. Ta nas je nato povezal še z drugimi aktivisti in s sodelavci Osvobodilne fronte v Mislinjski dolini in na Pohorju. Dobili smo prva zanesljiva poročila o objektih za napade o okupatorjevih prirepnikih in o sovražniku sploh. Sledil je premik na Golavobuko in sledile so napadalne akcije, ki sem jih na kratko že opisal, prišlo pa je tudi do prve večje bitke na Golavibuki 28. februarja 1944, ko so pohorski ljudje prvič videli bežati Nemce proti Slovenjmu Gradcu. Tega dne zvečer smo bili obveščeni, da je pri neki kmetiji v predelu Brd skupina borcev pohorske brigade. Predstavniki začasnega skupnega štaba operativne skupine naših štirih bataljonov so se takoj napotili tja, prepričani, da se bodo dejansko srečali s tovariši iz te enote, ki naj bi nas pričakala in po kateri smo toliko povpraševali. »Res,« piše Miha Butara-Aleks, »ta dan smo imeli srečo. Srečali smo političnega komisarja pohorske brigade, tovariša Franto Komela s skupino borcev... Vendar smo bili nekoliko razočarani, ko je povedal, da brigade ni v bližini, da je nekje v predelu Janževega vrha in da trenutno nima zveze z njo...«⁶ S pohorsko brigado pa je prva dobila zvezo neka naša patrolja onstran Legna, v kateri sta bila Rudi Furlan, dotlej kurir pri komandantu 2. bataljona Sercerjeve brigade Leopoldu Kuclerju-Modrasu, in Ivan Barl, kar bi se utegnilo zgoditi 28. februarja 1944. V noči na 29. februar se je operativna skupina štirih bataljonov premikala z Golavebuke na Legen in na tej poti srečala zgoraj omenjeno poizvedovalno patroljo.⁷ Očitno je bila to že druga patrolja, zakaj Rudi Furlan mi je rekel, da je bil proti Legnu poslan iz Golavebuke.

Miha Butara-Aleks piše, da smo dobili stik s pohorsko brigado takoj po prihodu na Legen. To je bilo 29. februarja 1944. Pri štabu pohorske brigade se je tedaj mudil tudi komandant 4. operativne cone Franc Poglajen-Kranjc. »Od njih smo dobili vodiča, ki je popeljal našo patroljo prek Mozirskih planin proti Moravski, z nalogo, da poišče štab 14. divizije in mu sporoči, da smo dobili stik s pohorsko brigado in kakšno je stanje na Pohorju.«⁸ Do operativnega stika z našimi enotami pa je prišlo šele 2. marca 1944 med bojem 3. bataljona Tomšičeve in 1. bataljona Bračičeve brigade s 150 Nemci, ko je do naših položajev na Legnu prišla patrolja s pohorske brigade ter nam prigovarjala, naj se nikar ne junačimo, ker nas bodo Nemci že naučili ponižnosti. Tega dne pa smo že tudi dobili stik z delom divizijske glavnine, pri katerem so bili: namestnik polit. komisarja 14. divizije Matevž Hace, član političnega oddelka Drago Benčič-Brkin, komandant Bračičeve brigade Franc Bobnar-Gedžo, namestnik politkomisarja Bračičeve brigade Tone Turnher in drugi. Tega dne je bil po ukazu štaba 14. divizije postavljen operativni štab 14. divizije, za komandanta je bil imenovan Ivan Kovačič-Efenka, za političnega komisarja pa Drago Benčič-Brkin. 3. marca 1944 so se tovariši iz štaba divizije in Bračičeve brigade že tudi pridružili skupini naših štirih bataljonov. Spominjam se, da je komandant Bračičeve brigade Franc Bobnar-Gedžo pripeljal na Pohorje le 17 borcev, med katerimi so bili intendant France Vesel, moj sorodnik Ludvik Gregorič in moj nekdanji učitelj Jelatič. Ob reorganizaciji na Legnu je bil 3. bataljon Tomšičeve začasno vključen v Bračičevo brigado. Prvo skupno akcijo s pohorsko brigado je operativna skupina 14. divizije hotela izvesti v noči od 6. na 7. marec 1944, in sicer rekvizicijo v Vuzenici, ki pa se ni posrečila. Baje so Nemci pričakali 11. brigado (pohorsko) v zasedah na dohodih v Vuzenico. Tedaj so se podrle naše utvare o bojni vrednosti te najmlajše slovenske brigade.

Ko odgovarjam na Ambrožičevo predpostavko, da bi bila edina realna akcija operativne skupine povezati se z Zidanškovo brigado in skupaj z njo nekaj ukreniti za pomoč diviziji, moram spomniti na njegovo razmišljanje v poglavju »Priprave

Rudi Furlan, vodja patrulje Šercerjeve brigade, ki je prva prišla v stik z Zidanškovo brigado na Legnu

na pohod«, kjer se sprašuje, ali so bile enote 4. operativne cone *sposobne* izvesti takšno občo ofenzivo, ki naj bi pomagala štirinajsti.⁹ Če ta pomislek velja za 4. operativno cono kot celoto, bi moral veljati za Zidanškovo še toliko bolj, pa se zato tudi podere ocena o »edini realni akciji«. Očitno je namreč, da možnosti za tako realno akcijo ni bilo. To bi moral vedeti tudi Ambrožič. Zdaj je na vrsti samo še vprašanje o vzrokih.

Pohorska brigada ali 11. slovenska narodnoosvobodilna brigada »Miloša Zidanška« je bila ustanovljena 7. januarja 1944 pri Sv. Primožu na Pohorju iz pohorskega odreda in bataljona, ki je prišel s Koroškega.¹⁰ Glavni štab NOV in PO Slovenije je očital štabu 4. operativne cone, češ da je bilo po podatkih, s katerimi razpolaga, formiranje brigade nepravilno. »Zdi se nam, da s tem niste formirali močne udarne enote, ampak samo oslabili moč VI. brigade in s tem sploh v celoti udarno moč naše vojske v vaši zoni... Po oborožitvi, s katero razpolagate, sodimo, da se brigada, ki šteje okrog 300 mož, ne more imenovati brigada, ampak je to kvečjemu močnejši bataljon...« itd.¹¹

Poleg začetniških so pohorsko brigado razjedale še druge notranje slabosti. V njej je vladala temna senca gestapa in sumničenj, kar je Mile Pavlin opisal v pravkar izšlem romanu »Skrivnost Šimnove smrti«. O tem najprej nekaj iz dokumentov!

Boris Kidrič je za Ljudsko pravico¹² napisal članek »Za ustvarjalno delo naših organizacij in aktivistov«, v katerem med drugim pravi: »Zadnji čas so se na štajerskem dogodile zelo težke stvari. Po krivdi sedanjega pokrajinskega vodstva Partije, ki ga je CK zaradi tega odstavil, so bili osumljeni plavogardizma in gestapovstva posamezni ugledni aktivisti v osvobodilnem gibanju. Energični poseg CK je sicer še pravočasno zaustavil posledice, toda na terenu se je že začelo sumničenje in dejanski agenti gestapa so si že meli roke...« Po mnenju Kidriča je komite mehanično prenašal linijo na svoje območje, ker je izgubil stik z množicami. »Med drugim so proglasili za plavogardiste vse tiste, ki so se skrivali pred vpoklicem v nemško vojsko, niso pa še dobili stika z našo vojsko. Tako so dejansko obdolžili dobre

in poštene ljudi... *Taka politika je bila skrajno pogubna* (podčrtano v originalu, op. F. Strle) ...»

O ozadju tega Kidričevega članka izvemo več iz spominov Frančka Majcna »Tudi beseda je bila orožje«¹³, na straneh 212, 213 in 214, kjer pravi (skrajšano): »CK je poklical vodilne tovariše iz PK in štaba cone ... Tovariši s Štajerske so prišli sredi marca. Videl sem tovariše Luko, Petra, Matijo, ki so posamič klicali na pomenek člane štajerskega PK. Pogovori so morali biti dokaj ostri, kajti »Štajerci« so prihajali vsi razburjeni in pobiti iz sobe, kamor so jih klicali pravkar na zagovor, kot sem pozneje slišal. Šlo je za razčiščenje pohorske zadeve. V pohorskem bataljonu, ne tistem, ki je tako junaško padel v začetku januarja 1943, ampak v bataljonu, ki je pozneje nastal na Pohorju, so po poročilih, ki jih je CK dobival iz raznih strani, vladale čudne razmere, ki so imele zelo neprijeten politični odmev na terenu in so dale slutiti, da je v vso stvar posredno ali morda tudi neposredno vpleten gestapo. Bataljonski štab je pod vplivom grbavega Mihe, bataljonskega sekretarja SKOJ, komisarja Vojina in drugih, stopnjeval budnost do histeričnega sumničenja. Pod pritiskom in inkvizicijskim zasliševanjem je nekaj novincev, o katerih poštenosti je bilo težko dvomiti, celo »priznalo«, da jih je v partizane poslal gestapo; štab jih je likvidiral ... Toda »sumljivih« in »poslanih« je bilo za vsakega človeka, ki še ni izgubil razsodnosti, mnogo preveč; nemajhen preplah je nastal na terenu, ko je začel štab stikati za »agenti« med aktivisti že tako slabo razpredene organizacije in »osumljene« klical na pogovor. Tedanji štajerski PK in conski štab sta sama zapadla pod hipnozo te manije in nista pravočasno in dovolj učinkovito posredovala. Pohorska zadeva se je razraščala v neljub politični problem. CK je ukrepal odločno: bile so izrečene ostre partijske kazni, več tovarišev je bilo degradiranih, ukorjenih, nekaj tudi izključenih ... Bodi kakorkoli že, pohorska »afeta« je bila uspeh za gestapo, saj je imela za nas negativne posledice in je za nekaj časa zavrnila dotok novincev v partizane. Prepričan sem, da je bil poseg CK ne samo upravičen, temveč tudi zelo koristen: razčistil je mnoge stvari v glavah štajerskih aktivistov in onemogočil gestapu, da bi še kdaj doživel tak uspeh ...«¹³

Poleg poročil o »plavi gardi«, ki jih kar mrgoli, še en citat, ki nakazuje porazno stanje na Pohorju: »Zveza med Mariborom in Gorenjsko v letih 1943—1944 ... je bila vzpostavljena, ko je bila zveza Maribora iz vzhodnega dela Slovenije s Pohorjem pretrgana, ker je bilo vojaško vodstvo na Pohorju mnenja, da so vsi, ki so prihajali od tam v partizane, plavogardisti. Po tej zvezi je šlo v partizane na Gorenjsko čez 150 ljudi. Med njimi so bili taki, ki so bili kompromitirani, in tisti, ki so prišli na dopust iz nemške vojske ...«¹⁴

Po vsem, kar smo prepisali v prejšnjih treh odstavkih, je najbrž jasno tudi to, zakaj je morala 14. divizija na Štajersko za vsako ceno in v najbolj neugodnih vremenskih razmerah. CK KPS in glavni štab NOV in PO Slovenije sta pač imela svoje strateške razloge, zaradi katerih pohoda ni bilo mogoče odložiti, pa je potemtakem neumestno tudi razpravljati, ali so bile strahotne žrtve štirinajste nujne ali ne.

Vrnimo se k drugemu delu dokazovanja o bojni vrednosti Zidanškove brigade, k opazanju naših tovarišev! Po nesrečnem skupnem napadu na Vuzenico, se je operativni štab 14. divizije zadrževal pri Sedovniku, 3. bataljon Tomšičeve in 1. bataljon Bračičeve brigade pa pri Ižeku. Šerčerjeva je pri Ajzlju pod Sedlarjevim postavila zasedo, pri kateri se je nekaj časa zadrževal Miha Butara-Aleks. »Ko sem se od čete pri Ajzlju vračal k Sedovniku, sem opazil štab pohorske brigade, ki je ravno izstopil iz hiše, kjer je bil operativni štab, brigada pa je bila s čelom kolone pri Sedovniku in nadaljevala pohod. Vzhodno od nas, na precej oddaljenem grebenu Planine, smo opazili nemško kolono. Ne vem, ali so jo tovariši iz pohorske titi takrat opazili ali že prej. Eden od njihovega štaba je prigovarjal ostalim, naj hitro nadaljujejo pohod. Na koncu je začel skoraj vpiti: »Hitro naprej! Bežimo!

Del štaba Šerčerjeve brigade na Graški gori 22. marca 1944. Od leve so: Gorazd Skoporc-Borut, ki je postal šef OC Zidanškove brigade, brigadni intendant Lovže Lovšin, politkomisar Miha Butara-Aleks, kurir Jože Zabukovec, komandant Mičo Došenovič, namestnik politkomisarja Ivan Kenk-Ivo, ki je pozneje postal namestnik politkomisarja Zidanškove brigade, in Bojan Škrk, namestnik politkomisarja Šerčerjeve brigade med pohodom na Štajersko

Obkoljujejo nas! in pri tem kazal na nemško kolono. Ne vem, ali je tudi v hiši vztrajal na nadaljevanje pohoda ali ne. Po vsej verjetnosti je tam omenjal 'klešče', v katerih nas imajo Nemci. Ko sem ga slišal govoriti oziroma vpiti, sem bil ravno pri lipi pred Sedovnikovo hišo. Zaradi preplaha (panike, op. F. Strle), ki ga je delal, smo se zanimali, kdo je ta mali človek, in izvedeli, da je grbasti Miha. Mi smo se takšnemu Mihovemu ravnanju smejali. Od Nemcev nas je ločil globok jarek potoka Crkvenica, ves teren pa je bil močno zasnežen, kar je oteževalo premike tako Nemcem kakor tudi nam. Poleg tega smo bili na dobrih obvladujočih položajih. Prav zaradi tega smo Pohorcem prigovarjali, naj ne nadaljujejo pohoda in se jim smejali, ker so se kljub vsemu prek Ribniškega sedla napotili na Razborico...¹⁵

Dandanes vemo, zakaj je grbasti Miha tako ravnal. Mi smo ga imeli le za paničarja in zaradi takšne označbe je moral kmalu zapustiti Zidanškovo brigado, ki ji je veliko škodil.

Pa še o sumničenju!

Ob prvih stikih s tovariši iz pohorske, 28. februarja 1944 s Franto Komelom in 29. februarja 1944 z drugimi člani štaba pohorske brigade, so člani začasnega operativnega štaba štirih bataljonov, pozneje pa tudi člani štaba 14. divizije, ki so prišli k operativni skupani na Pohorje, poslušali zelo značilna »opozorila«, češ da je nemška taktika na Štajerskem precej drugačna od one na Dolenjskem, da na Štajerskem gestapo dostikrat pošilja svoje agente — vohune v sestav partizanskih enot z nalogo, da zbirajo podatke o partizanih, o naših simpatizerjih in sodelavcih na terenu, ali pa da ubijejo tega ali onega funkcionarja ali s strupom uničijo celo

enoto.¹⁶ Priznati moram, da smo jim celo nasledli. V dnevniku Nandeta Sedeja o tem beremo: »17. III. 1944 ob 2. zjutraj smo prišli v Javorje. Zasledili smo gestapo, ki se je vrnil z novinci k nam. Imeli so svoje znake razpoznavanja, imeli tudi šifre ter 1/2 kg arzenika, s katerim bi lahko zastrupili 5000 ljudi. Bilo jih je 7. Takoj smo jih poslali v 13. bat(aljon) ...«¹⁷ Ko sem 1952. pisal knjigo »Med proletarci«, sem hotel obdelati tudi to epizodo, Ivan Kovačič-Efenka pa mi je dejal: »Ne piši tega, ko ni res! Mi smo nasledli Pohorcem ...« Kaj lahko stori psihoza sumničenja! Pri nas se je to zgodilo enkrat samkrat. Imeli smo preveč bojov, da bi se utegnili sumničiti med sabo, v teh bojih pa smo tudi preverjali novince. Kakšno moreče vzdušje je vladalo v pohorski, kjer so se take reči dolgo časa pogosto ponavljale, pa še dve izjavi. Prvo mi je dal Ludvik Pušnik-Janez iz Šentilja pod Turjakom pri Mislinji.

K partizanom je odšel 23. julija 1943 in to v 1. četo 1. koroškega bataljona, za NOV na terenu pa je delal že prej. Na jesen 1943 se je bojeval v Bogdanovi četi na Mozirskih planinah, nato pa se je priključil patrulji, ki je pod vodstvom Frante Komela nosila na Pohorje orožje in je tako prišel v pohorsko brigado. Po prihodu štaba 14. divizije na Pohorje so ga poslali v Šercerjevo brigado kot poznavalca terena. »Ko so me klicali v štab (pohorske brigade), sem se bal, nisem vedel, ali bi šel ali pa bi se ukazu ne pokoril, ker so bile tiste likvidacije in kogar so klicali v štab, se navadno ni več vrnil. Komandant bataljona Bogdan mi je rekel: 'Janez, ne vem, zakaj te kličejo, vem samo to, da si bil dober in pošten borec. Če bo kaj narobe, bom že povedal tvojim domačim, da si bil nedolžen ...' Šel sem z velikim strahom, ker sem bil izvedel, da so tudi mene imeli na črnem spisku, menda me je rešil Franta Komel ... Kar oddahnil sem se, ko sem izvedel, da sem premeščen v 14. divizijo. Tja smo šli trije. Onadva sta ostala pri štabu divizije, jaz pa sem šel v Šercerjevo, ki je bila nekje na Trbonjah. Ko sem prišel v štab Šercerjeve, me je komandant Mičo povabil, naj sedem k mizi, za katero sta bila on in politični komisar Aleks. Ker so se ravno pripravljali k menaži, je Mičo poklical kurirja in mu ukazal, naj prinese hrano tudi zame, in tako smo potem jedli skupaj za isto mizo komandant Mičo, politični komisar Aleks in jaz, kakor da smo vsi enaki. To je bil najlepši dan v mojem življenju. Kaj takega se v pohorski ne bi zgodilo ...«¹⁸

In druga! Ko smo praznovali 25. obletnico pohoda v Velenju, smo v nekaj trenutkih o 14. diviziji slišali dve popolnoma nasprotni oceni. Z nami, udeleženci pohoda 14. divizije na Štajersko, so takrat na soncu stali tovariši, ki so se v vrste naših brigad vključili na Štajerskem, in eden teh, Alojz Slemnik iz Slovenj Gradca, je ob prvi in za nas negativni oceni nejevoljno dejal: »Kaj bo govoril! Vi ste nas osvobodili, osvobodili ste nas ne samo pred Nemci, ampak ste nas rešili strahu pred lastnimi ...«¹⁹

Da se te izjave ne nanašajo samo na čas pred ustanovitvijo pohorske brigade, pa govore tudi dokumenti s približno enako vsebino, zlasti »Poročilo politkomisarja zone o stanju v XI. SNOB«, kjer je med drugim zapisano: »Dne 7. maja t. l. (1944, op. F. Strle) sem prispel v XI. brigado na Pohorje, kjer sem izvršil pregled brigade. V brigadi nisem našel najboljšega stanja, vzrok je v tem, da je bila od nas slabo kontrolirana in prepuščena sama sebi. Življenje in način sta bila familijarna in podobna staremu partizanstvu. Vzrok slabosti je bil tudi v tem, da so se vršile razne likvidacije gestapovcev in plavogardistov ter pretirana budnost proti novomobilizirancem in prostovoljcem iz Maribora in Ptujskega polja. Prav tako se je funkcionarski kader premalo zadrževal med moštvom in z njim delal ...«²⁰

V 14. diviziji takšnih reči in pretiranega strahu pred vrinjenci nismo poznali, ker smo se nenehno bojevali z Nemci, jih napadali in se le redko umikali, pri tem pa vsakega novega borca lahko v boju takoj preskusili. In ker smo novince sprejemali odprti rok, so kar drli k partizanom: začela se je zares prava splošna ljudska vstaja tudi na Štajerskem. V tem pa je bil smisel vsega našega žrtvovanja v tistih strašnih februarjskih dneh, ko sta nas bolj od Nemcev zdesetkala in iz-

Ludvik Pušnik-Janez, ki je bil Šercerjevi dodeljen iz Zidanškove kot poznavalec terena, je postal pomočnik šefa OC v Šercerjevi brigadi in se je v vsem poznejšem obdobju odlično izkazal

mozgala globok sneg in nošenje ranjencev (kako vse drugače bi se bili bojevali z Nemci, če bi v juriših lahko tekli, kot je bila naša navada, in če bi na pohodih lahko hitreje hodili!) in ko smo morali z jekleno voljo in za ceno mnogih žrtev skrhati nemško vojaško moč na Štajerskem. Nekdo je to moral storiti. Sovražnika se lahko porazi samo z bojem, boj pa zahteva mnogo krvi, moči in razuma. Štirinajsta je bila v tem boju osamljena, prepuščena le svojemu trdoživemu bojnemu potencialu, naporom, ki jih živali niso mogle izdržati. Njen boj nima primere v slovenski zgodovini; primerjamo ga lahko le z igmanskim pohodom, s Kozaro in s Sutjesko. S tem je povedano vse... Tudi Zidanškova je morala prestatí svojevrstno golgoto, da je postala prava partizanska brigada. To pa je največ dossegla s pomočjo 14. divizije, v katero je bila naposled ob koncu vojne tudi vključena.

Opombe

¹ 18. februarja 1944 so se s Paškega Kozjaka na Pohorje prebili: 3. bataljon Tomšičeve, komandant Ignac Horvat-Imre, 2., komandant Leopold Kucler-Modras, 3. bataljon Šercerjeve, komandant Ignac Miklič-Nace in 1. bataljon Bračičeve, komandant Jože Jakič-Dušan.

² Zbornik VI., knjiga 11., str. 17.

³ Prav tam, str. 170.

⁴ Miha Butara-Aleks »Šercerjeva na Štajerskem«, ND št. 202 z dne 26. julija 1964, str. 17.

⁵ Dnevnik Nandeta Sedeja, prepis, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

⁶ Isto kot opomba pod 4.

⁷ Rudi Furlan, ustna izjava 2. februarja 1972.

⁸ Miha Butara-Aleks »Šercerjeva na Štajerskem«, ND 208 z dne 2. avgusta 1964.

⁹ Lado Ambrožič-Novljan »Pohod Štirinajste«, str. 41.

¹⁰ Zbornik VI., knjiga 10., str. 131, op. 5.

¹¹ Prav tam, str. 245.

¹² Ljudska pravica, letnik 1944 (NUK — P/II — 1781).

¹³ Franček Majcen: Tudi beseda je bila orožje, zavod »Borec«, Ljubljana 1968.

¹⁴ Slovence v narodnoosvobodilnem boju, II/2, zavod »Borec« 1970.

¹⁵ Miha Butara-Aleks »Šercerjeva na Štajerskem«, ND št. 215 z dne 9. avgusta in št. 222 z dne 16. avgusta 1964, obakrat str. 17.

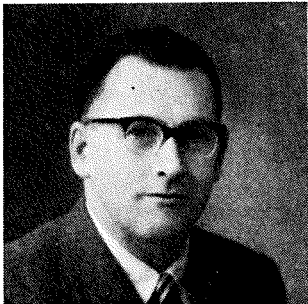
¹⁶ Miha Butara-Aleks »Šercerjeva na Štajerskem«, ND 188 in 202.

¹⁷ Dnevnik Nandeta Sedeja, prepis, str. 13, Zgodovinski arhiv CK ZKS.

¹⁸ Izjava Ludvika Pušnika, do nedavna sekretarja občinskega komiteja ZKS in predsednika ZZB NOV Slovenj Gradec, 21. januarja 1972.

¹⁹ Alojz Slennik je predsednik SZDL Slovenj Gradec.

²⁰ Zbornik VI., knjiga 13., str. 305. Zanimivo je tudi nadaljevanje poročila, ki govori o vplivu bojev in bojnih akcij 14. divizije na porast borbenosti v Zidanškovi.

Partijska konferenca na Sveti gori aprila 1942

France Škerl

Prvo leto osvobodilnega gibanja na Primorskem še ni pokazalo nekih posebnih uspehov. Kljub veliki volji nekaterih aktivistov je bilo prvo leto leto začetkov, leto postavljanja temeljev, na katerih je pozneje zraslo močno osvobodilno gibanje na Primorskem. Taka rast je imela seveda svoje posebne vzroke, o katerih ne moremo razpravljati na tem mestu. Rečemo pa lahko, da se je prvo leto osvobodilnega gibanja zaključilo na prehodu iz marca v april 1942. Med partizani pivške čete je prišlo do pomembnih sprememb, zraven tega so pa iz Ljubljanske pokrajine prišli na Primorsko novi partizani, ki so na vojaškem področju napovedovali novo dobo. Na političnem področju je pa v prvi polovici aprila prišlo do partijske konference na Sveti gori (Skalnici), ki je analizirala dotedanjo aktivistično dejavnost, nato pa razpravljala o prihodnjem delu, ki naj ga čim skladneje in intenzivneje razvijajo vsi primorski aktivisti.

Konferenco na Sveti gori je pripravil Anton Velušček-Matevž, takrat že priznan politični delavec na Primorskem, posebej pa v Vipavski dolini, ki je z bližnjim Krasom in Brdi bila njegovo glavno delovno področje. Toda Matevž sam se konference ni udeležil, ker so ga zadnje dni pred konferenco aretirali Italijani in je prišel na svobodo šele več dni po konferenci. Konferenca je zato bila brez njegove navzočnosti.

O partijski konferenci na Sveti gori govori več memoarskih virov. Najstarejši je Dugolinov zapis »Razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Krasu«, ki ga je napisal A. Dugolin-Maks za IX. korpus junija 1944. Po vojni je Dugolin govoril ponovno o svetogorski konferenci v svojih poveljskih spominih na NOB. Razen tega je o njej govoril še Andrej Kumar-Stric Marko v spominih, ki jih hrani arhiv IZDG, v tisku pa je spregovoril Mile Vižintin v članku »Kako smo začeli« v Go-riškem zborniku 1947—1957. K temu naj dodam še ustne vire, ki sem jih sam zaslišal ali dobil od njih mnenja na kak drug način, ki pa so mi po svoje pomagali razrešiti nekatere probleme, ki so povezani s konferenco.

S konferenco so povezani predvsem trije problemi: kdaj je bila, kaj so na njej razpravljali in kdo se je udeležil.

I. Prvi problem se tiče datuma. Odgovor na vprašanje, kdaj je bila konferenca, ni tako preprost. V poveljskih spominih navajata datum konference Andrej Kumar-Stric Marko in Mile Vižintin v navedenem delu. Oba navajata 6. april 1942, to je velikonočni ponedeljek tega leta. Zanj sta se odločila tudi Alojz Jug in Vendelina Colja, por. Pavlin, dva udeleženca konference. A. Jug se je pri tem skliceval, da je Stric Marko prinesel s seboj nekaj velikonočnega kruha, zato je mogel biti

Andrej Kumar — Stric Marko

sestaneke le na ta dan. Razen tega so ljudje, ki so jih srečevali, bili praznično oblečeni, ker je pač bila nedelja oziroma praznik. Približno takih okoliščin se spominja tudi Janko Kralj iz Morskega pri Kanalu, samo da sestanek po njegovem ni bil ob Veliki noči, temveč teden kasneje, na tako imenovano belo nedeljo, ko so ljudje tudi še jedli potico. Na to nedeljo pa ni bil 6. april, temveč 12. april (mnenja Juga, Kralja in Coljeve-Pavlinove hrani F. Š.).

Nekateri viri datuma sploh ne omenjajo, npr. Dugolin, ali pa pravijo približno okoli Velike noči, npr. Albin Kovač-Jaka.

Med povojnimi zapiski moramo upoštevati podatke Jožice Židanikove, ki na kratko v njih omenja tudi konferenco na Sveti gori, čeprav točnega datuma ne navaja. Njeni podatki pa so važni zaradi okoliščin, ki jih v tej zvezi prikazuje. Židanikova namreč pravi: »Prve dni (aprila, op. F. Š.) je prišla skupina partizanov čez staro mejo in dne najbrže 5. (na nedeljo) so čakali pri Socerbu nad Podrago tovariša Lemuta. Od tam jih je naslednji večer vodil na Nanos v Zahrame in sicer skupino 29 oseb; bili so pod vodstvom Milka Špacapana-Igorja in komisarja Franca, aktivista iz Slapa pri Vipavi, Podgornik Jožeta in ostale je vodil osmega zvečer (tega se sam še dobro spominja. — Iste dni je bil sklican sestanek aktivistov na Sveti gori pri Gorici. Tja sta šla tudi tovariša Lemut in Tiger.«

Tu navedeno pripovedovanje Jožice Židanikove ni povsem jasno. Po njeni formulaciji bi bilo mogoče sklepati, da je partizane vodil na Nanos Lemut sam, toda dejansko ni bilo tako. Partizane je vodil Jože Podgornik s Slapa, neutrujen in požrtvovalen član tamkajšnjega krajevnega odbora, Lemut pa je vse dogodke in premike v zvezi z Nanosom v duhu spremljal v dolini. Seveda nas dogodki na Nanosu zanimajo toliko, kolikor osvetljujejo kronologijo konference na Sveti gori. Zaporedje dogodkov, ki jih je Lemut spremljal v bližini, so trajali več dni, vsekakor prek 6. aprila, saj je Podgornik spremljal partizane na Nanos tudi 8. aprila. Iz teh dejstev je glede konference na Sveti gori mogoče sklepati, da ni bila 6. aprila, temveč kasneje. Tako misli tudi Židanikova, kakor mi je sporočila v pismu 19. ju-

nija 1969. Po njenem mnenju so Lemut, Tiger in Židanikova bili zopet skupaj 13. ali 14. aprila, nato pa je Lemut odšel v Ljubljano. Po teh podatkih je konferenca na Sveti gori mogla biti nekje med 9. in 13. aprilom 1942. Kajti Lemut in Tiger sta nekako v teh dneh odšla na konferenco, ne pa 5., 6. ali 8. aprila, ko sta imela opraviti s partizani, ki so prihajali na Nanos. Na dveh krajih sočasno nista mogla biti.

V zvezi s kronologijo konference na Sveti gori moramo upoštevati še usodo Ervina Dolgana. Ta je v Spominih na partizanska leta (Lj. 1961, str. 34) zapisal, da bi moral iti na konferenco na Sveto goro. Toda na konferenco ni mogel, ker so ga Italijani prej aretirali oziroma zajeli pri Topolcu. To pa se je moglo zgoditi prav okoli 6. aprila oziroma najkasneje 7. Če bi bila konferenca tega dne, bi moral Dolgan že prej oditi s svojega terena in bi potemtakem sploh ne padel Italijanom v roke. Če pa se je to vendarle zgodilo, je bilo mogoče samo eno, da je konferenca bila pozneje, da je Dolgan imel 6. aprila še čas, da je ostal v svojem okrožju, kar pa je potem pripeljalo do njegove aretacije.

Če vse navedene podatke primerjamo med seboj, moramo najprej reči, da konferenca na Nanosu ni bila 6. aprila, temveč pozneje. Upoštevajoč dejstvo Lemutove odsotnosti iz krajev pod Nanosom, je mogla biti v dneh med 9. in 13. aprilom. Upoštevajoč mnenje Janka Kralja iz Morskega in drugih, da je konferenca bila na prazničen dan, kar je zaradi računanja na večjo varnost oziroma na lažje gibanje na prazničen dan bilo še kako sprejemljivo, je konferenca na Sveti gori bila in mogla biti le 12. aprila 1942.

II. Drugi problem se tiče razpravljanja na konferenci. Tako rekoč vsi memoarski poznavalci konference govorijo o tem, da so udeleženci »podali prvo poročilo o svojem delu in dobili navodila, kako naj delo nadaljujejo«¹ (Dugolin v medvojnih spominih z datumom 22. junija 1944, fasc. 533/IV-1), to se pravi, da so najprej analizirali takratni položaj na temelju lokalnih poročil, nato pa izdelali direktive za delo naprej. Glavno besedo bi v tistem delu konference moral seveda imeti Velušček, pa se konference zaradi aretacije ni mogel udeležiti. Vendelina Colja je napisala: »Mi smo vsak iz svojega terena poročali o svojem delu: postavljenih odborih OF, pobiranju članarine in prostovoljnih prispevkih. Kumar nam je dal nekaj navodil za nadaljnje delo. Lemut Saša je... govoril... o delu in razvoju partizanskih enot v Sloveniji, o pripravljanju terena na partizansko vojsko pri nas, predvsem pa organiziranju mladine za vstop v partizanske vrste. Takrat je Lemut prinesel prvo titovko z rdečo peterokrako zvezdo rekoč, da bo tako kapo odslej nosil vsak partizan. Lemut je na sestankih vedno razpravljал o vojaških zadevah.«² (Pismo Vendeline Colja-Pavlinove 20. nov. 1970). V kake večje podrobnosti se ni nihče spuščal, največ je še povedala V. Coljeva. Razume se pa, da je ravno ta del konference bil najvažnejši in za prihodnji razvoj najpomembnejši. Toda vsebinsko poznavanje o njej je silno skromno. Tudi to je razumljivo. O vsem so razpravljali ustno, čas po tolikih letih pa je mnogo bistvenega že izbrisal.

III. Tretji problem se tiče udeležencev na konferenci. Najstarejši zapis o konferenci — Dugolinovi spomini iz leta 1944 — razen Matevža nikogar ne navaja. Toda Matevž se po tistem viru konference ni mogel udeležiti, ker so ga Italijani zaprli. V povojnih letih so pa skušali število udeležencev rekonstruirati. Dugolin jih v eni varianti svojih povojnih spominov navaja 9. Židanikova navaja dva, Vižintin jih v svojem sestavku »Kako smo začeli« navaja 13. Med njimi so navedeni Andrej Kumar-Marko, Avgust Dugolin-Maks, Darko Marušič-Blaž, Vendelina Colja, Avgust Špacapan-Strnad, Jože Volk, Janko Kralj, Alojz Jug, Anton Šturm iz Livka, Jože Lemut-Saša, Franc Šavli iz Zatolmina, Ivan Mohorčič-Tiger in Mile Vižintin. Toda Mohorčič in Vižintin se konference nista udeležila, ker nista pravočasno dobila zveze. Po Kraljevem mnenju je bila za udeležence zbirna točka na kolo-

Ivan Mohorčič-Tiger (levo) in Anton Šibelja-Stjenka, narodni heroj

dvoru v sedanji Novi Gorici. Vendelina Colja bi se morala z Veluščkom dobiti na trgu v Solkanu, pa Matevža ni bilo. Iz zbirne točke naj bi udeleženci odšli na Sveto goro. Po mnenju Janka Kralja sta se konference udeležila še Franc Jakopič iz Kanala in Albin Kovač-Jaka iz Baške doline.

Kumar navaja, v svojih spominih, da dva tovariša nista mogla priti. Podatek pa ni točen. Že po tem, kar smo zgoraj navedli, so manjkali 4: Mohorčič in Vižintin po Vižintinovem članku, zraven tega pa tudi Velušček in Dolgan zaradi nesrečne aretacije, ki ju je doletela. Po Dugolinovih medvojnih spominih je bilo navzočih 22 delegatov. Po mnenju Janka Kralja je takā številka prevelika. Navzočih naj bi bilo le 15 — 20 ljudi. Zastopali naj bi Goriško, Trst, Kras, Vipavo, Brda, Idrijsko in Tolminsko. Po podatkih, ki smo jih videli zgoraj, je bilo na konferenci zagotovo navzočih 13 ljudi, to je Vižintinovih 11 (13 — 2) in Kraljeva 2. Dasi natančno število navzočih verjetno ne bo mogoče nikoli več ugotoviti, pa moremo reči, kdo od povabljenih gotovo ni prišel. To so bili Velušček, Vižintin, Mohorčič in Dolgan. Koliko so ti aktivisti imeli kak pomen pri povojnem ustvarjanju predstav o številu udeležencev na konferenci, je seveda prav tako odprto. Gotovo je pač to, da je število vabljenih bilo večje od števila udeležениh.

Povsem odprto je vprašanje, kdo je bil pooblaščenec CK, o katerem govori Dugolin v medvojnih spominih iz leta 1944. Očividno naj bi bil to Velušček, ki je sicer bil sklicatelj konference, toda se konference ni mogel udeležiti zaradi aretacije. Ali ga je kdo nadomeščal, ni jasno. Po mnenju nekaterih je Kumar nastopal na konferenci, tako, da je dajal nekakšna navodila. Toda to je bilo verjetno zvezano z njegovim položajem najstarejšega na konferenci, ne pa s kakim uradnim mandatom na konferenci. Kot pooblaščenec CK bi na konferenci mogel nastopiti Tomo Brejc-Lojze. Toda vsi udeleženci so složni, da Brejca na konferenci ni bilo, to se pravi, da ga takrat še ni bilo na Primorskem, da je prišel malo kasneje.³

Konec aprila 1942 je po Brejčevih spominih nastal novi pokrajinski komite KPS za Trst in slovensko Primorsko. Koliko je bil rezultat svetogorske konference,

je težko reči. Brejc teh povezav ne omenja, verjetno pa je bil bolj povezan s samim dejstvom, da je CK KPS poslal Brejca na Primorsko z določeno organizacijsko nalogo. Za sekretarja je bil namreč postavljen Tomo Brejc-Lojze, ki je malo pred tem šele prišel na Primorsko. Njegova naloga je v pokrajinskem komiteju bila skrbeti za vsklajevanje vsega dela KP in OF. Jože Lemut-Saša je odgovarjal za organizacijo partizanskih enot in akcij proti okupatorju. Anton Velušček-Matevž je po vrnitvi iz zapore prevzel odgovornost za organizacijo Osvobodilne fronte. Po Brejcu je odgovarjal tudi za ilegalno tehniko in obveščevalno službo. Kasneje je za tehnike prevzel odgovornost Andrej Kumar-Stric Marko. V pokrajinski komite so bili pritegnjeni, čeprav ni jasno kdaj, Albin Kovač za Tolminsko, Albin Čotar in Darko Marušič-(Emil) Blaž sta bila pa že v Ljubljani določena za zastopnika Trsta in okolice. Zaradi okoliščin na Primorskem, ki večjemu sestavljanju niso bile naklonjene, so po Brejčevem pisanju, da se »kot ilegalci ne bodo mogli pogosto dobivati na sejah«, ustanovili sekretariat PK, v katerega so prišli Brejc, Velušček in Lemut. Ti so se sestajali pogosto in praktično usmerjali in vodili osvobodilno gibanje na Primorskem. Pokrajinski komite pa se je po Brejčevih spominih v letu 1942 do jeseni sestal trikrat, vsakokrat v bližini Lokev pri Kromberku pri Gorici,⁴ (Tomo Brejc, Rast in organizacija Osvobodilne fronte, iz spominov na obdobje 1941/43, ko se je tudi v Slovenskem Primorju čedalje bolj utrjevala fronta, Primorske novice 6. IX. 1963, št. 19).

Ne glede na značaj povezav novega pokrajinskega komiteja na Primorskem s svetogorsko konferenco je pa gotovo, da je novi PK postal izhodišče za novo dejavnost osvobodilnega gibanja na Primorskem v letu 1942.

opombe

¹ Dugolin v medvojnih spominih z datumom 22. junija 1944, fasc. 533/IV-1 v arhivu IZDG.

² Pismo Vendeline Colja-Pavlinove 20. novembra 1970.

³ Zanimivo je po svoje, da Brejc sam v članku »Rast in organizacija Osvobodilne fronte« v Prim. novicah 6. sept. 1963, v katerem govori o svojem delu na Primorskem prav spomladi 1942, sebe v zvezi s svetogorsko konferenco sploh ne omenja!

⁴ Tomo Brejc, Rast in organizacija Osvobodilne fronte, Iz spominov na obdobje 1941/43, ko se je tudi v Slovenskem Primorju čedalje bolj utrjevala fronta, Primorske novice 6. IX. 1963, št. 19.

Gradivo

Kdo je opozoril sovjetsko armado na začetek nemške ofenzive pri Kursku?

Dokumenti

Dr. Tone Ferenc

V obči zgodovini poznamo le malo dogodkov, v katerih bi imel posamezni neznani, mali človek kakšno pomembno vlogo. V zgodovini druge svetovne vojne je med redkimi izjemami primer nekega nemškega vojaka, *slovenske* narodnosti, ki ga omenjajo zgodovinska dela o veliki zgodovinski vojni Sovjetske zveze 1941—1945.

Kot vemo iz obsežne literature, je Hitler že spomladi 1943. leta začel pripravljati veliko ofenzivo nemške vojske na vzhodni fronti, ki so jo imenovali »Zitadelle«. Temeljni namen velike ofenzive dveh nemških armad, ki jo je vodil generalfeldmaršal Erich von Kluge, je bil udariti na izpostavljeni frontni odsek Orel—Kursk—Belgorod, zavzeti Kursk in skrajšati fronto, da bi se lahko formirale rezerve in otežila aktivnost sovjetske armade, ki je v izboklini pri Kursku, tj. na stičišču nemških armadnih skupin »Sredina« in »Jug«, imela ugoden položaj. Hitler je imel to ofenzivo za odločilno, z njo je nameraval obkrožiti in uničiti sovjetske armade v izboklini. Začetek ofenzive je določil na 5. julij 1943.

Ni mogoče, da sovjetska vojaška obveščevalna služba ne bi že kmalu izvedela za nemške namene, čeprav je Hitler ofenzivo pripravljal v vsej možni tajnosti. Kaže, da je nemške namene sporočil v Moskvo tudi obveščevalni center »Rdeči orkester«. Vendar pa sovjetska obveščevalna služba dolgo časa ni zvedela, kje, na katerem mestu bo prišel nemški udarec, dokler ni...

Poglejmo, kaj o tem pravijo sovjetska zgodovinska dela!

Monografija sovjetskega vojnega zgodovinarja I. I. Markina »Kurskaja bitva«, ki je izšla v Moskvi 1953. in v drugi izdaji 1958. leta in nato 1960. leta še v nemškem prevodu, pravi na 38. strani nemškega prevoda tole:

»V noči na 4. julij so angažirane nemške enote pri Orlu in Belgorodu zasedle izhodiščne položaje za ofenzivo na Kursk. V isti noči je prebežal k sovjetskim enotam severovzhodno od Belgoroda prisilno v nemško vojsko rekrutirani vojak *slovenske* narodnosti. Poročal je, da so se Hitlerjeve čete pripravile na ofenzivo proti Kursku.« (Podčrtal T. F.)

Nekoliko širše nam ta dogodek prikazuje tretji del zajetne, pet delov obsegajoče zgodovine velike domovinske vojne Sovjetske zveze (Istorija velikoj otečestvenoj vojny Sovetskogo Sojuza 1941—1945; tom tretij, nojabr' 1942 g. — dekabr' 1943 g., Moskva 1961.) Na straneh 258 in 259 pravi:

»Začel se je julij, a na vsej sovjetsko-nemški fronti se je nadaljevalo zatišje. Poročila sovjetskega informacijskega biroja so se glasila nespremenljivo: »Na fronti se ni zgodilo nič pomembnega. Toda to je bilo zatišje pred nevihto. 2. julija je vrhovni stan opozoril poveljnike front na kurskem odseku o tem, da po razpoložljivih podatkih lahko nasprotnik preide v napad med 3. in 6. julijem in da je treba opraviti ogledniško delo ter držati vojsko v popolni pripravljenosti za zavrnitev morebitnih napadov. Takšno opozorilo je bilo dano pravočasno. Sovražnik se je res pripravljal na začetek ofenzive. 4. julija je pri Belgorodu prebegnil čez fronto in se podal v ujetništvo saper, *po narodnosti Slovenec*. (Podčrtal T.F.). Povedal je, da je njegov oddelek dobil nalogo, naj odstrani mine z minskih polj in sname žično oviro. »Vojakom« — je pripovedoval — »so dali dvopek in vodko za pet dni ... Kot začetni datum ofenzive nemške armade je določen 5. julij.«

V noči na 5. julij je izvidnica 15. strelske divizije 13. armade osrednje fronte opazila pred položaji skupino nemških saperjev, ki so pripravljali prehode na minskih poljih. Po poskusu, da bi jih zajeli, je nekaj saperjev padlo, dva sta zbežala, eden pa je bil ujet. Bil je prostak Fermello, pripadnik saperskega bataljona 6. pehotne divizije. Ujetnik je povedal, da se bo ofenziva začela ob 3. uri 5. julija, ker so oddelki že zasedli izhodiščne položaje. Te podatke so potrdile izjave prebežnikov in ujetnikov na drugih odsekih fronte.«

Za redkokateri začetek kakšne ofenzive imamo na voljo tako podrobne podatke. V obeh odlomkih je jasno povedano, da je bil nemški vojak, ki je prebežal čez fronto in povedal, kdaj se bo začela nemška ofenziva, slovenske narodnosti. Žal nam nobeno od obeh tehtnih zgodovinskih del ne pove njegovega imena, pač pa eno delo navaja le ime drugega vojaka, ki so ga ujeli noč pozneje na odseku 15. strelske divizije.

Tako torej piše v dveh zgodovinskih delih. Tudi v spominih Nikite Sergejeviča Hruščova, katerih izvor še ni pojasnjen, piše o tem dogodku:

»Naše armade pod poveljstvom maršala Konstantina Rokosovskega naj bi začele ofenzivo 20. julija. Nepričakovano smo dobili poziv. Spet so ujeli nemškega prebežnika s pomembnimi novicami. »On pravi, da bodo Nemci napadli 5. julija ob treh.« To naj bi bilo naslednjega dne. Z Vatutinom sva zaslišala prebežnika. Bil je mlad mož iz znane SS divizije. Vprašal sem ga, ali je nacist.

»Ne, sem proti nacistom.«

»Toda ti si v SS in tam so vsi nacisti.«

»To je že preteklost. Tako je bilo prej. Danes vzamejo v SS vsakogar, če ga le dobijo. Moji starši so bili doma iz Alzacije. Vzgojen sem bil francosko in nimam veselja, da bi tvegaj glavo za Hitlerja.«

Takoj smo novico sporočili vrhovnemu poveljstvu. Kmalu je telefoniral Stalin. Mirno je poslušal, ko sem mu govoril, kaj smo ugotovili. Ni bil žaljiv niti nepotrpežljiv kakor po navadi. Ne vem zakaj je bil to pot tako zadržan in hladen. Na koncu me je vprašal: »Kaj meniš ti, kaj naj storimo?«

»Mi smo zelo optimistični. Smo celo veseli, da bodo Nemci začeli ofenzivo jutri. Naši obrambni položaji so v redu. Sovražnik jo bo skupil s krvavo glavo.« (Stern, 1970, št. 50)

Če natančneje primerjamo prej navedene podatke s podatki v spominih N.S. Hruščova, opazimo nekaj razlik. Tisti nemški vojak, ki je izjavil, da bo nemška vojska začela ofenzivo 5. julija ob treh, ni bil prebežnik, kakor meni Hruščov, temveč ujetnik, ni bil iz esesovske divizije, temveč iz 6. pehotne divizije. Menim, da gre bolj verjeti podatkom v zgodovinskem delu kakor pa spominom.

Tudi glede podatkov o prebežniku, ki je bil slovenske narodnosti, gre bolj verjeti zgodovinskim delom, saj delo kot Istorija velikoj otečestvenoj vojny Sovetskego Sojuza navaja celo številko arhivskega dokumenta. Ta je v arhivu obramb-

Ena izmed redkih fotografij tankovske bitke pri Kursku, ki se je končala z nemškim porazom

nega ministrstva Sovjetske zveze v Moskvi. Skušali bomo od tam dobiti natančnejše podatke o prebežniku, ki je dal sovjetski vojski zelo pomembne podatke o začetku nemške ofenzive pri Belgorodu in Kursku in čigar dejanje so ovekovečili v zgodovini druge svetovne vojne.

Moja domovina

Giang Nam

*Ko sem bil še majhen in dvakrat na dan hodil v šolo,
sem ljubil domovino po tistem, kar so me učile knjige.
»Kdo trdi, da pastir, ki pase bivole, težko živi?«
Sanjaril sem in prisluškoval pticam v višavah.
Ne enkrat sem se izmaknil šoli
in ko sem lovil metulje kraj ribnika,
me je dostikrat zalotila mati.
Samo da se me je dotaknila s šibo,
sem že tulil na ves glas.
Dekletce pri sosedovih vratih
se je hihitala. O, kakšna prismoda!
In potem je bil prevrat
in Druga vojna z njim.
Po moji domovini so divjali sovražniki.
Zapustil sem mater in šel.
In dekletce s sosedovih vrat — kdo bi verjel! —
je šla z mano.
Tudi tisti dan, ko sva se srečala, se je hihitala.
Oči je imela velike in črne — tople in odkrite.
Moja četa je stopala mimo in jaz sem pogledal v stran.
Dež je rosil
ves dan, a v srcu mi je bilo toplo, kdo ve, zakaj.
Ko je bil mir, sem se vrnil
spet v staro šolo, k starim brajdam in sladkornemu trsu.
Spet sva se srečala:
zmedena si se skrila za vrata
in se smejala, ko sem te vprašal:
»Si poročena?« »Ne, tega ne bi mogla trditi, bratec.«
Trepetajoč sem te prijel za ljubo roko,
in ti si, drhtečo, pustila v moji!
Danes sem čul novico o tebi.
Težko je verjeti. A je resnična.
Ubili so te in vrgli kdo ve kam.
Gorje mi razžira srce, da bi umrl.
Nekoč sem ljubil domovino zaradi njiv, ptic in metuljev
in dnevorov, ko sem se izmaknil šoli in jih od matere dobil s šibo.
Danes jo ljubim, ker na sleherni grudi zemlje
leži sled krvi in mesa nje, ki je ne morem pozabiti.*

Prevedel Ivan Minatti

Pričevanje

Štajerski splavar — sovjetski vojni obveščevalec

Gradivo

Spomine Ivana Krapše zapisala Milica Ostrovska

Marec leta 1941. Burni dogodki. Glasovi o njih sežejo seve tudi na deželo. Posebno vznemirjeni so ljudje ob severni meji, v neposredni avstrijski sosesčini. Ljudje so zmedeni, a tudi razdvojeni. Mnogi se okupacije celo vesele. Močna nacistična propaganda, ki jo je stara jugoslovanska oblast mirno trpela, je storila svoje. In ko se v začetku aprila pokažejo v Slovenskih goricah prve nemške vojaške izvidnice, jih marsikateri kmet, marsikateri viničar prijazno sprejme, povabi celo k sebi v vinsko klet.

Marsikdo pa omahuje, marsikomu se tako početje le upira. Tudi Ivanu Krapši, po domače Anzi, bivšemu splavarju, ki se s politiko ni nikoli pečal. Zrasel je tu, v Zgornjem Dupleku, v prelepem kraju ob vznožju Slovenskih goric. Plodne doline in travniki se vzpenjajo v blage griče, porasle s sadovnjaki, polji in vinogradi, tu in tam z gozdovi. Po vsej tej raznovrstni zeleni lepoti so raztresene skromne kmečke in viničarske hiše. Tu so kraljevali po večini nemški posestniki — meščani, pa tudi kak kmečki mogotec, ki si je podredil revne kmete, da so mu delali za majhno plačilo. Tak je bil dupleški župan in eden njegovih »oferjev«, kot so tu pravili viničarjem, je bil tudi Anzov oče. Kakor v večini takih domov, so tudi tu trpeli pomanjkanje in Anzo so že v času, ko je še hodil v šolo, vpregli v domače delo. Komaj odrasel je šel za splavarja. Po desetkrat na leto je splavaril, večkrat celo do Beograda. Boril se je z valovi za kruh in niti na njegovih nevarnih poteh niti doma ga tedaj niso vznemirjali svetovni dogodki. Tudi v vojski mu nihče ni govoril o njih; v tem delu mariborske okolice pa tudi ni bilo kakih močnejših društev, ki bi ga bila pritegnila. Tako so bili ljudje prepuščeni samim sebi in nacistični propagandi.

Anza sluti, da nekaj zdaj, ob prihodu Hitlerjevih čet, ni prav. Naj bi bil na strani bogatega župana, očetovega surovega delodajalca, ki se navdušuje zanje? Ne, tega ne more! In res! Že prve dni sežejo v kmečke hišice govorice, da zapirajo v Mariboru Slovence, predvsem izobražence, kar tako, brez vsake krivde, samo zato, ker so pač zavedni Slovenci. Potem zvedo, da so domači nemškutarji — kulturbundovci — streljali skozi okna v dupleško šolo. Kaj jim je bila napoti? In potem: gestapovci so njihovega učitelja, Primorca Makuca, odgnali v meljsko taborišče. Le zakaj? Domačini so imeli radi delavnega in poštenega človeka. In da so ga odgnali z rodbino vred, kar brez vsega, s samim kovčkom v rokah, vse ostalo da so mu zaplenili. Anzi in še marsikomu je dovolj. Naglo so spregledali nacistične načrte. Je to novi red? Pravičnost? Enakopravnost? Ne zmotijo jih več prvomajske

parade, ne praznični mlaji, ki z njih vise znamenja dela, ne slepi jih več ognjeno-rdeča barva, ki naj pomeni socializem. Črni kljukasti križ v sredi pregrozeče preti.

Anzovi starši so tačas že menjali gospodarja. Zdaj delajo pri kmetu v Dogošah, oče deloma tudi v gramoznici. V Dogošah so se tudi preselili. Anza pa se zaposli v mestni plinarni kot kurjač. Kmalu spozna, da je tudi tu večina delavstva Nemcem sovražna. Tudi njihovega narodno zavednega ravnatelja so odgnali in zaprli.

Kaj bo s tolikimi zaporniki? Meljska kasarna jih je polna. Že junija si ljudje prišepetavajo, da selijo Slovence neznano kam, na njihova mesta v meljskem taborišču pa dovažajo vedno nove Slovence. Potem odjeknejo z dvorišča mariborskih sodnih zaporov prvi streli. Na zidovih: krvavi javni razglasi o vedno novih ustrelitvah. Zakaj? Ker so se uprli zatiranju. Nič več slovenskih šol, ne slovenskih napisov; pravijo, da je v mestu že govoriti slovensko — zločin. Kmečki ljudje so potrti. Govorice o partizanski četi na Pohorju, v Slovenskih goricah vzbujajo nova upanja. Vendar jih plaši nemška vojaška sila, plašijo domači izdajalci, plaši gestapo.

Konec maja 1942 nov preplah: Hitler mobilizira v nemško vojsko tudi Slovence zasedene Štajerske. Je to mogoče? Saj je proti vsem mednarodnim konvencijam! Že tako imenovani Arbeitsdienst je bil dovolj neprijeten; bil je vojaško organizirano prisilno delo. Zdaj pa v vojsko? Za vindišarske pse nas imajo, vse pravice so nam odvzeli in zdaj naj še zanje prelivamo kri?

Anza se tedaj zaroti, da nemški vojak ne bo dolgo, ob prvi priliki bo dezertiral. Poročil se je. In zdaj naj zapusti mlado ženo? Da bi našel pot k partizanom, na to zdaj ni mogel misliti. Bilo je leto, ko je gibanje na severovzhodnem Štajerskem utrpelo veliko izgub. Lackovo četo so razbili, v Mariboru so streljali naprej in naprej, oktobra na en sam dan čez 140 ljudi, med temi 20 žensk. Vse je prepadeno, vse se je povleklo vase, vse v grozi molči. Najti zvezo na Pohorje ni lahko. In potem januarja 1943 zvedo, da je padel ves pohorski bataljon. 1. aprila 1943 dobi Anza poziv v nemško vojsko. List mu v rokah vztrepeta. Toda ni pomoči, odzvati se mora.

Pošljejo ga na Saško, v Chemnitz, dodelijo ga artileriji. 1. novembra pa že mora na rusko fronto. Iz istega kraja je še pet Slovencev, toda ne pustijo jih skupaj. Vsa-kega dodelijo drugemu topu, samim Nemcem. Ne zaupajo jim. Dobro vedo, da je treba paziti nanje, na Ausländerje — kot jim pravijo.

Anzi je težko. Ne kaže, da bi se dalo dezertirati. Doma si je bil to vse drugače predstavljal. Zdaj ve za primere, ko so nekoga, ki je hotel na rusko stran, ustrelili kar v hrbet. Pravili so, da dezerterjem tudi Rusi ne zaupajo in da je svoj poizkus marsikdo plačal z življenjem.

Zdaj je ob Dnjepru, 50 kilometrov od mesta Hersona in — streljati mora skupaj z drugimi čez Črno morje na sovjetske postojanke. Osamljen je in nesrečen. Toda glej, pokaže se, da je njegov sostanovalec, neki Hamburžan, vojne do vrha glave sit in Hitlerja živega ne more. Postaneta prijatelja. In stanodajalci — Ukrajinci — tudi spoznajo, da sta samo po sili nemška vojaka. Odslej jima strežejo, da ne morejo bolje. Anzo še dalje muči misel na pobeg, Hamburžana pa mika dobro življenje. Nadvse ga veseli, če nacistom katero zagode. Vlamlja, si lasti denar in ga daje tudi Anzi, da ga pošilja domov.

Toda Anzi tako početje ni prav. Ne bi rad, da bi ga zaprli. Hamburžana svari, vendar zaman.

Meseci se vlečejo v nedogled. 10. junija 1944 končno vendar umik. Že je za njima Odesa in naposled vas Žabnik, kjer se ustavijo. S Hamburžanom ju nastanijo pri dveh starih ljudeh, ki tudi ne skrivata svojega sovraštva do nacizma. Stara dva jima vse bolj zaupata in nekega dne priznata, da ju lahko povežeta s sovjetskimi partizani. Nenadna sreča! In že skujejo načrt. Izpeljejo ga. Ko mora Anza neko noč na stražo, prideta ponj — kakor je bilo dogovorjeno — dva partizanska oficirja.

Po svojih tajnih zvezah potih in skrivnih poteh ju vodi na sovjetsko stran, zaenkrat v veliko ujetniško taborišče, v Odeso. Ob železniškem stranskem tiru — na tisoče nemških ujetnikov. Toda avgust je, suho in toplo vreme. Nič hudega ni spati na prostem. In hrane dobivajo ujetniki dovolj. Anza najde tu več rojakov. Eden med njimi je mladi Viktor, trgovski pomočnik, doma iz Žalca. Pove mu, da je dezertiral pri Črnem morju, več da jih je ušlo, Janko Bidovec pa da je beg organiziral. Tu da je zdaj že deset dni. Slovenci se držijo skupaj in že po nekaj dneh jih pokličejo iz taborišča. Preizkušajo jih. Anza jim pove, odkod je in kako je dotlej živel. Pove jim tudi — in njegov glas je poln grenkobe in sovraštva — kaj delajo na Štajerskem nacisti s Slovenci. Tudi vojaško knjižico iz stare Jugoslavije jim pokaže. Nalašč jo je bil vzel s seboj, da jim dokaže svoje slovenstvo. Gledajo v njegove poštene oči in mu zaupajo. Njega in še osem Slovencev dodelijo štabu III. ukrajinskega fronta. Tudi tu ga sprejmejo toplo kot svojega. Dajo mu sovjetsko uniformo, pištolo in prepustnico, da se lahko svobodno giblje. Tudi denar dobi. Po treh tednih pa ga z ostalimi Slovenci pošljejo v šolo, in sicer v oddelek za radijske postaje. Tu, v premični šoli, ki sledi fronti, ga poučujejo šest mesecev. Učitelji so sami oficirji. Tovariški in potpežljivi so z bistrim, toda dotlej malo šolanim slovenskim splavarjem. Anza se rad uči in zavestno se pripravlja na veliko in težko nalogo: obveščevalec bo v nemškem zaledju. — Hamburžana ne sreča več. Odpeljali so ga nekam v Sibirijo. Sicer pa so sprejeli v partizansko šolo tudi nekaj Nemcev — protihitlerjancev in komunistov, veliko pa je bivših nemških vojakov, mobiliziranih v raznih okupiranih državah. Veliko je letalcev, padalcev, radiotehnikov. Tu v šoli spozna Anza tudi osemnajstletno Lino Nikolajevno, Ukrajinko, ki so ji prav tako kot njemu dodelili važno nalogo.

Štab III. ukrajinskega fronta in šola se počasi pomikata za vojsko, ki prodira vse dalje na zahod. V novembru leta 1944 že sestavijo skupine. Anza je šolo uspešno končal. Tudi ruščino se je dobro naučil. Podelijo mu čin poročnika in določijo za vodjo ene od skupin. V njegovi skupini so: Lina Nikolajevna, Slovenec Viktor iz Žalca in on. Določijo mu okolico Zagreba. Toda Anza predlaga drugače: okolico Maribora da dobro pozna, doma je iz vzhodnega dela, iz bližnjih Dogoš, tu mu bo lažje priti v stik s partizani. Če pa bo potrebno, se bodo nato že še pomaknili v bližino Zagreba. Njegov predlog sprejmejo. Že je vse nared, toda vreme je slabo. Sneg naletava, megla pokriva zemljo, da je ni videti. Odhod zavlačujejo.

Naposled se v drugi polovici januarja vreme zjasni. Napoči odločilni trenutek. Vsi so oblečeni v tople, v vato obložene sovjetske uniforme, na glavi imajo kožuhovinate kučme, na hrbtu padalo, na prsih stokilsko težo: radiooddajno in dve radiosprejemni postaji, hrane za več mesecev, dve brzostrelki — samo Lina je brez nje — neslišno puško in ročne granate. Taki, zaviti še v belo haljo, stopijo dne 20. januarja 1945 na Temišvarskem letališču v dvomotorno letalo. Dvignejo se v jasno zimsko nebo. Spremlja jih lovsko letalo. Vseh 13 skupin napeto, brez diha čaka, kdaj bo treba skočiti v globino, sovražniku za hrbet. Prvi svetlobni signal — zeleni, drugi — plavi, tretji — rumeni. Torej so že blizu Dogoš. Skočita Viktor pa Lina. Anzi divje utriplje srce. Zdaj je zanj signal. Skoči. Občuti, ko da mu bo pritisk raznesel glavo. Toda padalo se odpre in zdaj mu je, ko da plava navzgor.

Doskočijo v bližini ceste Maribor—Ptuj, med vasema Šent Janž — zdaj Starše — in Rošnjo.

So Nemci v bližini? Padala zakopljejo v sneg. Prav tako poskrijejo stvari, ki jih imajo pri sebi. Nekoliko si oddahnejo, nato pa — oprezno po cesti. Vidiyo dobro, toda sneg je meter visok, težko gazijo. Počasi, previdno dosepejo v vas Rošnjo. Ustavijo se, prisluhnejo. Vse tiho. Samo kak pes zalaja. Zdaj — koraki. Takoj ležejo v sneg kraj ceste. Zadržujejo dih, čakajo. Ko se neznanca približata spoznajo, da sta nemška vojaka — stražarja. Kaj zdaj? Ne preostane jim drugega,

kakor da se previdno, korak za korakom približajo seniku, ki ne stoji daleč od njih, zlezejo nanj in se zakopljejo v seno. Pozneje so zvedeli, da se je tu zadrževala neka SS divizija, ki se je pripravljala za odhod na rusko fronto.

Ure se pomikajo neskončno počasi. Od časa do časa slišijo okovane korake, nemško besedo. Tiho šepetajo med seboj. Posvetujejo se. Ponoči morajo naprej.

Okoli četrte ure popoldne zaslišijo, da nekdo leze po lestvi navzgor. Je domačin? Je nemški vojak? Dva sta, nemško govorita. Vsi trije se skrčijo, napeti v pripravljenosti na spopad. Vojaka stopita na pod in grabita s kljukastima kavljema seno, že čisto blizu njihovih nog. Vsak od njih pomisli: bom zdržal, če me s kavljem kateri od njih udari po nogi? Še trenutek in ... ne! Vojaka odnehata. Nabrala sta dovolj sena in odhajata. Škripanje po lestvi je vse tišje, že sta na tleh. Do skrajnosti napeti živci popustijo. Mrzel drget jih prevzame. Saj je šlo za las! Ne, tu ne morejo več ostati! V mišlovki se ne dajo ujeti. Take groze nočejo še enkrat doživeti. Jutri pridejo vojaki vsekakor spet po seno za svoje konje in trije obveščevalci morajo biti tedaj že daleč proč.

Ko se stemni, se neslišno spustijo po lestvi navzdol. Postanejo, čakajo in opazujejo stražo, ki kakor prejšnjo noč koraka po cesti gor in dol. Ko vidijo, da se oddaljuje od njihovega senika, se naglo namerijo proti cesti, ki je kakih 15 metrov proč. Toda — nesreča: med hlevom, senikom in vežnimi vrati kmetove hiše trčijo ob nemškega vojaka, ki je pravkar stopil iz veže. Neslišna puška je storila svoje. Naglo na cesto in po celem snegu proti gozdu. Tako beli, nevidni gazijo sneg, kake štiri kilometre. Od časa do časa se bosí podajo na cesto, da bi zabrisali sledi. Okoli pete ure zjutraj pridejo do naslednje vasi, ki jo samo zaslutijo, kajti zaradi megle ne vidijo ničesar. Ležejo v sneg in čakajo, da se megla dvigne. Vsi trije izmučeni zadremajo. Okoli osme ure se zbudijo; Anza spozna, da so kakih 50 metrov oddaljeni od vasi Loka na Dravskem polju. Tudi do ceste je približno toliko. In glej, po njej se pomika mnogo vojaštva. Nemudoma se je torej treba skriti. Spet se odplazijo, stopijo bosí še na gnoj, da bi pes ne zavohal njihove sledi in se vzpno na senik. Tu ostanejo ves dan do druge ure zjutraj.

23. januar je že. Napotijo se naprej. Anza kraje dobro pozna, ve kje so in tako gredo ob potoku k Dogošam, kjer živijo njegovi starši. Tri ure že hodijo, oprezno, naporno, po visokem snegu. Naposled — že je peta ura zjutraj, stojijo pred kmečko hišo, ki so se v njej Anzovi starši nastanili kot oferji. Oddahnejo si. Anzi žarijo oči: videl bo starše in — stisnil v objem svojo mlado ženo in hčerko, ki je sploh še ne pozna.

Anza potrka na okno. »Kdo je?« »Anza.« Notri so očitvidno nemo sprašujejo, ali je to mogoče. Je to past? Še glas se jim zdi tuj. Le odkod? Pokukajo skozi okno. Da, on je: to je njegova postava. Odpro. Anza jim namigne, naj ne delajo hrupa. Radostno se objamejo.

Komaj se zdani, pošlje Anza mater k ženi, ki stanuje z mlado hčerko v Spodnjem Dupleku. Takoj prihiti z otrokom v naročju. Anza hitro pride z besedo na dan: nemudoma mora najti zvezo s partizani, trojko čakajo važne naloge. Žena razmišlja. Do Janka Drozga bo stopila. Sluti, da ima zveze s partizani. Drozg je posestnik, a dela tudi na železnici. Nekaj je slišala, da z njim ni kar tako. Toda Drozg najprej taji. Krapševa pa sili in sili vanj, naposled doseže, da ji Drozg zaupa. Naroči ji, naj Anza pride 24. januarja zvečer na njegov dom. Anza tako tudi stori. Obleče se v kmečko obleko in gre. Pri Drozgu ga pričakujeta pooblaščenec OZNE za Slovenske gorice Robert Turnšek-Robi in njegov sodelavec Aleksander Pirher-Aco.

Zdaj je treba še po tovariša in po opremo. Veleposestniku, nemškemu županu, vzamejo partizani, Boris Drnovšek, Albert Marinič in Franc Kranjc, sani in dva konja in se veselo odpeljejo v Dogoše po oba tovariša in po njihove stvari.

Nekaj dni so v spodnjem Dupleku pri Drozgu, nato pa se preselijo na Dupleški vrh v bunker kmeta Koroneka. Tam je le bolj varno. Sicer pa se pelje Anza kar ob belem dnevu z vrlo partizansko ženo Rozo Kukovič po težko, nenadomestljivo opremo, ki so jo bili zakopali v sneg, kajti ni se bati, da bi jih kdo od zavednih domačinov izdal. Vendar bi lahko kdo na nepravem mestu zinil, da je videl Anzo, ki da je doma in ne več nemški vojak. — Opremo varno pripeljejo v Koronekov bunker. Tedaj pa — med partizani nenadoma preplah. S Pohorja je prišlo sporočilo, da je trojka gestapovska. Prehitro da so ji zaupali. Rusi da nič ne vedo o njej. In že je tu nalog za likvidacijo. Izvršiti pa je ni lahko. Trojka je močno oborožena in se ne bo kar tako vdala. Izmislijo si zvijačo: povabijo jih na miting. Trajal bo pozno v noč. Pili bodo in prilika se bo že našla. Toda bistri Anza zasluti, da nekaj ni prav. Iz oči jim bere nenadno odtujenost, mrko nezaupanje. Nekaj je v zraku. Odločno reče svojima tovarišema: »Na miting ne gremo, v bunkerju ostanemo.«

Pa pridrvi s Pohorja kurir, ves zasopel: »Ne streljajte jih, pravi so. Prišlo je novo sporočilo.« Bil je nesporazum. Partizani so pomotoma javili, da je trojka s I. ukrajinskega fronta namesto iz III. in dobili so odgovor, da s I. fronta ni bil poslan nihče. Uredila pa je stvar Lina, ki je po radiu javila v Moskvo, kako je z njimi, ti pa naravnost Titovemu štabu. Od tam je prišla pravočasno rešitev.

Vsem se je kamen odvalil od srca.

Začne se živahno, plodno, tovariško delo. Vsak dan poročajo po dvakrat v Moskvo in na fronto. Da bi bila trojka s partizanskim centrom v najožjem stiku, odpeljejo najprej Lino na Pohorje, na postajo TV 13. Naložijo jo na voz kmečko opravljeno, lice ima zavito, kakor da jo boli zob in Drozg jo odpelje v obveščevalni center k Stanetu Kristofu.

Po treh tednih pa odvede Aco tudi Anzo in Viktorja na Pohorje. Spotoma se ustavijo za en dan in eno noč v blokovnici oziroma objavnici med postajama Rače in Pragersko. Tu sta delala blokovnika Tučič in Remec, tu je bilo križišče kurirskih poti, kjer so kurirji izmenjavali pošto, oddajali poročila in prejeli naloge, ki so jih dajali obveščevalni center IV. operativne cone in politični forumi. Zdaj je bila trojka v neposrednem stiku z obveščevalnima centroma, sovjetskim in partizanskim. Vsa obširna, varno razpredena mreža jim je na razpolago. Delo je vznemirljivo, drzno, živo, nadvse uspešno.

Trojka stanuje zdaj pri tem, zdaj pri onem kmetu. Ob nevarnosti jo kurirji takoj posvarijo in pomakne se više na Pohorje, potem se spet vrne. Včasih se spustijo v dolino. Ko tako na primer stanujejo v Sp. Polskavi pri Erkerjevih, se prav v tej hiši nastani štab nemške konjenice. Obveščevalcu Srečku Vindišu, ki je za trojko odgovoren, je presneto vroče. Nemudoma jih je treba kar ob belem dnevu spraviti iz hiše. Gredo, ko da so kmetje, z motiko čez ramo. Nemci gledajo za njimi, ne slutijo, kdo so. — Vse v redu! — Obveščevalna mreža sega od železnice, urada cestnega prometa do vojaškega glavnega stana v Mariboru, to je do samega komandnega mesta in do gestapa. Za novo radiooddajno postajo, ki v njej dela trojka, so odgovorni vsi člani okrožnega komiteja.

Postaja dela vsak dan ob točno določenem času. Aparati so na baterije. Sifre od časa do časa začenjajo na nasprotni strani, da jih ne bi kdo odkril. Izredno spretno in hitro tipka Lina Nikolajevna, Anza pa sprejema od kurirjev in kurirk poročila.

Bliža se svoboda. Toda nacisti se še in še upirajo. Naposled — 8 maj! Trojka je svoje delo srečno dokončala. Viktor se odpelje z Lino na svoj dom, Anza pa pohiti k ženi in hčeri!

Dne 20. maja se trojka z avtom odpelje na Dunaj k svoji komandi. Njena pot se križa s potjo majorja Saharova, ki hiti z avtom, polnim živeža, na Anzov dom.

Na Dunaju skupino pohvalijo in Anza dobi odlikovanje: orden otečestvenoj vojni II. reda.

Doma dobi Anza zemljo in hišo; prav tisto v Zgornjem Dupleku št. 166, kjer je bil njegov oče županu za offerja in kjer je Anza prebil svojo mladost.

Kmetuje in ni mu hudega. Še vedno je v zvezi z Viktorjem, oglasila pa se je tudi Lina Nikolajevna.

Anza se je pozanimal tudi za usodo ostalih skupin, ki so tedaj skočile iz istega bombnika. Nekatere na Koroško, nekatere celo na Bavarsko. Niso bile tako srečne kakor Anzova. Baje so vse zasledili in pobili.

Vojna

Branko Žužek

*Po širjavi zemlje,
od roba do roba sveta
same krste.
Ptiči so padli
z ožganih vej.
Mostovi so razdrti,
ceste pod pepelom.*

*Med krste beži
dekle na berglah
in v sunkovitih skokih
je pretnja:
Kar ste storili
enemu od malih...*

*V obupu črne nemoči
sprašuješ:
Kje ste, pravičniki
tega sveta?*

*V odmev se med krste
vsuje pijana kohorta
na samonogo dekle.*

Ecce Homo!

Prve dni januarja 1942 je odšlo iz Novega mesta in okolice precej fantov med partizane. Med njimi tudi Jože Gerbec-Ge. Ves nasmejan se je poslovil od nas kot bi odhajal na krajše potovanje.

»Pa pridite kmalu za menoj, da mi ne bo v gozdu dolgčas!« je zaklical, ko smo se pred Ločno poslovili.

Bilo je nekaj dni pozneje, na nedeljo. Takoj po kosilu sem stopil proti Kemrovi gostilni, kjer smo se večkrat sešli in poslušali radijska poročila. V gostilni sem našel Riharda Romiha-Rikija.

»Ne greš smučat?« me je vprašal.

»Morda pozneje, Zdaj imam še nujno pot,« sem mu odgovoril.

»Aha... konspiracija!« se je pošalil.

»Saj grem tudi jaz tja,« je dodal resno.

»Vem. Sicer te ne bi bilo v mestu.«

Popila sva kozarec vina in naročila Kemrovi, naj pove Jožetu Udoviču-Topšiju, da sva že odšla in naj pride za nama.

Sla sva proti Ločenski cesti in pri Globevnikovem vrtu naletela na Topsisja.

Odšli smo proti stanovanju Jožeta Slapničarja, kjer naj bi bil širši sestanek mestnih in okoliških aktivistov.

»Kaj paносиš s seboj in skrivaš pod pazduho?« ga je vprašal Riki.

»Konspiracijo!« mu je zaupno šepnil na uho Topsis.

Vsi trije smo se na glas zasmejali.

»Nekaj orodja imam s seboj za vsak primer. Če pridem kakemu nepridipravu v roke, ne bom tako sumljiv.«

Ko smo prišli v bližino Slapničarjevega stanovanja, smo se ustavili. Vsi trije hkrati ne bi smeli vstopiti.

»Jaz grem naprej, potem pa vidva drug za drugim. Pazita na okni v prvem nadstropju. Ko me bosta opazila, naj vstopi eden in potem drugi. Slapničar ne stanuje sam v hiši in lahko bi bilo kaj narobe,« nama je naročal Riki.

Kmalu sva prišla tudi s Topsijem v hišo. V temni in zakajeni podstrešni sobi so bili že vsi zbrani. Viktor Avbelj-Rudi, Lado Ambrožič, Niko Šilih, Ljuban Jakše-Zveličar, Jože Košir, Miloš Hočevnar, Oton Pakiš-Koki, pridružili smo se jim še mi trije in še drugi tovariši.

Tovariš Rudi nas je seznanil s položajem v domovini in na bojiščih, Ambrožič pa nam je prikazal položaj v mestu in okolici ter nam pripovedoval o vedno številnejših partizanskih četah in akcijah proti okupatorju.

Potem smo govorili o organizaciji narodne zaščite v mestu. Mesto smo razdelili na pet kvartov. Domenili smo se, da mora imeti vsak kvart vsaj eno četo. Potem smo govorili o ustanovitvi posebnega mladinskega bataljona narodne zaščite. Tudi po večjih obratih bi kazalo organizirati vsaj mladinske vode narodne zaščite. Na sestanku so določili za vsak kvart posebne štabe, da pregledajo prebivalstvo v kvartu in ga razdelijo v tri skupine: prva skupina: zanesljivi, druga skupina tisti, ki se še niso odločili, tretja skupina: nasprotniki. V tej skupini naj bi ločili tudi tiste, za katere smo vedeli, da so se že zbližali z okupatorjem in delajo zanj. Naloga štabov je tudi bila pripraviti tiste iz druge skupine, da bi sodelovali z Osvobodilno fronto.

Moral sem to delo opraviti v drugem kvartu in pomagati tudi domačim, ker sem dobro poznal prebivalce z mestu. Z novim letom sem se namreč zaposlil pri mestnem električnem podjetju in ob mesečnem pregledu števcov sem imel dostop v vsako hišo.

Mesto je bilo razdeljeno v kvarte nekako takole: I. kvart je obsegal desno stran Glavnega trga od mostu do Fihtenove hiše in vse do Krke, II. kvart od Fihtenove hiše do Povhove tovarne, III. kvart od Povhove tovarne do vrha Kolonije in do stavbe nekdanjega okrajnega glavarstva, IV. kvart Kapitelj, Breg do mostu in V. kvart Kandija z Grmom in Žabjo vasjo.

Že nekaj dni pozneje smo imeli stanek pri Jožetu Ferliču, ki je stanoval na Glavnem trgu v hiši peka Vovka. Med drugimi so bili tu Ambrožič, Ljuban Jakše, Stepišnikov Roman, Smiljan Kisel, moj brat Brane Suhi-Šenk, Dragan Vuksinič in še nekateri. Ustanovili smo četo za II. kvart. Iz seznama, ki sem ga imel napisanega na kosu zmečkanega papirja, smo izbrali kakih trideset zanesljivih mladincev. Imenovan sem bil za komandirja čete narodne zaščite, komandant mladinskega bataljona pa je bil Ljuban Jakše.

Oboroženih akcij v mestu še nismo imeli, kajti bilo je potrebno utrditi organizacijo, pripraviti orožje in municijo, opraviti še vrsto drugih opravil ter začeti po načrtu, ki nam ga je pripravljala organizacija Osvobodilne fronte. Zato pa smo se toliko bolj izkazali pri zbiranju obleke, hrane, zdravil, denarja, pri napisnih in drugih propagandnih akcijah. V okolici mesta smo večkrat porezali telefonske žice in podirali telefonske ter električne drogeve.

Ko sem napravil seznam mladincev po skupinah tudi za druge kvarte, sem ga vtaknil v razparani rob spodnjic z namenom, da ga bom izročil Ambrožiču brž ko bo mogoče. Ambrožiča nekaj dni ni bilo v mestu. Medtem je zapadlo veliko mokrega snega, ki se je oprijel na debelo tudi električnih žic. Z uslužbenci mestnega električnega podjetja sem moral zgodaj zjutraj na delo. Z dolgimi smrekovimi koli smo otresali sneg z žic, ko

se mi približa civilni policist s psom. Niti opazil ga nisem, dokler ni obstal pri meni in me povabil v bližnjo hišo.

»Kaj delaš?« me je vprašal, četudi me je videl pri delu in me najbrž dalj časa opazoval.

Po pravici povedano, stemnilo se mi je pred očmi. Kaj če dobi seznam?

»Otresam sneg, da ne bi potrgal napeljave,« sem mu kratko odgovoril.

Potem me je v veži vsega otipal. Ko je šel z roko po desnem boku, sem se spretno zvijal, da ja ne bi začutil papirja. Ves čas me je oblival znoj in srce mi je tako burno utripalo, da me je v prsih bolelo. Toda odleglo mi je, ko me je nehal preiskovati in mi namignil z glavo, da lahko grem.

Vrnil sem se na delo in potem po najkrajši poti poiskal Ambrožiča ter mu izročil seznam. Ko sem mu pripovedoval še ves zasopel, kakšno srečo sem imel, se mi je samo nasmehnil.

Spet je odšla skupina fantov iz mesta in med njimi tudi Rihard Romih. Eni zato, ker jim je bilo doma že prevroče, drugi pa, ker so se odločili, da hočejo biti partizani. Tudi sam sem že razmišljal, da bi odšel, saj so bili policisti kar naprej nad menoj.

»Za odhod iz mesta je še čas,« mi je dejal Ambrožič. »Poskrbi za dobro organizacijo in delo čete. Njen komandir si. Potem se bomo pa že pomenili.«

V mestu je bilo od dne do dne bolj vroče. Italijani so stikali za vsakim, če so le zasumili, da bi bil zmožen sodelovati s partizani. Aretacij je bilo vsak dan več. Ljudi so zapirali, jih gonili v smrt ali jih vozili v tujino, od koder se marsikdo ni več vrnil.

Tudi meni so se tla vse bolj majala pod nogami. Večkrat sem moral na karabinjersko poveljstvo ali k fašistom, da so mi izprašali vest. Proti koncu februarja sem le zahteval od organizacije, naj me puste v partizane.

»Še nekaj dni počakaj,« me je tolažil in prepričeval Lado Ambrožič, »najti moramo drugega komandirja.«

Kaj sem hotel drugega, kot da sem se sprijaznil s tem in čakal. Končno mi je Ambrožič sporočil, da je za moj od-

hod vse urejeno, zberem naj skupino mladincev in jih odpeljem s seboj.

Takoj sem začel zbirati fante, seveda le tiste, ki sem jih dobro poznal in jim zaupal. Jože Udovič-Topsi, Tone Ilovár-Kekec, Ciril Novak-Novakec, moj brat Brane-Šenk, vsi ti so bili takoj zato, da gredo z menoj. Le nekateri se niso strinjali, češ da je še čas.

Do odhoda smo imeli še teden dni. Medtem smo organizirali vodnike in se pripravili, kajti praznih rok nismo mogli od doma.

Bilo je na nedeljo popoldne, ko sem prišel kot po navadi v Kemrovo gostilno na kozarec vina. Za veliko okroglo mizo v kotu so sedeli Lojze Šprajcar, Lojze Handler in Alojz Ravbar, ki so bili zaposleni v nabavljalni zadrugi. Lojze Potočar, pek pri Vovku, Marjan Novak in Savo Grom, ki je hodil v gimnazijo, Piko Košele, Toni Žagar in Ivan Potokar, krojači, Voje Viršček in še nekateri. Na pravil sem se kot da jih ne vidim in prisedel k mizi, za katero so sedeli Drago Florjančič iz Senpetra in še nekateri znanci. Komaj pa sem sedel, so se mi približali Šprajcar, Potokar in Žagar.

»Mi vsi bi šli radi med partizane. Pomagajte nam najti zvezo! Dobri partizani bomo,« je rekel Šprajcar.

Nismo jim odgovorili, le spogledali smo se in pogledali k mizi, za katero so sedeli karabinjerji. Pogled mi je obvisel na obrazih za okroglo mizo. Pomislil sem. Košeletovi starši imajo preveč opraviti s cerkvijo. Novakov in Handlarjev... ta dva bi nekako šla. In vsi drugi...? Kako so se le našli takole skupaj?

»Saj vemo, da imate vezo s partizani, zato nam pomagajte,« je prosil Potočar.

»In zakaj bi pravzaprav radi šli?« sem tiho vprašal trojko in gledal karabinjerje.

»Kaj vemo!... Radi bi šli... to je vse,« je nerodno in v zadregi dejal Šprajcar.

Domenili smo se, da bo eden izmed njih prihodnjega dne proti večeru prišel v Perovo gostilno, kjer bi se pomenili.

Naslednjega dne zvečer so prišli prav vsi, z njimi pa še Drago Cigler, Zaletel z Brega in še dva ali trije novi. Povedal

sem jim, da jih bom vzel s seboj, čeprav so še mladi, saj ni bil nihče med njimi starejši od 15 let. Opozoril sem jih na previdnost in da ja nikomur ne bodo ničesar povedali o odhodu.

Bilo je sedmega marca že proti večeru. Prišel sem domov z dela, ko me je že čakal Ambrožič. Stopila sva na vrt.

»V ponedeljek, to je 9. marca, lahko odidete iz mesta. Vse je pripravljeno,« mi je dejal.

Umil sem se in preoblekel, potem pa takoj odšel zdoma. Moral sem vse obvestiti. Za mlajše je bilo dovolj, da sem povedal Novakovemu Marjanu, ki sem ga srečal na trgu.

»Za zdaj povej vsem, da morajo jutri, najkasneje do desetih, prinesiti vse, kar mislijo vzeti s seboj, v Strajnarjevo drvarnico,« sem mu naročil. »Vse drugo boste izvedeli jutri.«

Vesel zaradi novice je stekel Marjan najprej v Šetinčevo delavnico, potem pa najprej po mestu.

Spravljanje opreme je organiziral Bogom Komelj. Priskrbel je tudi vozniaka; ta je prišel naslednjega dne iz Mirne peči po opremo, ki jo je sprejemal mlajši Strajnar in spravljal v drvarnico.

V nedeljo zvečer, pred policijsko uro, smo se sešli v Perovi gostilni. Na srečo je bila zadnja soba prazna. Kot po navadi so prišli spet vsi. Seveda sem jih moral najprej pošteno ošteti, ker ne bi smeli priti vsi.

»Policisti kar naprej vohljajo za nami. Če ne boste previdni, boste ostali v mestu. Oprema je zdaj že na varnem. Zdaj pa dobro poslušajte. Bom čisto kratak, potem pa glejte, da odidete takoj domov, vsak zase. Vsi, razen Kekca, Topsija, Šenka in mene, boste šli iz mesta s prvim vlakom, ki odpelje okoli pol osme ure proti Ljubljani. Peljali se boste samo do Mirne peči. V Mirni peči se zglasite pri Potočarjevih, seveda ne vsi, ampak le vodje skupin. Ti pa naj bodo: Ciril Novak-Novakec, Alojz Šprajcar in Alojz Potočar. Kdo bo s kom šel, se pomenite med sabo, vendar previdno, da ne zbudite suma karabinjerjev in civilnih agentov.«

Tihi, a vendar veseli so zapustili Perovo gostilno. Drugo jutro so se brez

nevšečnosti vsi pripeljali do Mirne peči. Še pred mrakom pa so prišli s kurirji na Frato.

Bilo je v ponedeljek, 9. marca. Toplo sonce je naglo topilo še vedno debelo snežno odejo, izpod katere so se v okolici mesta že kazale rjave rebri in lise. Vreme je bilo iz dneva v dan lepše, saj se je bližala pomlad.

Sonce je pravkar zašlo za zasneženim Rogom. Nebo je v daljavi rdelo in na zemljo se je spuščal mrak. Ozračje se je hitro shladilo, da sta sneg in plundra zmrzovala po cestah. Tanka meglica je kot pajčevina prepredala mestne hiše. Vsak hip se bo stemnilo in ulice bodo spet polne vojaških patrolj.

Zavit v topel zimski površnik in s kapo na glavi sem hitel prek trga proti magistratu. Pod levo pazduho sem stiskal usnjeno torbo z orodjem, desnica pa mi je počivala v žepu. Mudilo se mi je. Gorje, če bi mi sedaj kdo prekrižal pot. Pravkar sem odpravil iz mesta še dvajsetega iz svoje skupine, Povšetovega Sreča. Bil sem v skrbeh, kajti vsi Povšetovi so bili na strani cerkve. Da le ni morda nastavljena past, sem premišljeval. Toda spomnil sem se, da je Srečo hodil po gostilnah in opazoval, kdaj bo kak italijanski vojak obesil puško na obešalnik. Potem je slekel svoj plašč in ga obesil prek puške. Trenutek nato se je vrnil k obešalniku in snel s klina plašč s puško vred ter vse skupaj odnesel iz gostilne. Sum je bil torej odveč.

V usnjeno torbo sem spravil še nekaj orodja, kajti tudi v partizanih bo prav prišlo. Nenadoma pa so se odprla vrata. Okamenel sem. Predme je stopil policijski agent.

»Hej... nič ne vidite, če kdo pride? ...Potrebno vas bo še naučiti naše kulture!« je zarenčal.

»Vidim že, toda veliko dela imam,« sem odgovoril.

Mimogrede sem se nagnil k razdrtemu električnemu likalniku na mizi in začel mešati špiralo. Ko sem se ozrl, sem opazil na njegovem koščenem in bledem obrazu nezadovoljstvo.

»Me mislite imeti za norca? ... O tem se bova že še pomenila. Zdaj pa le hitro

v Rokodelski dom. Ves dan smo že brez luči.«

Niti zavedel se nisem, kdaj me je udaril s pestjo po glavi tako močno, da se mi je stemnilo pred očmi. Ostal sem miren, da mi ne bi preprečil poti v partizane.

»Tema bo kmalu in ne vem, če bom mogel danes popraviti,« sem rekel in že stopil z orodjem proti vratom.

Sledil mi je. Hodil sem hitro, kajti ura odhoda se je naglo bližala.

Napako sem hitro našel. Bil je le kratek stik v napeljavi. V trenutku je luč zasvetila povsod. Ko sem opazil nasmejani agentov obraz, sem spravil orodje in odšel.

Doma ni bilo nikogar. Pobral sem še nekaj stvari, zaklenil večna vrata in obesil ključ za stekleno okno v vratih. In ko sem že zapuščal dom, sem se še ozrl na Krko, ki je skoraj neopazno tekla mimo našega vrta. Pogledal sem Ragov log in stari razpadajoči mestni mlin. Poiskal sem Jožeta Udoviča-Topsija.

Hitela sva po ulici in zavila proti Koloniji.

»So drugi že odšli iz mesta?« me je vprašal.

»Že zjutraj v treh skupinah.«

»Na katero stran so šli?« je hotel vedeti.

»Proti Mirni peči in naprej proti Frati.«

»Kako pa, da gremo mi proti Prečni?« ga je zanimalo.

»Preveč me vprašaš, Topsi. Važno je, da pridemo vsi srečno iz mesta. Lahko bi mi kdo očital, da sem ga spravil v hosto, sam pa ostal doma za pečjo,« sem mu odgovoril.

»Tega ti ne bi nihče očital. Saj si nas vse dobro pripravil za na pot.«

»Nikar tako... vsi ste prostovoljci. Nikogar ni bilo potrebno posebno prepričevati in ga navduševati za partizane.«

Stopila sva k Antonu Ilovarju-Kečcu, ki pa ga še ni bilo doma. Pomislila sva že, da je fant nalašč ostal v mestu, zato da ne bi šel z nami. A je le prišel.

»Pol ure imamo zamude, fanta. Kekec se je menda dostojno poslovil od dekleta. Zdaj pa moramo hiteti, da pridemo še pred policijsko uro čez blok v Bršlji-

nu,« sem dejal in ves nestrpen kar naprej gledal na uro.

»Kar pojdita proti Marofu! Takoj bom za vama,« je dejal Kekec. »Tam čakata tudi Perova Anica in Štinetova. Dal sem jima neke stvari. Laže jih bosta prenesli čez blok kot jaz.«

S Topsisjem sva zavila pri Juraku po ozki poti proti Marofu.

»Kaj premišljuješ, Liko?« me je nenadoma vprašal.

»Ves sem že v hosti med partizani. Samo tu in tam mi še za trenutek uidejo misli k domačim. Skrbi, kaj bo s starši, z mlajšim bratom in sestro. Otroka sta še. Sam veš, kako so nas že nadlegovali fašisti in karabinjerji.«

»Kaj hočeš! Če ne bi sami odšli iz mesta, bi nas prej ali slej odpeljali Italijani v internacijo. Jaz že komaj čakam na ognjeni krst!« je zadovoljno vzdihnil.

Pod vrhom Marofa se nama je pridružil Kekec. Na vrhu klanca pa je že čakal Šenk, ki je prišel naravnost iz Povhove tovarne. Potem smo vsi štirje krenili proti Bršljinu.

Perova Anica in Štinetova sta srečno prešli blok. Stražarji so le gledali za njima. Upali smo, da se bo tudi nam posrečilo.

Pri bloku za Čefidljevo gostilno proti Prečni je stalo več oboroženih karabinjerjev in vojakov. Desno in levo od ceste so se vlekli po polju globoki jarki, izkopani v vijugasti črti, s številnimi bunkerji in strojničnimi gnezdi. Tudi vzdolž strelnih jarkov je bilo nenavadno veliko oboroženih vojakov. Zapornica na bloku je bila spuščena.

»Kam ste namenjeni ob tej uri?« so nas vprašali karabinjerji.

»V Prečno se pride po tej poti,« jim je odgovoril Topsis.

»Vračamo se iz mesta domov,« je dejal Kekec.

»Drugič se vrnite prej, sicer vas bomo pridržali,« so godrnjali karabinjerji.

»Brez skrbi. Še pred policijsko uro bomo doma,« sem se vmešal v pogovor še jaz.

Dvignili so zapornico in nas spustili naprej.

Daleč od bloka smo dohiteli dekleti, ki sta nam dali stvari. Na hitro smo se

posloveli, jima izročili pozdrave za znance, potem pa izginili v temo.

Nekaj dni potem, ko so odšli naši na Kočevsko, sta prišla na Frato Dušan Pirjevec-Ahac in Efenka, da bi poiskala primeren kraj za četo, ki bi morala že prihodnjo noč priti s Kočevskega.

»Pri nas ni težko najti prostora za taborišče,« je dejal gozdar Zupančič, »saj vidita, da živimo sredi gozda.«

»Potrebovali bi prostor, kamor ne bi zahajali delavci,« je pojasnil Ahac.

Zupančič je malo pomislil in rekel: »Pod Ostrim vrhom bi bilo najbolje. Ob gozdu na jasi stoji kmetija in voda je pri roki.«

Ahac in Efenka sta se še istega večera vrnila na Kočevsko.

Bilo je naslednjega dne ponoči. Nekako o polnoči je moralo biti, ko nas je stražarjevo trkanje spravilo na noge. Pobrli smo orožje in zavzeli položaje ob oknih in vratih.

Za trenutek je bilo spet vse tiho. Potem pa so postajali koraki prihajajočih vse glasnejši. Stražar Edi je že po govorjenju spoznal nekatere domačine, zato je sproščeno dejal:

»Saj ni nič nevarnega. Le naši so prišli s Tople rebri.«

Nekoliko nejevoljni, ker nas je prebudil, smo odložili orožje in spet legli.

»Da bi ga vrabec!« se je hudoval Topsis.

Kaj bi se jezili, prišli so vendar mnogi naši znanci. Vseh je bilo petintrideset. Vsi so bili že stari borci, saj so se že dober mesec ali tudi več vadili na Topli rebri in pri Krvavem kamnu. Potem sva s Topsisjem stopila pred kočjo in se pomešala med prišleke. Našla sva Jožeta Grbca-Geja. Komaj sva ga prepoznala, saj se ni obril odkar je šel v partizane.

»Hej... Ge! Kakšen pa si? Skoraj prepoznati te ni več!« sem vzkliknil.

»Kaj sem se tako spremenil v dveh mesecih?« se je zasmejal.

»Gosta brada ti je zrastle in brki do ušes. Kako bi te mogel prepoznati?« sem mu dejal in ga povabil s sabo.

Legla sva na slamo za kmečko pečjo

in si začela pripovedovati dogodivščine od tedaj, ko sva se zadnjikrat videla.

»Prišla je cela naša četa, ali kot jo imenujemo, Duletova četa, ustanovljena 25. januarja na Malem vrhu. Tudi vi, kolikor vas je zdaj na Frati, se nam boste pridružili,« je rekel Ge.

»In kdo je komandir čete?« me je zanimalo.

»Dušan Švara-Dule, saj ga poznaš. Novomeščan je in doma v Koloniji, za politkomisarja čete bo Franc Slak-Silvo, ki je menda že z vami na Frati.«

»Silvo je človek, da ga je treba iskati,« sem dodal.

»In Dule tudi, boš videl!« se je zasmejal Ge.

Jutro je bilo mračno in megleno, nič kaj prijazno, ko smo drug za drugim zapuščali gozdarsko kočo. Šli smo proti Ostrému vrhu, le uro ali dve hoda od Frate.

Pod Ostrim vrhom se je megla že razkadila in posijalo je sonce. Ustavili smo se pri osamljeni kmetiji ob gozdu, postavili stražo in poslali proti Ajdovcu izvidniško patroljo. Naslednjo noč smo prespali na seniku pri kmetiji. Drugo jutro pa smo že zgodaj odšli v gozd, neda-leč od kmetije in začeli urejati taborišče. Odmetali smo sneg, nanosili smrečja in postavili nekaj šotorov. Strehe ni bilo za vse, zato smo se nekateri morali zadovoljiti z ležišči na prostem. Pripravili smo si jih v bližini tabornega ognja, da nam je bilo topleje. Nanosili smo si listja, ga prekrili s tankimi bukovimi vejicami in nanj položili debelo plast smrečja. Prekrili smo ga s polovico odeje in se z drugo polovico odeli. Seveda

smo se pokrili še s plaščem ali površnikom, kar je kdo pač imel s seboj.

Sredi marca se nam je pridružila večja skupina novih partizanov, ki so prišli iz Mirne peči in okolice. Med njimi Stane Potočar-Lazar in še dva njegova brata, Adi Osterc, Zajc, Novšak, bratje Saje in drugi. Tako se nas je nabralo pod Ostrim vrhom v Duletovi četi kakih petdeset partizanov. Komandir Dule nas je razdelil po vodih in desetinah. Četa je imela tri vode in vsak vod tri desetine.

Za vodnika prvega voda je bil imenovan Drago Florjančič iz Šentpetra pri Novem mestu, za vodnika drugega Ignac Kohne-Štajerc, za vodnika tretjega voda pa Gašper. Topsija so dodelili v prvi vod, mene pa v tretjega, h Gašperju. Bil sem desetar in pomočnik mitraljezca Geja.

Duletova četa je ostala v taborišču do zadnjih dni marca. Medtem se je večkrat spoprijela z Italijani na glavni cesti od Novega mesta proti Ljubljani, v okolici Dvora pri Žužemberku in na doberniški cesti. Drugače pa smo se v taborišču vadili z orožjem, učili tiste, ki so prihajali na novo, imeli politične ure, se učili partizanskih in narodnih pesmi ter zbirali orožje, hrano in obleko. Po okoliških vaseh smo organizirali obveščevalno službo in mrežo zaupnikov. Vse to smo lahko hitro opravili, saj smo imeli v četi veliko domačinov, ki so dobro vedeli, na koga se lahko zanesemo. Ob večerih smo hodili v bližnje vasi, pripovedovali ljudem o partizanski vojski, navduševali mladino za partizanski boj, odkrivali domače izdajalce in opozarjali ljudi na dolgotrajen boj.

(Se nadaljuje)

Ne trgaj cveta

Che Van Lein

Pridi. Pomlad je.

Lepo je cvetje na bolniškem vrtu.

Rad bi ti ga dal. Toda ne trgaj cveta.

*Pusti mojemu soborcu veliko radost,
da ga gleda.*

Prevedel Ivan Minatti

Slovenska partizanska književnost do septembra 1943

Emil Cesar

(nadaljevanje)

Kljub prizadevanjem vodstva narodnoosvobodilnega boja, da bi nadaljevali, tokrat že na osvobojenem ozemlju, z izdajanjem vsebinsko vsestranskega Slovenskega zbornika, kot osrednjega glasila slovenskih intelektualcev, in kljub zbiranju gradiva zanj, do njegove realizacije ni prišlo. Zbornik bi moral izhajati tudi pozneje, vsako leto, če ne še pogostejše, vendar je bilo politično delo aktualnejše in do realizacije zamisli ni prišlo prej, kakor po osvoboditvi. Kljub temu pa govorijo nekateri znaki za to, da so se resno zavzemali za čimprejšnjo izpeljavo sprejetih sklepov.⁴⁸ Dejstvo, da je po Kocbekovih spominskih zapiskih⁴⁹ prispeval svoj delež tudi še Severin Šali in sicer *Balado* v spomin pokojnemu Ivanu Čampi, govori za to, da je izredno živa zamisel že prešla meje začetnih razmišljanj in se približala realizaciji.⁵⁰ Verjetno pa je Šali hkrati z *balado* poslal še »štiri do pet«⁵¹ drugih pesmi, katerih nadaljnja usoda pa mu je bila prav tako neznana. Pesmi je podpisal s psevdonimom Slovenski. Pač pa je bila objavljena pesem, posvečena pokojnemu Alešu Stanovniku. Bila je daljša, dolga tri tipkane strani. Ker se ni ohranil njen koncept, Šali tudi ne ve, če so jo pred natisom morebiti kaj spreminjali.⁵¹ Pač pa je izšlo v tem letu v Ljubljani glasilo sodelavcev kulturnega plenuma *Setev*. Pobuda za njeno ustanovitev je vznikla na drugem plenumu kulturnih delavcev, ki je bil v januarju 1942. leta. Plenum bi moral biti pri inž. Jancu v sedanjki Kidričevi ulici št. 2a, ker pa so bili medtem organizatorji opozorjeni na nevarnost, ki je grozila s strani okupacijskih oblasti, so za kraj sestanka določili Seliškarjevo stanovanje v Jesenkovi ulici v Šiški. Plenuma sta se nameravala udeležiti tudi Boris Kidrič in Boris Ziherl, bila pa sta zadržana. Njuno zadržanost je sporočil prisotnim Lovro Kuhar-Prežihov Voranc. Med udeleženci so bili vsaj tile kulturni delavci: Fran Albreht, dr. Avgust Pirjevec, Janez Lavrič, dr. Fran Šturm, Franci Šturm, dr. Ferdo Kozak, Tone Čufar, Tone Seliškar, dr. France Mesesnel ter menda brata Vidmarja, Drago in Nande. Na sestanku je prišlo do pomembne kadrovske spremembe, ki je naznanjala tudi organizacijske spremembe. Zato moremo trditi, da so rezultati take reorganizacije opravičili predvidevanja takratnega političnega vodstva. Za sekretarja glavnega odbora kulturnih delavcev, kakor smo imenovali to organizacijo v sklopu Osvobodilne fronte, je tedaj predlagal Prežihov Voranc Ignaca Koprivca. Koprivec je moral po prevzemu te funkcije orga-

nizacijo v tem smislu šele organizirati. Za posamezne veje umetniškega in širokega kulturnega udejstvovanja so bili organizirani matični odbori. Tajniki matičnih odborov so sestavljal glavni odbor kulturnih delavcev. Tako je bil tajnik matičnega odbora glasbenih šol Makso Pirnik, arhitektov inž. Niko Bežek, Narodne in univerzitetne knjižnice dr. Avgust Pirjevec in matičnega odbora komponistov Franci Šturm. — Ker so na plenumu govorili tudi o načinu dela, tako političnega kot kulturnega, so sprožili, kot primer večje aktivnosti, tudi zamisel o ilegalni kulturni reviji. Priložnost, ki jo je nudil edinstveni zbor je prav gotovo vplivala na soglasje prisotnih, hkrati pa že tudi na prvi pomembnejši korak pri njeni uresničitvi. Določili so že uredniški odbor, katerega člani so po besedah Ignaca Koprivca bili: Prežihov Voranc, dr. Ferdo Kozak in Boris Zihel.⁵² — Kot vemo, je v uredništvu prišlo pozneje do dveh pomembnejših sprememb. — Nadalje bi prav po zaslugi Setve sodili, da so sami člani plenuma iskali še nove oblike v svojem udejstvovanju. Tako je iz istih konstruktivnih pobud vznikla misel o večji publiciteti sklepov kulturnega plenuma v narodnoosvobodilni periodiki. Sklepi, sprejeti na plenumu, pa so bili pozneje formulirani in kot dokument nadaljnega procesa objavljeni v Slovenskem poročevalcu. Navedimo odlomek: »Načelo, da se z okupatorji ne sodeluje, velja tudi na kulturnem polju.

Zato pozivamo slovenske pesnike in pisatelje, upodabljajoče umetnike in glasbenike, časnikarje, publiciste in znanstvenike, naj ne sodelujejo pri kulturnih prireditvah okupatorjev, naj ne bodo sotrudniki pri njihovih časopisih in revijah, naj ne poročajo o njihovih prireditvah, tudi ne o njihovem tisku, knjigah itd.» Objavljeni pa so bili dokaj pozno. Ker prav gotovo niso bili takoj formulirali, temveč šele pozneje, je razumljivo, da so bili objavljeni v omenjenem glasilu šele 6. aprila 1942, zlasti, ker poznamo težave, ki so spremljale izhajanje ilegalnega narodnoosvobodilnega tiska v Ljubljani.

Prva številka Setve je izšla spomladi 1942. leta. Revijo je urejal in razmnoževal Tone Seliškar v svojem stanovanju v Jesenkovi ulici v Ljubljani. Pri delu mu je pomagala Mira Miheličeva. Stevilka je izšla po Seliškarjevem zatrdilu v približno stodvajset izvodih. Uredniški odbor, v katerem so bili Filip Kumbatovič, Vladimir Pavšič-Matej Bor in Tone Seliškar, je pripravil do italijanske kapitulacije eno številko, za drugo pa je zbiral prispevke. Čeprav nam je podrobní seznam sodelavcev Setve neznan, pa moremo trditi, da so bili njeni sodelavci vidnejši literarni in kulturni delavci iz obdobja med obema vojnama, od mladih pa vsaj najvidnejši literarni izpovedovalci narodnoosvobodilnega obdobja. Medtem ko je vsebina gradiva za prvo številko vsaj okvirno znana, pa vemo o vsebini druge številke kaj malo. Pravzaprav se je tega spominjal doslej le Filip Kumbatovič, o tem pa je pripovedoval tudi Fran Albreht.^{52a} Filip Kumbatovič se spominja, da je bila med prispevki druge številke Setve tudi Župančičeva pesem *Tja bomo našli pot*, pesem, v kateri je izpovedal pesnik »svoj veliki credo novemu času«. ⁵³ Prav gotovo pa so bili med sodelavci še Tone Seliškar, Vladimir Pavšič-Matej Bor in Filip Kumbatovič kot uredniki glasila, od drugih sodelavcev prve številke pa še vsaj Karel Destovnik-Kajuh, Fran Albreht kot urednik druge številke Setve in dr. France Mesesnel. S tem pa smo omenili le vidnejše sodelavce druge številke. O pravilnosti takih predvidevanj nas uverja tudi izjava Frana Albrehta,⁵⁴ dopušča pa jo tudi Kumbatovič, s trditvijo, da je nekaj sotrudnikov Setve padlo. Drugo številko bi moral, po odhodu dveh članov uredniškega odbora — Seliškarja in Kumbatoviča v partizane, pripraviti Fran Albreht. Ker je znano, da se je Albreht zdravil zaradi izčrpanosti v bolnišnici, je prevzel skrb za natis dr. France Mesesnel. Ob omenjenem razgovoru s Franom Albrehtom, se je le-ta pri navajanju sodelavcev ustavil pri Otonu Župančiču in Lili Novy, s katero bi se v drugi številki Setve prvikrat srečali. Župančič, ki je za številko že prej namenil *Tja bomo našli pot*, kakor pripoveduje o tem Kumbatovič, je po Albrehtovem prevzemu uredništva prispeval vsaj še nekaj epigramov. Nekaterih od njih se je Albreht po letih še

Prežihov Voranc

spominjal, tako epigrama o *Winstonu Churchill*u, o *Hitlerju* in epigrama *naperjenega proti političnemu in vojaškemu odlašanju zahodnih zaveznikov proti odprtju drugega bojišča v Evropi*. Med gradivom za drugo številko *Setve* je bila tudi Seliškarjeva pesem *Pismo Kerinovi materi*.⁵⁵ Ker pa je pred končnimi redakcijskimi pripravami za natis druge številke *Setve* nastala še pesem Frana Albrehta *Talci*,⁵⁶ domnevam, da je Albreht uvrstil med gradivo za drugo številko tudi to pesem. Domneva je toliko bolj upravičena, ker med dotlej zbranim gradivom njegove pesmi ni bilo. Kaj so prispevali drugi sodelavci *Setve*, ne vemo. Zadovoljiti se moramo s podatki, ki nam jih je uspelo doslej zbrati, saj so vsi znani sodelavci revije, ki bi edini mogli to podobo podrobneje dopolniti — že mrtvi. Čas, ki je pretekel od odhoda članov prvotnega uredniškega odbora v narodnoosvobodilno vojsko in dejstvo, da je bil Albreht kmalu po nemški zasedbi Ljubljane obveščen, da nove okupacijske oblasti vedo za njegovo sodelovanje z narodnoosvobodilnim gibanjem in da so ga zaradi tega začele zasledovati, vsiljuje domnevo, da je bilo gradivo za drugo številko zbrano in pripravljeno za natis v kaj kratkem času. Priprave v zvezi z izdajo je moral Albreht pospešiti. To je storil toliko lažje, ker je bilo del gradiva za drugo številko že prej zbranega. Moral ga je le še dopolniti, predvsem s prispevki nekaterih novih sodelavcev (Lili Novy). Tudi podatek, da je odnesla Lili Novy na Albrehtovo željo zbrano in urejeno rokopisno gradivo druge številke dr. Francetu Mesesnelu, ki bi moral poskrbeti za natis, govori v prid naši domnevi o pospešenih urednikovih pripravah. Znano pa nam je, da do natisa druge številke *Setve* potem ni prišlo. — Ko se je po vojni Fran Albreht zanimal za nadaljnjo usodo rokopisnega gradiva, po njegovi aretaciji in odgonu v Dachau, mu je Lili Novy mogla povedati le to, da je zaradi Mesesnelove odsotnosti izročila rokopis nekemu njegovemu uslužbencu, prav tako aktivnemu privržencu Osvobodilne fronte, ki je rokopis pred morebitnimi preiskavami skril v stavbi Narodne galerije.⁵⁷ Razmere pa so se po tem v Ljubljani zaradi zagrizene aktivnosti protirevolucionarnih sil bistveno spremenile. Septembra 1944 so Meses-

nela okupatorjevi agenti politične policije aretirali. Pozneje so ga sicer izpustili in Mesesnel se je umaknil na grad Bruck pri Lienzu, vendar ne za dolgo. Policija slovenskega domobranstva ga je zaradi novih dokazov o njegovem sodelovanju z narodnoosvobodilnim gibanjem privedla v Ljubljano in ga 4. maja 1945 na Turjaku ustrelila. V koncentracijsko taborišče pa so odgnali tudi omenjenega neznanega tovariša, Mesesnelovega uslužbenca, od koder se ni več vrnil. Skrivališče je tako ostalo neznano do današnjega dne. — Po vsem povedanem bi sodili, da je bilo težišče druge številke *Setve* predvsem na poeziji.

V tem letu se je prvič predstavila v partizanskem tisku mlada Majda Peterlin-Vida Brest in to s pesmimi *Pogovor iz grobov*, *Pismo bratu — partizanu* in *Partizani*, v katerih je viden vpliv narodnobudniške pa tudi narodnoosvobodilne poezije. Najvidnejši sledovi narodnobudniške misli so najbolj očitni v pesmi *Partizani*. Nadalje sta iz tega leta vsaj še pesmi *Petnajstim mučenikom* in *Mi hočemo živeti*. V vseh omenjenih pesmih teži Brestova še za tehtnostjo motiva in njegovim opisom. To potem še miselno dodela v smislu lastnega pojmovanja upora in boja. Nadaljnje delo pa dokazuje, da se je Brestova teh vplivov kmalu znebila.

Delo Majde Peterlin-Vide Brest kaže pestro galerijo idejnih in izpovedno izraznih vplivov. Sledimo jih od Simona Jenka, Frana Levstika, Josipa Stritarja in Simona Gregorčiča do partizanskih klasikov Vladimira Pavšiča-Mateja Bora in Karla Destovnika-Kajuha. Vendar bi bila taka ugotovitev pomanjkljiva, če ne bi povedali, da idejo o svobodoljubnem slovenstvu in slovanstvu kot jo poznamo in kot jo pojmujejo v starejših nacionalnih prizadevanjih, Brestova zaostri ob konkretni situaciji s sodobno revolucionarno osvobodilno ostjo. Poleg že omenjenih vplivov pa se njena partizanska lirika tako motivno kot izrazno veže še na ljudsko pesem. Izpoved ji najpogosteje navdihuje srd nad sovražnikom, nad njegovim ravnanjem s Slovenci in s tem posredno s podjarmljenimi ljudstvi, ogorčenost nad brezdušnostjo vojnih oblasti. Hkrati pa jo navdihuje tudi junaštvo in karakterna jasnost partizanskih borcev. Ob silnih spoznanjih se čustveno zanešena in pretresena nad globokimi spoznanji o življenju najpogosteje obrača do mater, ki so ji vir neizmerne ljubezni in vsetranskega žrtvovanja tudi lastne sreče. Ob njihovem junaškem prenašanju bolečin odkriva najpogosteje globino domovinske ljubezni. Tem globokim, danes skoroda težko domnim vprašanjem domisli Brestova preprosto, vendar veličasten odgovor, ki je v glavnem avtentično vodilo pri njihovem ravnanju. Ta misel je najbolj dodelana v pesmi *Mati sanja*, kjer jo je izrazila preprosto, vendar z vso problemsko tehnostjo v naslednjih verzih:

*Kako si silna domovina,
poglej, moža sem dala ti in nje.
Še več zahtevaš?
Reci domovina.
Samo še svoje lahko dam srce!*

Mogočnost je v preprostosti, tudi v preprostosti motiva, brez visokih besed in globokomunih razmišljanj — mogočnost je v dejanjih. Ker jih polaga v usta pod vplivom že izrečenih ugotovitev partizanskih klasikov, je najbolj osebna v uvodnih opisih, s katerimi skuša ustvariti čim pristnejše ozadje svojim pesniškim izpovedim. Pri tem zavestno posega v svoj čustveno bogati spominski svet, ki ji pomeni sinonim za svobodno življenje, katerega družni v harmonično ubrano vaško idilo še topla družinska sreča in brezskrbna, v delu potekajoča mladost.

Med redkimi, v književnosti narodnoosvobodilnega obdobja, pa je Brestova dopolnila svoj pesniški opus še z otroško pesmijo. Ker je dobil osvobodilni boj prav v mladih svojega zvestega in iskrenega zagovornika, je bila njena pesem v teh dneh prej glasnica mladega rodu in ne njihov budniški klicar. Nekatere od njih so prirejene tudi za recitacijo.

Dr. Fran Mesesnel

Kljub temu, da je pesem Vide Brest zunanje pogojena in z opisom učinkovitega, često zglednega dogodka že tudi zaključena, dodaja opisom vedno lastne, predvsem narodnoosveščujoče misli, v manjši meri je poudarjena razredna zavest. Nasploh pa kaže Brestova smisel za epsko oblikovanje dogodkov in bi sodili, da ji prav ta opisnost sprošča verz in izraz. Izredna predmetna jasnost, konkretni izraz, približan čustveno tudi kmetškemu človeku — in temu je bila v prvi vrsti njena pesem namenjena, — ustaljeni način izpovedi, ponekod izrazno približan narodni pesmi, je dajalo pesniškemu delu Majde Peterlin-Vide Brest vsebinsko dokumentarni pomen. Zaradi tega ji je odmerjalo ljudstvo priznavajoče mesto v poeziji tega časa.

1942. leta sta nastali tudi pesmi Nacija Kranjca-Pajlina *Kako bori se za življenje in Odkar so strašnega trpljenja dnevi*. Kaj več pesnik Naci Kranjec-Pajlin, brat Miška Kranjca, zaradi strogega jetniškega režima v zaporu v madžarskem Vacu, po doslej zbranih podatkih, v medvojnem obdobju ni napisal.

Naci Kranjec-Pajlin se je rodil 16. julija 1916 v Veliki Polani. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani. Tu je preživel domala štirinajst let, od prvega razreda gimnazije do februarja 1941, ko je diplomiral na pravni fakulteti. Okupacija ga je zatekla v Cankovi. Kmalu potem se je kot komunist aktivno udeleževal akcij Kovačeve prekmurske bojne skupine. Že avgusta 1941 so ga aretirali in ga obsodili na tri leta ječe, ki jih je prestajal v Vacu. Zaradi bolezni so ga še med prestajanjem zaporne kazni zdravili v bolnišnici v Budimpešti. Po priходу iz zapore je težko bolan iskal pomoči v murskosoboški bolnišnici, od tod pa so ga še bolnega odvedli v taborišče v Nürnbergu. Umrl je v Dachau 4. maja 1945 za tuberkulozo. — Prve pesmi je Naci Kranjec-Pajlin objavil 1936. leta. Petnajst let star se je oglasil v Kleklovih Novicah. Kranjčeva pesem, ki predstavlja le del njegovega izpovedovanja, odkriva na preprost, vendar neposreden, globok in iskren način vse strani notranje dozorevajočega človeka. Osamljenost, ponižana mladost, revščina, slutnja smrti, ljubezen, ki pa zaradi globoke življenjske tragike, katero nosi pesnik vsekozi v sebi in nazorsko zorenje, so sestavine motivov, v katere je najpogostejše

otrjena pozornost njegovega intimnega utišanega izpovedovanja.⁵⁸ Težišče v njegovih pesmi je predvsem na globokih osebnih doživetjih in iz njih izvirajočih spoznanj. S tem odkriva svoj bogati in nepotvorjeni čustveni svet, ki pa se v vojnem času zoži na tragiko in hrepenenje.

1942. leta je pripravljal svojo pesniško zbirko Karel Destovnik-Kajuh. Pobudo moremo iskati v laskavih ocenah, kakršnih je bila na splošno njegova pesem deležna, znane pa so mu bile tudi težnje tedanjega slovenskega političnega vodstva za čim večje število kvalitetnih revolucionarnih pesniških besedil in s tem posredno literarnega upodabljanja v medvojnem obdobju. K temu ga je prav gotovo podžigal tudi Borov pesniški zgled.⁵⁹ Po izjavah, ki govorijo o zbirki Karla Destovnika-Kajuha sodim, da se je Kajuh lotil dela za izredno resnostjo, s premišljeno preudarnostjo in veliko mero kritičnosti. Kakšna je bila njegova pesniška zbirka 1941. leta, ne vemo. Ker pa poznamo v glavnem dotedanjo medvojno Kajuhovo pesniško žetev, si lahko ustvarimo že dokaj določno sodbo o njej. Prvotno je vsebinsko izhajal iz najuspelejših predvojnih socialnih pesmi, hkrati pa je upošteval najuspelejše primere svoje predvojne ljubezenske izpovedi, ki so ohranjale zaradi idejne poante svojo aktualnost tudi v vojnem času. (Da je temu tako, nas prepričljivo uverja osebnoizpovedna pesem *Ti in jaz*, ki jo je pozneje celo sprejel v svojo prvo objavljeno pesniško zbirko *Pesmi*, 1943. leta). Prav gotovo pa je že v prvo zasnovo zbirke vključil še v Šoštanju nastali ciklus *Okupacija*, medtem ko pesmi *Nenapisano pismo iz ječe* Karel Destovnik-Kajuh iz neznanih vzrokov med vojno ni objavil. Menda zaradi tega ne, ker jo je imel za preintimno pesniško izpoved, za nadomestilo zgovornemu in obtožujočemu pismu o sramotnem človekovem poniževanju.⁶⁰ V izbor pa je moral vključiti še katero pesem, ki je nastala neposredno po njegovem prihodu v Ljubljano. Taka zbirka je sprva obsegala dvajset do trideset pesmi. Da pa bi bila čim bolj dognana, je iskal pomoči in želel pred izidom nasvetov tudi pri tedaj že priznanih slovenskih književnikih. Ocene se prav gotovo niso mogle med seboj bistveno razlikovati, čeprav poznamo le dvoje: že omenjeno mnenje Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca in sodbo Otona Župančiča, ki je tako prej kot pozneje, pod vplivom izrednih vojnih razmer, več kot laskavo ocenjeval Kajuhovo pesniško poslanstvo. Za nič manj visoko priznanje pa moremo jemati tudi sklep takratnega političnega vodstva, da naj zbirko pripravi. Vendar pa je moral kljub temu Karel Destovnik-Kajuh zbirko spreminjati in dopolnjevati do sredine 1942. leta, kjer se ni samo manj dognana pesem umikala bolj dognani, temveč tudi manj aktualna izrazitejši vojni pesmi. — Nadaljnja pot pesniške zbirke, ki jo je Karel Destovnik-Kajuh naslovil *Markacije*,⁶¹ do ilegalne tiskarne, je dokaj medla. Kajuh jo je izročil Bojanu Stupici, ta pa jo je odnesel Lovru Kuharju-Prežihovemu Vorancu. Kdo je bil mimo Prežihovega Voranca in Bojana Stupice pri razgovorih o izdaji še navzoč, se slednji ne spominja več.⁶² Čeprav je bila Prežihova sodba zelo povoljna, v razpravi smo jo že navedli, pa ne moremo izključiti, da se je Prežihov Voranc posvetoval o nadaljnji usodi zbirke še z arhitektom Edom Mihevcem, zlasti, ker se Mihevc še danes medlo spominja, da je pri Prežihu videl »*nek material*«. Ne izključuje pa tudi možnosti, da mu je Prežih zbirko pokazal že zaradi tega, ker mu je bilo znano, da je bil Mihevc eden izmed recenzentov Borovih pesmi. Ker pa je imel Kajuhovo pesniško zbirko v rokah tudi Edvard Kardelj,⁶³ bi sodili, da so šle pesmi Karla Destovnika-Kajuha v tisk po enaki poti kot prej rokopis Vladimira Pavšiča-Mateja Bora. Zbirko so nameravali natisniti v pravkar ustanovljeni tiskarni Tehnika v Jernejevi ulici (današnji ulici Milana Majcna) v Ljubljani. Ker pa je bila Tehnika 23. septembra 1942 izdana in uničena, je ob tem propadel tudi že za tisk pripravljen stavek Kajuhovih pesmi.⁶⁴ Sicer pa je v tem času, predvsem v drugi polovici 1942. in v prvi polovici 1943. leta, dosegla njegova pesem svoj izpovedni vrh.

Sodili bi, da se je Karel Destovnik-Kajuh, čeprav je bil begunec, s pomočjo prijateljev kar dobro in hitro vživel v novo življenje in že tudi mnogo pisal. Bolj

ali manj doživeti predvojni socialni pesmi se je zdaj pridružila pesem z vojno tematiko, ki je pravzaprav nadaljevala predvojni koncept v mnogih konkretnější obliki — z njo želi mobilizirati vse sile za boj proti okupatorjem in jim vlivati neomajno vero v ponovno svobodno življenje. Sprva se ta pesem obrača še na vzven, kratek čas za tem pa se vsebinsko poglobi. Iz izpovedovalca in obtoževalca v predvojnem obdobju, ki veruje v končno rešitev socialnih problemov, preide Kajuh v doslednega izterjevalca in borca z mogočnim orožjem, z iskreno, doživeto in močno besedo.

Ena prvih Kajuhovih pesmi po prihodu v Ljubljano, ki nam določene odkriva njegov miselni svet v teh dneh, je bila pesem posvečena Slavku Slandru. Z njo je pesnik prvič po okupaciji določeno deklariral svojo pripadnost ljudstvu in njegovemu boju za obstoj. Kljub taki ugotovitvi pa nas Kajuhova izjava ne preseneča, saj nas v domala sleherni predvojni pesmi opozarja na družbena neskladja, da nam bi kar se le da določene prišla v zavest. Misel, kakšna naj bi bila ta akcija v predvojnem obdobju, je sicer meglena, vendar pa se določeno zaveda, da bo obdobje, ki bo pripeljalo do sprememb, zgodovinsko pomembno. In končno, slutil je, da ga od tega trenutka ne loči daljši čas. Prav ob takih zaključkih pa moremo ugotoviti, da postaja Kajuhova pesem, kakor hitro je поблиže spoznal cilje vseljidskega obrambnega gibanja in okvirne smernice perspektivnega družbenega procesa, izrazno jasnejša. Zategadelj že na samem začetku tega obdobja, ki je zahtevalo vključitev in aktivni poseg slehernega Slovenca, izpove z vso mladostno iskrenostjo in nič manjšim navdušenjem svoje zrelo in globoko prepričanje o upravičenosti take odločitve, za kar je brez oklevanja tudi sam pripravljen na največjo žrtev. S tem pa nam odkrije še drugo, v njegovi poeziji dotlej neznano spoznanje, da je fizično uničenje posameznika lahko za kolektiv samo vzgon za novo, še večjo duhovno in bojno mobilizacijo. To spoznanje je poslej pod vtisom vseh narodno-osvobodilnih naporov prisotno v vsaki njegovi pesmi.

Še določnejša je njegova misel v naslednji, manj znani in pomembni pesmi *Perotu ob drugi obletnici njegove smrti*. Tu je misel o vlogi posameznika v preciznem bojnem mehanizmu še določene izdelana, s tem pa si tudi sam po pretehtanju svojih sposobnosti prvič določene odredi svoje mesto v njem. Smo daleč od trditve, da je s tem nameraval pesnik uveljaviti kake posebne lastne literarne ambicije. V tedanji periodiki, ki je iz globoko zakonspiriranega podzemlja spremljala in podpirala ljudstvo v njegovi življenjski odločitvi, ni bilo mesta zanje. Človek, ki je bil za uresničitev teh ciljev pripravljen na največjo žrtev, tako domnevo o kakršnikoli preračunljivosti povsem izključuje. S tem le dokazuje, da je treba za doseg zastavljenih ciljev delati z vsemi silami. V tem pa je zgled Karla Destovnika-Kajuha prav klasično dokumentaren. To izpričujejo tudi nekatere od karakternih lastnosti njegove pesmi, tako: preprosta pesniška oblika, ki jo zahteva čas, aktualnost, izreden posluš za odklone vseh vrst in takojšnje reagiranje na človeške slabosti, po drugi strani pa postavlja ob vse to svojo lastno predanost in ljubezen do ljudi, odkriva družbeno zaostrenost v malem slovenskem svetu in grozoto vojne. Kajuhov odnos do snovi, ki jo je oblikoval, se je kazal predvsem v zavzetosti za aktualna vprašanja, kar je včasih celo na škodo umetniške izpovedi, saj je bila njegova beseda, ki jo je navdihovala prav potreba, kdaj pa kdaj priložnostna. Vse to moramo imeti v mislih, ko prebiramo Kajuhove pesmi. Prav zato so v njegovi pesmi vse redkeje take izpovedi, s kakršnimi se srečujemo v *Nenapisanem pismu iz ječe*. Pesnik skuša, sam zdaj idejno že povsem prečiščen, čim bolj določno in čim bolj neposredno prodreti v človekovo zavest. Sodili bi, da se je lotil svojega pesniškega poslanstva premišljeno. Zaradi tega skuša najprej deklarirati na čim bolj preprost, iskren, zavzet in prepričljiv način miselnost dobe o pomembnosti in vrednosti človeka in spregovoriti o svojih že davno razčiščenih spoznanjih, ki najdejo v vojni prizadetosti kar najbolj sprejemljiva tla: o samozavesti in pomembnosti posameznika v nacionalnem okviru ali v še celo večjih

organiziranih človeških enotah. V znak takih spoznanj simbolično razbije mit o ljudskih junakih, ki so v bistvu karakteristični primeri za slovensko nacionalno pasivnost (*Kralj Matjaž*), ob primeru iz sodobnosti pa skuša ponovno obuditi nasilno zatrti uporno bojno zavest, predvsem ob misli, da smo potomci Matije Gubca in njegovih vojščakov. Prolog tem mislim sledi v pesmi *Spoznanje*. Dejanja slovenskega človeka, ki je poznal dotlej v svoji zgodovini po Prešernu le kmečke upore ter »boj Vitovca in ropanje Turčije«, so z vsiljeno puško resnično taka, da povsem spremenijo karakterno podobo slovenskega ljudstva in izzovejo pesnikovo občudovanje ter ponos, dvignejo njegovo samozavest, s tem pa tudi moč in veljavnost njegove pesniške besede. Na enako misel se vežejo še *Mostovi*, kjer skuša dokončno izpeljati misel o moralni sili odpora. Po vsem tem moramo upravičeno trditi, da se je Kajuhova pesem ob samem začetku uvrstila med najtehtnejša slovenska vojna pričevanja in jo moremo omenjati hkrati z Župančičevim pesniškim pozivom *Veš, poet, svoj dolg?* ter ob enako tehtnimi pesmimi Vladimira Pavšiča-Mateja Bora.

opombe

⁵¹ Pismena izjava Severina Šalija, 12. februarja 1970

⁵² Ustna izjava Ignaca Koprivca, 9. decembra 1971.

^{52a} Ustna izjava Frana Albrehta, 18. junija 1959.

⁵³ Filip Kumbatovič, Veseli veter, Mojster med mladimi, str. 51.

⁵⁴ Prim. opombo 52.

⁵⁵ Tone Seliškar, Pesmi in spevi str. 127.

⁵⁶ Prim. opombo 52.

⁵⁷ Isti vir.

⁵⁸ Naci Kranjec-Pajlin, Ker sem človek. Uredil Vanek Siftar. Murska Sobota 1960. — Vanek Siftar, Pajlin, isti vir ter bibliografija Kranjčevih pesmi v istem izboru, pod naslovom Nacijeve pesmi.

⁵⁹ Vladimir Pavšič-Matej Bor je poklonil Karlu Destovniku-Kajuhu izvod svoje tiskane pesniške

zbirke z naslednjim posvetilom:

**Blažu Kajuhu
tovariški nasvet:
v pesmi bodi borec,
v boju poet.**

⁶⁰ Na vpogled smo jo dobili po zaslugi pesnikove matere Marije Destovnikove šele po 1945. letu.

⁶¹ Ustna izjava Filipa Kumbatoviča, 7. marca 1964.

⁶² Pismena izjava Save Severjeve pa razgovoru z Bojanom Stupico, 26. aprila 1963.

⁶³ Ustna izjava Edvarda Kardelja, 22. maja 1967.

⁶⁴ O uničenju tiskarne Tehnika je poročal Janez Ovsenek v reviji Borec, pod naslovom Tehnika je padla ..., Borec 1958, št. 10, str. 471.

Likovna dejavnost na temo revolucije v jubilejnem letu 1971

Vera Visočnik

Likovna

umetnost

RAZSTAVE:

Razstava leta je bila tretja razstava »Narodnoosvobodilna borba v delih likovnih umetnikov Jugoslavije« v galeriji Doma JNA v Beogradu med 25. junijem in 15. septembrom 1971.

Na tej razstavi je sodelovalo 375 avtorjev s 346 slikarskimi, 113 kiparskimi ter 92 grafičnimi in risarskimi deli. Od tega je bilo zastopanih 30 slovenskih likovnikov z 29 slikarskimi, 5 kiparskimi ter 9 grafičnimi deli. Slikarska dela so razstavljali Jure Cihlař (1944; Borba in Eksplozija, obe acril 1971); Jože Čiuha (1924); Revolucija še ni končana, mešana tehnika na pleksi steklu, 1971); Anton Dolenc (1930); Počitek, olje 1969); Danilo Fugger (1927); Pohorski bataljon, olje 1970); Josip Gorinšek (1936; Partizanska kolona v

snegu I. in II., obe olje 1971); Zmago Jeraj (1937; Brez naslova, acril 1971); Janez Knez (1931; Medalje revolucije, olje 1968); Rudolf Kotnik (1931; Večer I. — Osankarica 7. 1. 1943 in Večer II. — Osankarica 8. 1. 1943, obe armirano platno 1971); Metka Krašovec (1941; Pred dogodkom I, acril 1971); France Mihelič (1907; Kronist, Spomenik vojni — obe acril 1971); Lajči Pandur (1913; Veselje v kolibi, olje 1971); France Peršin (1922; Iz ciklusa Apokalipsa: Invazija in Borba, obe acril 1970); Stefan Planinc (1925; In memoriam Pohorskemu bataljonu in In memoriam Drenovemu bataljonu — obe mešana tehnika 1971); Dora Plestenjak-Slana (1934; Obisk, akvarel 1971); Tošo Primožič (1900; Baza 20 Kočevski Rog, olje 1970); Irina Rahovsky-Kralj (1937; Portret Lidije

Sentjurc, olje 1971); *Maksim Sedej mlajši* (1935; Legenda mrtvega partizana in Nasilna smrt agitatorja — obe plastična masa 1970); *France Slana* (1926; Mrtvi domovi, olje 1971); *Marko Suštaršič* (1927; Kolone in Nepozabni dokumenti, obe olje 1971); *Drago Vidmar* (1901; Zimsko jutro v inter-naciji, tempera-olje 1968) in *Gabrijela Zugelj* (1912; Kurir Simo — njegovo poslednje poletje, olje 1971); kiparska: *Stojan Batič* (1925; In memoriam Majcen, bron 1971 — osnutek za spomenik v Sentjanžu); *Janez Boljka* (1931, Atomska Venera, bron 1968); *Janez Pirnat* (1932; Portret heroja Šlandra, kamen 1971) in *Drago Tršar* (1927; Jelenov žleb in Partizansko gledališče — obe bron 1971); grafična: *Bogdan Borčič* (1926; Taborišče Dachau I. in II., obe barvna akvainta 1971); *Marijan De Reggi* (1921; Pogreb v taborišču, linorez 1970); *Zdenka Golob* (1928; Iz ciklusa Nasilje: Zapor in Celice — obe barvna akvainta 1971); *Karel Zelenko* (1925; Mati z mrtvim sinom 1957 in Obešeni talci 1971, obe jedkanici); *Apollonio Zvest* (1935; Rdeče znamenje 1970 in Kraški ex-voto 1971, obe barvni sitotisk).

Petnajstčlanska žirija, v sestavu katere sta bila tudi Slovenca dr. Ivan Sedej in slikar Marko Suštaršič, je od skupno devetih nagrad, po tri za slikarska, kiparska in grafična dela podelila tri nagrade našim umetnikom: Francetu Miheliču I. nagrado JNA za slikarstvo; Dragu Tršarju I. nagrado JNA za kiparstvo in Bogdanu Borčiču III. nagrado JNA za grafiko. Žirija v drugem sestavu pa je Marku Suštaršiču dodelila odkupno nagrado Moderne galerije Titograd. Odkupljena pa so bila še dela: J. Ciuhe, M. Suštaršiča, S. Batiča, J. Pirnata, K. Zelenka in Apollonia Zvesta.

Kot obe prejšnji, tudi to razstavo spremlja katalog. Vsebuje uvod slikarja Aleksandra Prijiča, predsednika SLUJ, dokumentacijo in 376 reprodukcij del (s po eno reprodukcijo del razstavljalcev, manjka reprodukcija dela Lajčija Pandurja, dodana pa je reprodukcija dela Fragmenti pokojnega slikarja Marjana Dovjaka).

O razstavi je poročal med drugimi Janez Mesesnel v Delu 3. VIII. 1971 šte. 208 str. 5 v članku z naslovom »Poletje v beograjskih galerijah. Malo velikih upodobitev. Kvantiteta ali kvaliteta: razstava NOB v delih naših likovnikov«.

Nagrajena in odkupljena dela ter dela umetnikov SR Hrvaške so bila nato še razstavljena med 12. novembrom in 12. decembrom 1971 v Moderni galeriji JAZU v Zagrebu. Med našimi umetniki so bili zastopani: Jože Ciuha, France Mihelič, France Slana, Marko Suštaršič, Stojan Batič, Janez Pirnat, Drago Tršar, Bogdan Borčič, Karel Zelenko in Apollonio Zvest. Izšel je katalog s po eno reprodukcijo dela posameznega umetnika.

Dela slovenskih umetnikov ter nagrajena in odkupljena dela pa so bila še raz-

stavljena med 17. decembrom 1971 in 3. januarjem 1972 v Moderni galeriji v Ljubljani. Razstavo je priredil Dom JLA Ljubljana v sodelovanju z galerijo Doma JNA Beograd. V glavnem so bila razstavljena že pri beograjski razstavi našeta dela. Izšel je katalog s seznamom del in s po eno reprodukcijo del posameznega avtorja.

Galerija Doma JNA v Beogradu pa je z izborom iz svoje kolekcije omogočila še več razstav »Narodnoosvobodilna borba v delih likovnih umetnikov Jugoslavije«.

V Galeriji umjetnosti Vinkovci je bila razstava med 18. decembrom 1970 in 20. januarjem 1971. Od slovenskih likovnikov so bili zastopani: Anton Gojmir Kos (Tihožitje, olje 1967); Marij Pregelj (Neznani heroj, mešana tehnika, platno 1966 — tudi reproducirano v katalogu); Ive Šubic (Kolona v gozdu, olje 1967); Marko Suštaršič (Dokument o Pohorskem bataljonu, olje 1961); Stojan Batič (Talci, bron 1960) in Drago Tršar (Odred, bron 1961).

V Umetnostni galeriji v Mariboru je bila razstava med 19. februarjem in 4. aprilom 1971. Od naših umetnikov so razstavljali med drugimi Ive Šubic, Marko Suštaršič, Drago Tršar idr. Izšel je seznam del.

V Čačku je bila razstava med 16. majem in 6. junijem 1971. Od naših umetnikov so razstavljali: Marij Pregelj (Neznani heroj, mešana tehnika, platno 1966); Ive Šubic (Počitek v snegu, olje 1966 — tudi reproducirano v katalogu); Marko Suštaršič (Dokument o Pohorskem bataljonu, olje 1961); Stojan Batič (Talci, bron 1960) in Drago Tršar (Odred, bron 1967 — tudi reproducirano v katalogu).

Tudi Muzej ljudske revolucije Slovenije je z deli iz svoje likovne zbirke omogočil več razstav.

V Dolenjskem muzeju v Novem mestu je bila med 6. in 30. majem razstava risb iz NOB. Uvod v katalog je napisal Jože Kori.

Na gradu v Bretnici je bilo v sklopu razstave Slovenskih izgnancev v juliju razstavljenih 24 grafičnih listov na temo terorja in nasilja.

Na Bledu je bila ob zdravniškem kongresu razstava del, nastalih v partizanskih bolnišnicah, ki je bila obenem osnova za publikacijo Revolucija in umetnost III. del.

V osrednji likovni ustanovi, Moderni galeriji v Ljubljani so bila poleg že omenjene razstave razstavljena posamezna dela na temo vojne in nasilja v sklopu drugih razstav, npr. retrospektiv kiparja Franciška Smerduja (oktober—november 1971, katalog z uvodom Cirila Velepčiča), slikarja Staneta Kregarja (16. dec. 1971—16. jan. 1972, katalog z uvodom Zorana Kržišnika in Melite Stele-Možine); IX. mednarodnega grafičnega bienala (5. junij do 31. avgust 1971, razstavljenih skupno 1063 izbranih grafik zadnjih let razstavljalcev iz 49 držav); razstave Društva slovenskih likovnih umetnikov od 16. septembra do 10. oktobra 1971 idr.

V *Mali galeriji v Ljubljani* je bilo med 15. decembrom 1970 in 17. januarjem 1971 razstavljenih 7 slik Kiarja Meška na temo nasilja (uvod v katalog je napisal razstavljalec).

V *Mestni galeriji v Ljubljani* je bila med 20. julijem in 15. avgustom 1971 razstava samouka Toneta Svetine z naslovom »Nasilje in upor«. Razstavljenih je bilo 36 kiparskih del iz let 1960—1971 (uvod v katalog je napisal razstavljalec).

Tudi tu so bila v sklopu retrospektivne razstave slikarja Kiarja Meška med 5. in 23. majem 1971 razstavljena dela na temo nasilja (uvod v katalog je napisal Aleksander Bassin). Prostore Mestne galerije je med 10. in 29. junijem napolnil II. mednarodni bienale karikature »Brez besed«, ki ga je organiziralo časopisno podjetje Pavliha. Razstavljalo je 118 avtorjev, od tega 44 jugoslovanskih in iz 16 evropskih držav itd.

Kipar Drago Tršar je razstavljal julija na Jesenicah. Ob tej priliki je izšel prospekt z uvodom Zorana Kržišnika.

Slikar Božidar Jakac je priredil razstavi v Moderni galeriji v *Titogradu* med 3. in 14. jul. 1971 ter v galeriji kulturnopropagandnog centra v *Somboru* med 18. decembrom 1971 in 10. januarjem 1972. Uvod v kataloga razstav je napisala Melita Stele-Možina.

Slikar Dore Klemenčič-Maj je razstavljal marca na *Vrhnikih*, nadalje v *Preddvoru pri Kranju*, na Taboru v Ljubljani, v Brežicah, Pobegih pri Kopru ter septembra 1971 v *Cerknem skupno s* slikarjem Lojzetom Perkom.

Na retrospektivni razstavi del Božidarja Jakca maja 1971 v *Moskvi* so bila razstavljena tudi medvojna dela; na razstavi poveljnih del Franceta Miheliča prav tam so bila med deli tudi dela na temo revolucije.

V *Parizu* je med 70 umetniki razstavljal Zoran Mušič na razstavi »Umetnost iz taborišč« oktobra 1971 (7 del iz cikla »Nismo poslednji« je reproduciranih v Sintezi štev. 21—22 str. 25—30; članek Zorana Kržišnika »Nismo poslednji«).

V galeriji Muzeja ljudske revolucije v *Celju* pa so bile med 24. marcem in 2. aprilom razstavljene »Otroške risbe na temo NOB«.

SPOMENIKI IN SPOMINSKE PLOŠČE:

Akademski kipar Stojan Batič je pripravil spomenik za Prevalje »Človeški gozd«, bron, skupno z ing. arh. Francem Meznerjem; za Velenje »Onemele puške«, bron in 3 fontane skupno z ing. arh. Bracom Mušičem; Šentjanž — spomenik Milanu Majcnu in Jančiju Mevžlju, bron, skupno z ing. arh. Borisom Kobetom.

Portret pisatelja Franceta Bevka na pokopališču v Solkanu je delo akademskega kiparja Borisa Kalina; portret komponista Marjana Kozine pred rojstno hišo v Novem mestu pa akademskega kiparja Zdenka Kalina.

Portreta Milana Majcna in Jančija Mevžlja sta delo akademskega kiparja Julija Renka. Odlitke sta z ing. arh. Borisom Kobetom postavila v Murncah, pred šolo Milana Majcna v Šentjanžu in v vojašnici v Bršlinu pri Novem mestu.

Po načrtih akademskega slikarja Vladimira Lakoviča pa je kamnosek Branko Kunaver izklesal 19 spomenikov za partizanska grobišča na Koroškem.

Julija 1971 je bil postavljen spomenik Molniški četi v Zadvoru, delo samouka Maria Vilharja; avgusta 1971 v Tržiču, delo samouka Toneta Svetine in ing. arh. Cirila Oblaka; nadalje spomenik Prešernovi brigadi na Leskovici, spomenik na Logu pri Brezovici (september, arh. Lojze Drašler, kamnosek Dolničar) itd. Postavljenih je bilo tudi veliko spominskih plošč, med njimi: padlim borcem iz Češnice v Železnikih, Lakovemu odredu v Ožbaltu, brigadi Simona Gregorčiča na Kolovratu, padlim v Praprotnju, nadalje v Dobju, Lipi na Krasu itd.

NATEČAJI:

Natečaj za izdelavo osnutka spomenika narodnega heroja Slavka Šlandra z idejno urbanistično ureditvijo Trga svobode v Celju. Razpisal ga je RO ZZBNOV Slovenije, odbor za postavitev spomenika Slavka Šlandra v sodelovanju z Zvezo arhitektov Slovenije. Razpis z dne 25. decembra 1970 je veljal do 9. aprila 1971. I. nagrado sta prejela Janez Pirnat, akademski kipar in Dušan Samec, dipl. ing. arhitekt; II. nagrado Janez Boljka, akademski kipar in arhitekti, III. nagrado Igor Skulj, dipl. ing. (glej podrobno dokumentacijo natečajev, ki jo je za Sintezo štev. 21—22, str. 126—127 priredil Matija Murko).

Po internem natečaju za spomenik narodnega heroja Franca Rozmana-Staneta v Ljubljani pa se je RO ZZBNOV Slovenije odločil za realizacijo spomenika po osnutku Janeza Pirnata, akademskega kiparja.

TISK:

Revolucija in umetnost III. del: izbor slovenske partizanske risbe in grafike z motivi partizanskega zdravstva. Knjižnica NOV in POS. Likovna zbirka. Uvoda dr. Pavle Jerina-Lah in Aleksandra Bassina. Vsebuje reprodukcije del Božidarja Jakca (10), Franceta Miheliča (9), Nikolaja Pirnata (1), Doreta Klemenčiča-Maja (1), Draga Vidmarja (2), Alenke Gerlovič (2), Iveta Šubica (1), Cora Skodlarja (2), Gabrijele Sever (3), Franca Godca (2), Vlada Lamuta (3), Frana Zupana (2), Mirka Lebeza (2).

Oto Bihalji-Merin: Marij Pregelj. Založba Obzorja Maribor 1971. Monografija vsebuje tudi številne reprodukcije na temo vojne in nasilja.

Tito u delima likovnih umetnikov. »Vesti«, Novinarsko izdavačka ustanova Titovo Uziče, junij 1971 z reprodukcijami Božidarja Jakca (8), Borisa Kalina (1), Antona Goj-

mira Kosa (1), Gabrijela Stupice (2), Iveta Šubica (1).

Josip Broz Tito — monografija, Založba Spektr. Reprodukcijska dela B. Jakca (1).

FILM:

Božidar Jakac. Kratkometražni barvni film »Zgodovina nekega portreta«, producent Muzej II. zasedanja AVNOJ iz Jajca, sc. Živojin Spasić.

RADIO:

Poročila dr. Mirka Juterška o likovni dejavnosti idr.

TELEVIZIJA:

Mozaične kulturne diagonale 22. marca 1971: pogovor s kiparjem Stojanom Batičem o novem spomeniku v Šentjanžu ter spomenikih sploh.

Likovni nocturno: Umetnik in nasilje. Kiar Meško 2. februarja 1971 itd.

Za panoje ob oddajah so bila uporabljena medvojna dela Božidarja Jakca, Franceta Miheliča, Nikolaja Pirnata, Draga Vidmarja, Vita Globočnik idr.

OBLETNICE:

V letu 1971 je bila 70-letnica rojstva slikarja Draga Vidmarja, 60-letnica rojstva slikarjev Doreta Klemenčiča-Maja, Nikolaja Omerse in kiparja Zdenka Kalina, 30-letnica smrti slikarja in grafika Franja Goloba, 20-letnica smrti kiparja Jakoba Savinška, 100-letnica rojstva Frana Tratnika itd.

NAGRADE:

Bogdan Borčić: III. nagrada JNA za grafiko »Internacija Dachau« na III. razstavi NOB v delih likovnih umetnikov Jugoslavije v Beogradu.

Janez Boljka: II. nagrada v natečaju za spomenik narodnega heroja Slavka Slandra. Boris Kalin: nagrada AVNOJ 1971.

Stane Kregar: Prešernova nagrada za življenjski opus.

Ernest Krnaič: Kajuhova nagrada za opremo knjige Roparski napad.

Stane Kumar: nagrada Vstaje slovenskega naroda RO ZZBNOV Slovenije za sliko »Prva stavka železničarjev v Ljubljani 20. junija 1919« in življenjski opus.

France Mihelič: I. nagrada JNA za slikarstvo za deli Spomenik vojni in Kronist na III. razstavi Narodnoosvobodilna borba v delih likovnih umetnikov Jugoslavije v Beogradu.

France Peršin: nagrada Prešernovega sklada za slikarska dela, razstavljen v Kranju, Ljubljani in Zagrebu.

Janez Pirnat: I. nagrada v natečaju za spomenik narodnega heroja Slavka Slandra.

Odločitev za realizacijo spomenika narodnemu heroju Francu Rozmanu-Stanetu v internem natečaju RO ZZBNOV.

Ivan Seljak-Čopič: Levstikova nagrada za risbe v otroškem periodičnem tisku (Cibican, Pionirski list in Pionir).

Statutna in nagrada Mladega pokolenja za področje mladinske ilustracije v letu 1970, ki ju podeljuje Svet za vzgojo in varstvo otrok Jugoslavije.

Marko Suštaršič: odkupna nagrada Moderne galerije v Titogradu za sliko »Kolone« na III. razstavi NOB v delih likovnih umetnikov Jugoslavije v Beogradu.

Drago Tršar: I. nagrada JNA za kiparstvo za delo »Partizansko gledališče« na III. razstavi NOB v delih likovnih umetnikov Jugoslavije. III. nagrada v natečaju za spomenik Đuri Đakoviću v Sarajevu.

Zdravko Vatovec: Kajuhova nagrada za opremo knjige Požgane slovenske vasi.

Matjaž Vipotnik: Kajuhova nagrada za opremo knjige Eriha Koša: Pokol v Novem Sadu.

Božidar Jakac in France Mihelič sta še prejela priznanje ilegalcem ob 30-letnici ljubljanske ilegale (29. oktobra pri Skupščini mesta Ljubljane).

Po likovni motiviki na temo vojne in nasilja je bilo lansko leto dokaj plodno leto. Največ zaslug za razstavno dejavnost in obenem za nastanek novih del na temo ima prizadevna Galerija Doma JNA iz Beograda, ki je za svojo razstavno in drugo dejavnost zasluženno prejela nagrado »4. jul. 1971«. Nekaj razstav je z deli iz svoje likovne zbirke omogočil tudi Muzej ljudske revolucije Slovenije in posamezni avtorji, med njimi predvsem slikarja Božidar Jakac in Dore Klemenčič-Maj.

Spomenikov in spominskih plošč je bilo postavljeno kvantitativno veliko, kvalitativno pa manj. Vzroke poznamo: še vedno jih postavljajo mimo natečajev in sploh brez vsakršnega sodelovanja ali vsaj posvetovanja z za to poklicanimi strokovnjaki, bodisi pri likovni komisiji in spomeniški komisiji pri RO ZZBNOV Slovenije, bodisi pri Društvu likovnikov umetnikov Slovenije, Zvezi arhitektov Slovenije idr. Skrajni čas je, da mislimo na spomenike, ki bodo obenem tudi trajne likovne vrednote. V kolikor pa za take spomenike ni možnosti, je bolje, da se sredstva koristneje uporabijo za prepotrebne vzgojne in kulturne ustanove ter razne objekte, ki so lahko prav tako kot spomenik posvečene določenim osebam in dogodkom. Najlepši vzgled za to nam je dalo Cerkno s šolo-spomenikom NOB.

Tisk je bil letos dokaj naklonjen delom na temo. Likovna komisija pri RO ZZBNOV Slovenije je izdala III. del edicije Revolucija in umetnost idr.

Tudi RTV ni zaostajala s svojimi oddajami.

Likovne dejavnosti na temo revolucije je verjetno še več, navedena je le dokumentacija po doslej dosegljivih podatkih. Največ podatkov je iz Sinteze, revije za likovno kulturo štev. 20 in 21—22 idr.

Prekmurje v NOB ali odgovor na opombo v Godinovem članku »Zakaj si prišel domov«

Polemika

Matija Žgajnar

V 10. in 11. številki Borca je Ferdo Godina objavil sestavek oziroma svoje osebne spomine pod naslovom »Zakaj si prišel domov«. Godina pripoveduje o začetkih narodnoosvobodilnega boja v Prekmurju, največ pa o svojem delu do trenutka, ko je zapustil Prekmurje in se umaknil v Ljubljansko pokrajino. Na koncu sestavka pove, da je bil nekajkrat poslan nazaj v Prekmurje, a da mu je tja uspelo priti šele decembra 1944. leta s četico 13 partizanov in radio-oddajno postajo.

Za potrditev delovanja odporniške organizacije v Prekmurju citira na str. 692 prvo spomenico madžarske vlade italijanski vladilci. Mimogrede naj povem, da smo vse pomembnejše odlomke iz te spomenice, ki govorijo o odporniškem gibanju Prekmurcev, o sabotajah, propagandnih akcijah in podobnem, razstavili tudi na razstavi »Prekmurje v NOB«. Po vsem tem je očitno, da je F. Godina pripombo, ki jo je zapisal pod črto, prilepil na to mesto samo zato, da je lahko ponovno ozmerjal vse tiste »sovražnike«, ki se z njim in nekaterimi njegovimi trditvami in stališči glede narodnoosvobodilnega boja v Prekmurju ne strinjajo.

Oglejmo si dogodke po vrsti. Januarja 1971. leta je Pokrajinski muzej v Murski Soboti zaprosil Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani za sodelovanje oziroma za pomoč pri postavitvi razstave »Prekmurje v NOB«.

V muzeju smo imeli svoj redni delovni program, vendar smo se na ponovno prošnjo muzeja in Zveze združenj borcev iz Murske Sobote obvezali, da bomo s sodelovanjem Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti postavili razstavo na omenjeno temo do 27. aprila, ko Slovenci praznujemo ustanovitev Osvobodilne fronte.

Kratek čas, ki smo ga imeli na voljo, je zahteval pospešeno delo, vendar smo delali sistematično in po ustaljeni metodi in praksi.

Okrito povem, da sem o NOB v Prekmurju, čeprav sem diplomiral iz novejših zgodovine, poznal le pomembnejše zgodovinske dogodke. Za razstavo pa je potrebno temeljito poznavanje političnega in družbenega razvoja, gospodarskega in političnega položaja, razpoloženje ljudi in še vrsto

drugih stvari, ki vplivajo na razplet dogodkov. Za študijsko pripravo sta mi najbolj služili dve publikaciji, Draga Novaka: Prlekija v NOB, Murska Sobota 1965, ter Ferda Godine: Prekmurje 1941–1945, Murska Sobota 1967.

V drugi fazi začne kustos iskati in zbirati tudi druge vire kot dokumente, dnevnike, letake, brošure, časopise, memoare, ustne izjave, zgodovinske predmete oziroma muzealije, fotografije... skratka vse vrste virov, ki so vezani na določene dogodke in na določen prostor; v našem primeru na Prekmurje.

Gradivo sem iskal in zbiral v Muzeju ljudske revolucije Slovenije, v arhivu Centralnega komiteja ZKS, v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru, v Muzeju revolucije v Celju, v Pokrajinskem muzeju v Ptuj, v muzejski zbirki v Ljutomeru in seveda v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti.

Z upravnico muzeja v Murski Soboti tovarišico Vlasto Korenovo sva obiskala večino preživelih borcev in pomembnejših aktivistov OF, povezanih z NOB v Prekmurju, in tudi od njih dobila koristne in pomembne podatke, predvsem pa veliko novega gradiva za razstavo.

Ko sem Ferdu Godini povedal, da sem prišel zaradi razstave o NOB v Prekmurju, da ga prosim za sodelovanje in za gradivo, je bil sprva pripravljen sodelovati. Razložil sem mu koncept razstave ter težnjo, da bi poleg najpomembnejših političnih in vojaških dogodkov ter partizanstva v celoti prikazali tudi množično sodelovanje Prekmurcev v NOB; množičnost, ki se je izražala v širjenju letakov in literature, prenašanju zaupne pošte, pošiljanju paketov zapornikom in internirancem, v bojkotiranju fašističnega pozdrava, v izzivalnem petju slovenskih pesni, citiranju rodoljubnih pesmi slovenskih pesnikov in pisateljev (Prešerna, Gregorčiča, Cankarja), in tepežu med zavednimi dijaki in nekaterimi madžarofili, bojkotiranju učenja madžarskega jezika itd. Povedal sem mu o obisku pri Štefanu Kuharju, da nameravam k Vaneku Šiftarju, o gradivu, ki sem ga dobil pri tem ali onem za razstavo itd.

Use dotlej, dokler nisva prišla do imen Rudi Čačinovič, Stefan Kuhar, dr. Vanek Siftar in še nekaterih, sva se normalno pogovarjala. Potem pa se je tako razburil in razjezil, da je bil vsak nadaljnji razgovor v normalnem tonu nemogoč. Užaljen je odklonil vsako sodelovanje in za razstavo ni ničesar prispeval, čeprav smo od njega veliko pričakovali.

Ko smo večino gradiva zbrali, smo se lotili scenarija, tj. podrobne obdelave vseh tem z vsem gradivom, predvidenim za razstavo. Scenarij in celotno zamisel sem predložil posebni komisiji, sestavljeni iz predstavnikov Zveze združenj borcev in nekaterih članov komisije za zbiranje in proučevanje gradiva iz NOB v Prekmurju. Po temeljitnem pregledu smo vnesli nekatere popravke in ga končno odobrili ter se nato lotili njegove realizacije. Razstavo smo ob veliki udeležbi Sobočanov odprli v torek 27. aprila 1971. leta.

Po podatkih, ki nam jih je posredovala upravnica Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti tov. Vlasta Korenova, je bila doslej razstava odprta v 11 krajih (Murska Sobota, Tišina, Korenova, Šalovci, Bakovci, Črenšovci, Bogojina, Turnišče, Tešanovci, Velika Polana, Cankova, Grad). Ogleдалo si jo je 7500 obiskovalcev, gostovanje z razstavo pa še nadaljujejo.

Povrnilo me se zopet k začetku, h Godinovi opombi. Kot že omenjeno, opomba visi v zraku, ker vsebinsko ni prav z ničemer povezana z njegovim sestavkom. Če je že hotel dati oceno razstave, bi jo moral prikazati kot celoto, z razčlenitvijo posameznih tem, z navedbo takih ali drugačnih dejstev, ki na razstavi so, ali niso dovolj dobro ali pa sploh niso prikazana ali upoštevana; skratka z dejstvi, ki bi jih podprl tudi z dokumenti, fotografijami ali vsaj z verjetnimi in preverjenimi izjavami prič. Zgodovinskih resnic ni toliko, kolikor ima ena ali druga stran zagovornikov, marveč samo ena.

Naj mi tov. Godina dovoli, da še enkrat povem, da nisem in nimam namena kogarkoli povelečevati ali komurkoli zmanjševati zaslug, ki si jih je pridobil v boju proti okupatorju. Menim, da tudi tov. Godini glede tega nismo storili krivice in da smo tako njega kot njegovo delo na razstavi dostojno prikazali.

Povedal sem že, da sva imela s tov. Godino 19. aprila 1971 dolg razgovor o gradivu in sploh o problemih povezanih s postavitvijo razstave »Prekmurje v NOB«. Iz razgovora sem spoznal, da je do nekaterih ljudi tako nestrpen, da celo nekaterim dokumentom iz arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja odreka avtentičnost.

Za dokaz trditve navajam dva dokumenta:

1. novembra 1944 je okrožni odbor OF za Prekmurje poslal Poverjeništvu oblastnega komiteja in Pokrajinskemu odboru OF poročilo Pov.-v./1, v katerem govori o organi-

zacijski razdelitvi Prekmurja, o razbiti Juševič skupini, o pomanjkanju propagandnega gradiva, o aretaciji ok. 120 oseb ter o Džemsovi² vojaški skupini v Prekmurju. Tudi drugo poročilo z dne 9. 11. 1944³ je naslovljeno na isti naslov kot prvo. Med drugim opisuje dogodke v zvezi s 13. oktobrom 1944 v Murski Soboti, ko je padla Hortyjeva vlada ter dogodke na Vaneči, kjer so v boju z madžarskimi okupatorji padli Miran⁴, Kosi⁵ in Červič⁶. Oba dokumenta je za okrožni odbor OF podpisal Peter Koštrca⁷. Dokumenta nista bila razstavljena. Dokazujeta le, da je Š. Kuhar, ki mu F. Godina odreka mesto med aktivisti OF, deloval v okrožnem odboru OF za Prekmurje. Drugi dokument na razstavi, ki nesporno potrjuje delovanje organizacije OF v drugi polovici 1944, tj. pred prihodom Godinove skupine z radioodajno postajo v Prekmurje decembra 1944, je skica oz. zemljevid prekmurskega okrožja razdeljenega v deset rajonov. Narisal ga je Samo⁸.

Na tem zemljevidu so zarisana tudi ilegalna imena aktivistov odgovornih za posamezne rajone, tj. nekakšnih rajonskih sekretarjev. Za rajone III, IV, V, VI in VII so navedena ilegalna imena Pavel, Janez, Peter, Koloman in Jurij. S pomočjo omenjene komisije v Murski Soboti smo razvozlati ta imena in ugotovili, da so to: Pavel-Sida Pörš-Podlessek, Janez-Stefan Rapoša, Peter-Stefan Kuhar, Koloman-Ernest Kučan in Jurij-Ludvik Rogan.

Kaže pa, da je tov. Godino najbolj razburila fotografija na kateri so člani predvojnega Kluba prekmurskih akademikov v Lendavi 1954. leta ob 20. obletnici Ljudske pravice, ki smo jih prikazali kot aktiviste OF. Na tej fotografiji je tudi nekaj »budimpeštancev«, kot jih imenuje tov. Godina, vendar bi glede teh vprašanj, ki so še vedno zavita v kopreno, opozoril na razpravo prof. Janka Liške: Portreti narodnih herojev v zborniku: Petdeset let gimnazije v Murski Soboti, stran 26, Murska Sobota 1970... »Miran⁹ je šele v začetku septembra 1944 odšel (po obveščevalni liniji) v Budimpešto. Spremljal ga je Viktor Zenkovič. V Budimpešti je stanoval skoraj ves čas pri ženi Miška Kranjca, ki mu je pomagala tudi pri njegovem delu. Miranova poročila vodstvu VOS na Dolenjskem je do Körmenta prenašal Zenkovič, od tam v Štrigovo k Ivanki Knežičevi pa Ljubo Deškovič s pomočjo Dragice Nišlvecir. Po Ervinem navetu je Miran v Budimpešti poiskal inž. Karla Andrejča, ki je bil zaposlen v tovarni zdravil. Z njim ga je seznanil po posredovanju Zenkoviča Kolja Rusanov¹⁰, ki označuje Daneta za svojega najboljšega prijatelja v dijaških letih (v izjavi z dne 4. julija 1951). Inž. Andrejč pa je Mirana povezal z Rudijem Čačinovičem, ki je bil za Miranove naloge gotovo najbolj zanimiv: spričo svoje široke in vedno žive politične razgledanosti, zaradi znanja madžarskega jezika

in še drugih okoliščin. Miran je prišel v stik tudi z inž. Radom Rakušo iz Maribora, z Andrejčevno ženo Mico Štucin in verjetno še s kom, saj je živel takrat v Budimpešti več prekmurskih visokošolcev in drugih, ki so bili nasprotniki fašizma in ki jih je Miran deloma dobro poznal. Tako je bil tam brez zaposlitve Dušan Gabrijelčič, študirala sta Štefan Mesarič in Koloman Zibrik. Branko Šerbec pa je bil zaposlen kot lekarnar v bližnji srbski vasi⁸.

To je zaenkrat vse, kar sem nameraval odgovoriti tov. F. Godini.

¹ Jože Kramar-Juš.

² Ivan Majnik-Džems.

³ Arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja f. 656/VI.

⁴ Dane Šumenjak-Miran.

⁵ Franc Kosi.

⁶ Stane Červič-Bojan.

⁷ Štefan Kuhar.

⁸ Gustav Lutar.

⁹ Dane Šumenjak-Miran.

¹⁰ Komercialist v Benkovi tovarni v Murski Soboti.

Paul Schmidt: Statist na diplomatskem odru

Književnost

Slavko Rupel

Ocene

Kdor je pred vojno zasledoval politično dogajanje v Nemčiji in Evropi sploh, kdor je še prva leta med vojno bral časopise in revije, se po slikah spominja visokega, svetlolasega, na prečo počesanega Nemca, ki je v diplomatski uniformi tretjega rajha stal ob Hitlerju pri vseh mednarodnih srečanjih. To je bil Hitlerjev uradni tolmač dr. Paul Schmidt, ki je od začetka do konca Hitlerjevega gospodarstva asistiral njemu in Ribbentropu ter nekaterim drugim nacističnim veljakom pri pogovorih s tujimi državniki. Ta človek iz nemške diplomatske službe, ki je zaradi svojih izjemnih prevajalskih sposobnosti prisostvoval številnim najbolj pomembnim državnim srečanjem in bil večkrat prisoten tudi pri najbolj zaupnih sestankih, je samega sebe sicer označil kot statista na diplomatskem odru. Bil je sicer po karieri res diplomat in je v diplomatsko službo stopil po končanem študiju leta 1923. V času Hitlerja je res služboval v prevajalskem oddelku nemškega zunanjega ministrstva. Toda tako nepomemben kot skuša Schmidt prikazati samega sebe, le ni bil. Zgodovine sicer ni pomagal soustvarjati. Sam tudi zatrjuje, da se je dolgo upiral vstopiti v nacistično stranko in je vanjo stopil šele leta 1943 na toplo priporočilo nadrejenih, kar naj bi mu tudi rešilo glavo, če že ne službe in kariere. Sam tudi piše, da je bil vedno z vsem srcem na strani preganjanih, na strani malih in trpečih. Toda naj bo to vse res ali ne: dejstvo je, da je užival zaupanje in spoštovanje najvišjih nacističnih kolovodij, da se je od nastopa Hitlerja pa do njegovega konca sukal v najvišjih nacističnih krogih, najprej v nemškem zunanjem ministrstvu, v Hitlerjevi berlinski rezidenci, potem pa v njegovem vojaškem poveljstvu v vzhodni Prusiji in

po raznih krajih Evrope, kjer so tekli diplomatski in vojaški razgovori voditeljev nacistične Nemčije. Doktor Schmidt pa pri vseh teh razgovorih ni samo prevajal, temveč je pisal zapiske, ki sta jih odobraval Hitler ali pa Ribbentrop, zunanji minister tretjega rajha. To pa mu je dalo vsaj možnost, da je bil prisoten pri mnogih pomembnih pogovorih in odločitvah o usodnih dogodkih, ki so neposredno pred zadnjo vojno in po njej oblikovali Evropo in svet. Zato z zanimanjem vzamemo v roke njegovo pričevanje, ki je zdaj izšlo tudi v slovenščini pod naslovom STATIST NA DIPLOMATSKEM ODRU. (Prevedla Polona Terčelj, izdala Cankarjeva založba v zbirki Bios.)

Knjiga je v originalu izšla že leta 1949 in jo torej slovenski bralci dobivajo s precejšnjo zamudo. Dogajanja so zdaj že nekoliko odmaknjena, protagonistov že doigo ni več in kdor sam ni sodoživljal strahot zadnje vojne, bo najbrž brez posebnega navdušenja prebiral diplomatsko dogajanje pred zadnjo vojno in deloma tudi med njo, kakor ga je videl Hitlerjev prevajalec Schmidt.

Knjiga je izšla v skrajšani obliki, ker se originalna izdaja pričinja z letom 1923, zato smemo verjeti uredništvu Cankarjeve založbe, da knjiga ni ničesar izgubila na svojem pomenu, pa čeprav se začnjenja z letom 1933, ko se je na nemškem obzoru pojavil Hitler. Knjiga je nato kronološko razdeljena na deset poglavij, vendar avtor sem pa tja tudi preskakuje časovni okvir in svojo pripoved snuje glede na tematiko, ki jo obravnava. Vendar pa se pred bralcem le odvijajo čas napetih dogodkov pred zadnjo vojno in med njo. Zlasti so še posebej zanimiva nekatera izbrana poglavja, v katerih Schmidt pripoveduje o Münchnu, pa o nemško-sovjetski pogodbi, pa o odnosih med Hi-

tlerjem in Mussolinijem ter Hitlerjem in Francom. Tudi prikaz odnosov med nacistično Nemčijo in Francijo je vreden posebne omembe. Avtor knjige je prisostvoval tolikim srečanjem in bil na tolikih konferencah, da je to, kar je povedal v svoji knjigi za tistega, ki se hoče poučiti, več kot poučno. Treba je omeniti, da so bili prav Schmidtovi zapiski s konferenc in njegova zapažanja dragocen vir mnogim avtorjem, ki so v zadnjih dveh desetletjih pisali zgodovino zadnje vojne in nemškega rajha ter obravnavali nacistične kolovodje. Schmidt je večkrat nedoločen in diplomatsko prefi-

njen, razen o Ribbentropu in morda o Göringu. Tudi do vseh ostalih oseb, ki jih prikazuje, pa naj bodo to Hitler ali japonski minister Macuoka, Franco ali Horthy je prizanesljiv in jih prikazuje kot ugledne, sposobne in skorajda dobre ljudi. To seveda bralca moti, čeprav je treba razumeti, da se Schmidt izraža diplomatsko in da je na drugi strani nacizem in vojno doživljal le iz drugačnega zornega kota kot milijoni drugih ljudi Evrope. Zato je vsekakor treba pričevanja Hitlerjevega tolmača brati z neko mero kritičnosti, pa čeprav predstavljajo dragocen zgodovinski vir.

Ivan Jan: Dražgoška bitka

Ivan Križnar

Ob 30. obletnici največjega boja gorenjskih partizanov je izšla pri Partizanski knjigi v Ljubljani lično opremljena knjiga Dražgoška bitka. Njen avtor Ivan Jan, ki je že pred 10 leti napisal delo Dražgoše, je vztrajno dopolnjeval podatke in zbiral nove. Žal ni našel novih arhivskih podatkov, ki bi nam pričali o tem, kako so se za napad na dražgoško republiko pripravljali Nemci in kako so ta napad izvedli. Ko razmišljamo, zakaj so slovenskim zgodovinarjem doslej dostopni nemški dokumenti o dražgoški bitki tako skopi in splošni, se nam vsiljuje sklep, da so se tudi Nemci zavedali svoje nemoči v boju proti Cankarjevemu bataljonu v Dražgošah, kjer so šele po tridnevnem boju uspeli prodreti v naselje, pobiti neoborožene Dražgošane in kasneje zravnati vas z zemljo, medtem ko so se partizani kljub veliki nemški premoči izvili iz sovražnega obroča, zato so Nemci svoje dokumente o tem morda uničili ali pa poskrili. Morda pa so Nemci dokumente o dražgoški bitki izločili iz svojih fondov ali celo uničili tudi zato, da bi prikrili upor svojih vojakov, med katerimi so bili tudi prisilno mobilizirani Luksemburžani.

Ker Ivan Jan nemških arhivskih dokumentov o dražgoški bitki ni našel, partizanski dokumenti pa so zaradi izrednih razmer tudi zelo skopi, je vztrajno zapisoval spomine preživelih gorenjskih prvoborcev in Dražgošanov na tiste težke dni pred tridesetimi leti, ki pa se jih ljudje spominjajo ne le z neko bridko tesnobo, marveč tudi s ponosom. Vsak izmed njih je tako ali drugače kljuboval nadutim okupatorjem, ki so se čutili gospodarji Evrope in niso mogli verjeti, da si sploh kdo od podrejenih ljudi upa pomisliti na upor. Marsikak dogodek iz

teh dni je postal v spominu preživelih legenda, zato je moral avtor zbrane podatke med seboj skrbno primerjati in uskladiti, da je dobil verno podobo o nastanku ter razvoju Cankarjevega bataljona, posebno pa njegovega boja v Dražgošah. Zanimive so zlasti nekatere izjave aktivistke na Gorenjskem Mire Svetina, ki odpirajo nekaj novih vprašanj o poveljstvu gorenjskih partizanov v prvem letu NOB, izjave Tomažinovih iz Bukovščice pa dopolnjujejo doslej skope podatke o tem, kdaj in kje so sklenili začeti z decembrsko vstajo. Ivanu Janu je treba priznati, da je znal zlasti zapise spominov na dražgoško bitko pravilno razporediti in jih spretno med seboj povezati.

Avtor se je lotil zbiranja gradiva in pisanja z vso ljubeznijo z namenom, da bi bralcem čim bolj nazorno predstavil začetke partizanstva v gorenjskem kotu, zlasti pa dražgoško bitko in njen epilog o boju in težkih izgubah dveh vodov Cankarjevega bataljona v zasneženi pastirski koči na Mošenjski planini sredi Jelovice. Prepričan sem, da bi tudi naknadno najdeni nemški arhivski dokumenti — če so sploh ohranjeni — bistveno ne mogli spremeniti sedanjega opisa in ocene bitke, pač pa bi jo le dopolnili. Dražgoška bitka je bila do pomladi 1942 največji boj slovenskih partizanov in največji boj gorenjskih partizanov sploh. Z njo se zaključuje obdobje decembrske vstaje in prvega osvobojenega ozemlja na Slovenskem. Prav ti uspehi narodnoosvobodilnega boja so prisilili nacistične okupatorje, da so odložili izselitev večine gorenjskega prebivalstva na ugodnejši čas, ko bo v deželi zopet vzpostavljen »red in mir«. Ker pa okupatorjem narodnoosvobodilnega boja nikoli ni uspelo zatreti, tudi upornih Gorenjcev

niso mogli izseliti in dežele ponemčiti. Uspešni obrambni boj Cankarjevega bataljona v Dražgošah je bil hkrati tudi velika izkušnja za mnoge gorenjske prvoborce, ki so se po dražgoški bitki razšli v skupinah po vsej Gorenjski in spomladi ustanovili in vodili enote I. grupe odredov. Tudi v mesecih najhujšega nemškega terorja poleti 1942 je spomin na slavno dražgoško bitko budil v upornih Gorenjcih zaupanje v lastne sile in odločnost, da svoje dežele ni-

koli ne bodo prepustili nemškim osvajalcem.

O vsem tem nam govori Janova knjiga o dražgoški bitki. Opisi dogajanj so neposredni odraz takratnih razmer in so pisani z vso osebno prizadevnostjo. Pomembnejši in manj znani podatki so dokumentirani. V knjigi objavljene fotografije ljudi, krajev in požganih domov ter vojaške skice nam še bolj približajo čas, ki je bil tako odločilen v naši novejši zgodovini.

prejeli smo v oceno

Gabriel Garcia MARQUEZ: *Sto let samote*. Španski južnoameriški roman. Knjižnica Levstikov hram. Prevedla Alenka Bole-Vrabec. Opremil in grafično uredil Dušan Osredkar. Založba Mladinska knjiga. Ljubljana 1971.

Jerome WYKOFF: *Skrivnosti zemlje*. (Geološke spremembe skozi stoletja). Prevedla Majda Ažman-Bizovičar. Uredila Ciril Trček in Marjan Krušič, tehnično uredil Marko Resnik. Izdala Mladinska knjiga s sodelovanjem z založbama Vuk Karadžić, Beograd in Školska knjiga, Zagreb. V Ljubljani 1971.

PRESERNOV KOLEDAR 1972. Izdala in založila Prešernova družba v Ljubljani v redni knjižni zbirki za leto 1971.

Nada KRAIGHER: *Maja*. Roman. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1971.

Dane DEBIČ: *Tokovi življenja*. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1971.

Ivan SPOLAR: *Nasveti za vsakdanjo rabo*. Ovitek izdelal Miha Vipotnik. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1971.

France DEMSAR: *Odkod in kako*. (Misli o spolni vzgoji). Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1971.

Anton AŠKERC: *Balade in romance*. Pesmi izbral in uredil Janez Logar. Ovitek izdelal Vladimir Lakovič. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1971.

Anders BODELSEN: *Misli na neko število*. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1971.

